

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

На правах рукопису

ДЕНИСЮК ТЕТЯНА КОСТЯНТИНІВНА

УДК 811.161.2

**СПОСОБИ ОЦІННОЇ ДІЄСЛІВНОЇ ДІЇ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник
Плющ Марія Яківна,
доктор філологічних наук,
професор

Київ – 2010

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ПОЗНАЧЕНЬ	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1	
ПОНЯТТЯ ПРО СПОСОБИ (РОДИ) ДІЄСЛІВНОЇ ДІЇ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	12
1.1. Аспектуальність і категорійна семантика способів (родів) дієслівної дії....	12
1.2. Оцінка способу дієслівної дії на шкалі інтенсивності її вияву.....	25
1.3. Критерії виділення лексико-семантичних груп дієслів.....	33
оцінної дії.....	33
1.4. Семантична зумовленість валентності дієслівних предикатів оцінних способів дії.....	40
Висновки до розділу 1.....	52
РОЗДІЛ 2	
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУП ДІЄСЛІВ ОЦІННОЇ ДІЄСЛІВНОЇ ДІЇ.....	54
2.1. Загальна характеристика лексико-семантичних груп дієслів оцінних способів дії.....	54
2.2. Семантика дієслів оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії з формантами по- + -ува-	62
2.3. Семантика дієслів оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії з формантами по-...-ува- + -ся	83
2.4. Семантика дієслів оцінної процесно-пом'якшувальної дії з формантами на- + -ува-	85
2.5. Семантика дієслів оцінної процесно-пом'якшувальної дії з формантами на- ... -ува- + -ся	96
2.6. Семантика дієслів оцінної процесно-супровідної дії з формантами при- + -ува-	98

2.7. Семантика дієслів оцінної процесно-супровідної дії з формантами при- ... -ува- + -ся	111
2.8. Семантика дієслів оцінної процесно-супровідної дії з формантами під- + -ува-	112
2.9. Семантика дієслів оцінної процесно-супровідної дії з формантами під- ... -ува- + -ся	119
2.10. Семантика дієслів оцінної ускладнено-інтенсивної дії з формантами ви- + -ува-	120
2.11. Семантика дієслів оцінної ускладнено-інтенсивної дії з формантами ви- ... -ува- + -ся	134
Висновки до розділу 2.....	138
РОЗДІЛ 3	
ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ ДІЄСЛІВ ОЦІННИХ СПОСОБІВ ДІЇ	141
3.1. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії з формантами по- + -ува-	141
3.2. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії з формантами по- ... -ува- + -ся	153
3.3. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної процесно-пом'якшувальної дії з формантами на- + -ува-	155
3.4. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної процесно-пом'якшувальної дії з формантами на- ... -ува- + -ся	165
3.5. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної процесно-супровідної дії з формантами при- + -ува-	166

3.6. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної процесно-супровідної дії з формантами при- ... -ува- + -ся	174
3.7. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної процесно-супровідної дії з формантами під- + -ува-	175
3.8. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної процесно-супровідної дії з формантом під- ... -ува- + -ся	181
3.9. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної ускладнено-інтенсивної дії з формантами ви- + -ува-	183
3.10. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної ускладнено-інтенсивної дії з формантами ви- ... -ува- + -ся	191
Висновки до розділу 3.....	194
ВИСНОВКИ	199
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	206
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	215

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ПОЗНАЧЕНЬ

ДІД	– дієслова інтенсивної дії
ЛСГ	– лексико-семантична група
ЛСП	– лексико-семантичне поле
РДД	– роди дієслівної дії
СД	– способи дії
СДД	– способи дієслівної дії
ОСД	– оцінні способи дії
СТ	– словотвірний тип
ФСК	– функціонально-семантична категорія
ФСП	– функціонально-семантичне поле
Subj	– суб'єкт
Praed	– предикат
Obj	– об'єкт
Ad	– адресат
Adv	– обставинний поширювач
In	– інструменталь
Lok	– локатив
Vf	– особова форма дієслова
V_{imp}	– безособове дієслово
praep^N	– прийменникова форма непрямого відмінка іменника
2,3,4,5,6	
N_{1,2,3,4,5,6}	– іменник чи субстантивована частина мови у відмінковій формі:
N₁	– називного відмінка
N₂	– родового відмінка
N₃	– давального відмінка
N₄	– знахідного відмінка
N₅	– орудного відмінка
N₆	– місцевого відмінка

ВСТУП

Проблема розмежування мовного змісту і «позамовного значення» у лінгвістичних напрацюваннях учених кінця XIX – початку XX ст. В. фон Гумбольдта, О.О. Потебні, В. Матезіуса, Р. Якобсона, Є. Куриловича, Е. Кошмідера, Ш. Баллі та ін. вітчизняних і зарубіжних лінгвістів була тісно пов'язана з вивченням категорійно-семантичної природи частин мови, зокрема з реальним існуванням граматичних форм, парадигм і категорій у мові й мовленнєвій діяльності людей.

Дослідження особливостей функціонування різнотипних одиниць лексичної і граматичної систем мови учені вважають доцільним і результативним на основі виявлення взаємодії лексичної і граматичної семантики на рівні невеликих, здебільшого замкнених угруповань слів однієї частини мови. Розглядаючи значення слів як лексичних одиниць, в основі яких лежать поняття – специфічна форма відображення, «згустки людських знань» про певні фрагменти і сторони навколишньої дійсності (С. Д. Кацнельсон), дослідники, на противагу віртуальному значенню лексеми, визначають лексико-семантичний варіант слова, що реально функціонує у мовленні, тобто є актуальним словесним знаком, який володіє не тільки притаманним цьому слову знаковим значенням, але й додатковими, конотативними, емоційно-експресивними (Ю.М. Караулов, С.Д. Кацнельсон, Ф.О. Нікітіна, З.Д. Попова, Г.А. Уфимцева, В.М. Русанівський, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, С.О. Соколова, А.П. Загнітко, М.В. Мірченко, М.І. Калько та ін.).

У полі зору учених нашого часу перебувають питання реалізації семантики поняттєвих категорій у граматичних категоріях – явних та «прихованих», представлених у тій чи тій мові різними лексико-граматичними угрупованнями (розрядами слів) та засобами інших мовних рівнів.

З погляду вираження аспектуальності науковці розглядають окремі лексико-семантичні розряди дієслів, їх структурну організацію, що відображає способи перебігу дії в часі. Традиційно такий зміст трактують як варіативне

значення граматичної категорії виду (А. Мейє, Дж. Грубор, О.О. Шахматов, Л.В. Щерба). Ті дієслова, що утрадиційно визначали як різні відтінки форм недоконаного і доконаного виду, сучасні лінгвісти кваліфікують як своєрідну семантику аспектуальності, реалізовану в способах дієслівної дії (СДД) одновидових дієслів. Виокремлення їх ґрунтується на розрізненні в дієсловах поняттєвих та додаткових ознак перебігу дії в часі. Але єдиних принципів виділення ознак, які характеризують дію за вираженням аспектуальності, та відмежування від інших ознак дотепер не сформовано. Учені пропонують розглядати семну організацію дієслів різних груп на основі урахування категорійних ознак (О.В. Ісаченко, Ю.С. Маслов, О.В. Бондарко, А.П. Грищенко, І.І. Милославський, О.М. Соколов, І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко), або у словотвірному аспекті (В.М. Головін, І.С. Улуханов, К.Г. Городенська, С.О. Соколова та ін.) або в лексикологічному, оскільки різні групи (розряди) відображають фрагменти дійсності, а формальні засоби деталізують лексичне значення.

Про способи дієслівної дії у слов'янських мовах уперше заявив С. Агрелль у праці «Видові відмінності і творення родів дії у польських дієсловах». Учення про роди дії було розвинуте в працях польських (Е. Кошмідер), чеських (І. Немец), російських (Ю. Маслов) учених.

В українському мовознавстві до проблеми виділення дієслівних груп, ураховуючи аспектуальну семантику слів, звертався В.М. Русанівський. Аналіз дієслів багатократно-дистрибутивної і розподільної дії, що входять до кількісних способів дієслівної дії, здійснила в кандидатській дисертації Н.М. Мединська. Структурно-семантичну організацію макрополя дієслів кількісних способів дієслівної дії, з-поміж яких вирізняються лексико-семантичні поля кількісних, кількісно-об'єктних, кількісно-інтенсивних, термінативно-інтенсивних і термінативно-тривалих дієслів, розглядала у своєму дисертаційному дослідженні Т.М. Сидоренко. Предметом дослідження О.М. Попенко була функціонально-семантична категорія інтенсивності дієслів

як мікроструктура з погляду мовної інтерпретації аспектуальних кількісних характеристик дії із конотативною семою інтенсивності вияву її.

Категорію аспектуальності дослідив М.І. Калько, запропонувавши комплексну діагностику аспектуальних класів українського дієслова, схарактеризував основні типи акціональної та акціонально-аспектуальної полікатегорійності. Проте, незважаючи на значні теоретичні напрацювання в українському (О.О. Потебня, О.С. Мельничук, В.М. Русанівський, Й.Ф. Андерш, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, О.І. Бондар, А.П. Грищенко, А.П. Загнітко, Н.Л. Іваницька, М.Я. Плющ, І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, С.О. Соколова, М.І. Степаненко, Т.Є. Масицька, М.В. Мірченко, О.І. Леута, М.І. Калько, Н.М. Мединська, І.І. Овчиннікова, Ю.Д. Грипас, О.В. Куц та ін.) і російському (М.В. Ломоносов, В.В. Виноградов, Ю.С. Маслов, Н.С. Авілова, О.В. Бондарко, Л.В. Васильєв, Ю.М. Караулов, Г.О. Золотова, Н.Д. Арутюнова, Ю.Д. Апресян, Т.А. Кильдибекова, Л.Ф. Клеопатрова, О.В. Падучева, Н.О. Слюсарєва, О.М. Соколов, М.О. Шелякін) мовознавстві, проблема способів дієслівної дії вивчена недостатньо. Немає чітких критеріїв виділення лексико-семантичних угруповань дієслів, що зумовлює суперечливі судження, дискусійність щодо особливостей їхньої організації і впорядкування. Потребує, зокрема, комплексного вивчення семантика дієслів оцінних способів дії, що, з одного боку, зумовлено важливістю з'ясування в реальних контекстах специфіки мовних одиниць за параметрами їхнього функціонування, а з іншого, – в перспективі сприятиме створенню загальної теорії способів дієслівної дії у системі українського дієслова. У цьому зв'язку науковий інтерес становлять категорійні значення лексико-граматичних розрядів дієслів оцінних способів дієслівної дії в аксіологічному аспекті як одиниць, що передають семантику послабленої інтенсивності дії, процесу, стану.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю теоретичного витлумачення лінгвальної природи оцінних способів дії на основі застосування диференційного підходу до семантики виду дієслів, що втілює основний граматичний зміст категорії аспектуальності, і

лексико-граматичної семантики дієслівних угруповань та з'ясування особливостей її реалізації в сучасній українській літературній мові. Актуальність теми дисертаційної роботи посилюється тим, що способи оцінної дії в українському мовознавстві досі не були об'єктом спеціального монографічного дослідження.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами. Дисертаційне дослідження своїм спрямуванням відповідає науковій проблемі кафедри української мови Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова – «Лінгводидактичний опис функціонування української мови». Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова (протокол № 4 від 02 листопада 2000 року) та Науковою радою «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (протокол №2 від 18 квітня 2002 року).

Мета дисертаційного дослідження полягає в з'ясуванні лінгвального статусу і семантичної структури дієслів оцінних способів (родів) дії та їхніх функціональних параметрів у сучасній українській літературній мові.

Для досягнення цієї мети розв'язано такі основні **завдання**:

- 1) уточнено статус кількісної оцінки як різновиду модальності висловлення про аксіологічний стан ситуації;
- 2) визначено критерії виділення дієслів оцінних способів дії у сучасній українській літературній мові;
- 3) з'ясовано словотвірну структуру дієслів оцінних способів дії;
- 4) здійснено аналіз семантичної структури дієслів оцінних способів дії;
- 5) схарактеризовано валентність і функціональні параметри дієслів виділених лексико-семантичних груп дієслів у формуванні структури речення;
- 6) описано структурні моделі речень, утворювані дієслівними предикатами на позначення переривчасто-пом'якшувальної, процесно-пом'якшувальної, процесно-супровідної, ускладнено-інтенсивної дії.

Об'єктом дослідження є одновидові ітеративні дієслова оцінних способів дії зі значенням послабленої та ускладнено-інтенсивної дії.

Предметом дослідження є словотвірна і семантична структура та валентність дієслів оцінних способів дії в сучасній українській літературній мові.

Методи дослідження, застосовані в дисертації, зумовлені метою і поставленими завданнями для її реалізації. У роботі використано як основний описовий метод для характеристики семантики дієслів оцінної дії і її репрезентації у мовних засобах. Комплексний аналіз уможливив також використання компонентного (для розмежування ЛСГ оцінної дії), дистрибутивного (для визначення валентнісних характеристик дієслів-предикатів) методів. Функціональний підхід зумовив також прийом моделювання структур на рівні пропозиційного предиката та заповнення позицій предметних актантів морфологічними засобами на формально-граматичному рівні речення. Принагідно застосовано прийом кількісних підрахунків лексем у межах лексико-семантичних груп дієслів оцінних способів дії.

Наукова новизна роботи. У дисертації вперше в українському мовознавстві уточнено статус аспектуальної оцінки дії як органічно вплетеної в когнітивні процеси і комунікативно-мовленнєві акти суб'єктивної характеристики дієслів за кількісною ознакою дії; виокремлено і комплексно досліджено лексико-семантичні групи дієслів оцінних способів дії; здійснено аналіз дієслів виділеного акціонального підкласу з акціонею (архісеєю) «послаблена повторювальна дія»; виявлено особливості словотвірної структури дієслів, зумовлені характером твірної основи та інформативно-конотативною семою конфіксів; схарактеризовано функціональні параметри дієслівних предикатів: валентність, утворювані ними структурні схеми речень та заповнення їх на формально-синтаксичному рівні.

Джерела дослідження. Аналіз лексем оцінного способу дії проводився на основі суцільної вибірки зі Словника української мови в 11-ти томах (К.: Наук.

думка, 1970–1980) відповідно до класифікаційних ознак (усього 460 лексем). Використано також словники, в яких найбільш повно представлена загальноживана лексика сучасної української літературної мови: «Словарь української мови» в 4-х томах, за ред. Б. Д. Грінченка (К., 1907–1909), Новий український тлумачний словник, за загальною редакцією В.В. Дубічинського (Харків, 2008). Ілюстративний матеріал дібрано з творів українських письменників кінця XIX – XX століть, публіцистичних текстів, усної народної творчості.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження. Висновки й узагальнення збагачують теоретичну і функціональну граматику, зокрема теорію функціонально-семантичних категорій, що сприятиме виявленню особливостей функціонування дієслів різних способів дії в сучасній українській літературній мові, поглибленому комплексному вивченню лексичної, словотвірної і синтаксичної семантики дієслів як основного класу ознакових слів із властивими тільки їм синтаксичними категоріями.

Практична цінність роботи. Результати дослідження можуть бути використані для розгортання подальших досліджень із функціональної граматики, у читанні лекційного курсу з морфології і синтаксису сучасної української літературної мови, для створення спецкурсів та проведення семінарів у вищих (філологічних) закладах освіти, у практиці укладання тлумачних словників.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлені в наукових публікаціях та оприлюднені на Всеукраїнських та Міжнародних наукових конференціях (Київ, 2004, 2008; Умань, 2001, 2002, 2007; Черкаси, 2006), Міжнародному конгресі «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і в світі» (Київ, 2005).

Публікації. З досліджуваної проблеми опубліковано 8 одноосібних статей у наукових виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списків літератури та використаних джерел. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 247 сторінок, з них основного тексту – 205 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ ПРО СПОСОБИ (РОДИ) ДІЄСЛІВНОЇ ДІЇ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Аспектуальність і категорійна семантика способів (родів) дієслівної дії

У зв'язку з осмисленням цілісної картини системної організації мовних одиниць перед сучасними мовознавцями гостро постає проблема вивчення закономірностей функціонування і розвитку мови, що ґрунтується на дослідженні часткових лексико-семантичних мікросистем.

Традиційно увагу мовознавців привертають лексико-граматичні класи дієслів, граматичні категорії. Основи семантичного дослідження лексики закладені ще в працях О.О. Потебні, який уперше висловив думку про необхідність розрізнення виду і способів дієслівної дії, оскільки граматична форма є елементом значення слова, але в слові все залежить від уживання в мовленні [Потебня, 1977: 46].

Особливий науковий інтерес сьогодні становить вивчення зв'язків лексичної і граматичної семантики в аспекті виявлення польової структури смислів.

Міцним теоретичним підґрунтям для дослідження лексико-граматичних категорій (ЛГК) українського дієслова та категорії аспектуальності стали праці українських (О.І. Бондаря, І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, А.П. Грищенка, А.П. Загнітка, В.С. Ільїна, В.М. Русанівського, С.О. Соколової, М.І. Калька, М.В. Мірченка та ін.), російських (В.В. Виноградова, Ю.С. Маслова, І.І. Мещанінова, Н.С. Авілової, Ю.Д. Апресяна, В.Г. Адмоні, М.М. Болдирєва, О.І. Бондарка, М.Я. Гловинської, Г.О. Золотової, А.М. Ломова, О.В. Падучевої, Н.О. Слюсарєвої, О.М. Соколова, О.М. Тихонова, В.С. Храковського, М.О. Шелякіна та ін.), а також західноєвропейських і американських

(А. Баретсена, В. Броя, З. Вендлера, Б. Вімера, Г. Гійома, Дж. Грубора, Е. Кошмідера, Дж. Лайонза, Дж. Лакоффа, В. Порцига та ін.) лінгвістів.

Функціональний підхід, за словами Ш. Баллі, передбачає пошук значеннєвих інваріантів, «щоб брати за вихідну точку логічні категорії й відношення, наявні у свідомості всіх носіїв певної мови, з метою визначити засоби, які мова представляє в розпорядженні мовців для вираження кожного з цих понять, категорій, відношень» [Баллі, 1961: 296].

За концепцією О.В. Бондарка, та чи та логічна категорія може бути виражена в мові різнорівневими засобами, які формують функціонально-семантичне поле. У дослідженні функціонально-семантичних категорій можна йти від функції до засобів її репрезентації в мові, а так само – від мовного засобу до його функцій [Бондарко, 1992: 17].

Онтологічний підхід до вивчення категорії виду, неодмінним компонентом якого є відображена в лексичному значенні дієслів оцінка позамовних явищ (дій, процесів, станів, відношень, властивостей, подій тощо), започаткований у лінгвістичних дослідженнях З. Вендлера та зреалізований у середині минулого століття у цілій низці аспектологічних праць фундатора сучасної аспектології Ю.С. Маслова.

Величезний доробок становлять праці цілої когорти аспектологів, особливо дослідників виду на матеріалі російської мови. Проте проблема адекватного наукового опису категорії аспектуальності і сьогодні є актуальною. Відстежуючи лінгвоукраїністичні традиції визначення категорійного змісту дієслівності й інтерпретації субкатегорійної сутності виду упродовж минулого століття, М.І. Калько акцентує увагу на необхідності «подальшого пошуку інтерпретаційних моделей, які, спираючись на загальні закономірності польового моделювання, «пронизували» б організацію кожної поняттєвої зони поля аспектуальності...» [Калько, 2008: 8–10]. Підтвердженням цьому є відповіді тридцяти п'яти дослідників із тринадцяти країн світу на анкету аспектологічного семінару філологічного факультету Московського державного університету імені Михайла Ломоносова, у якій називаються як

об'єктивні, так і суб'єктивні причини такого стану справ. Найбільш рельєфно, як засвідчив аналіз відповідей на анкету, виділяється підхід до опису аспектуальності, названий Дж. Лайонзом об'єктивістським, який, на противагу суб'єктивістському, акцентує основну увагу не на оцінці реципієнтом аспектуального (внутрішньочасового) характеру ситуації (стану справ), а на залежності цієї оцінки від онтологічної специфіки ситуації, визначальної для способу мовної концептуалізації та категоризації [Лайонз, 2003: 338].

В аспектуальному відношенні дослідженню підлягають окремі лексико-семантичні розряди дієслів, їх структурна організація, що відображає способи перебігу дії в часі. Результати такого дослідження дають змогу близько підійти до наукової проблеми лінгводидактичного опису функціонування української мови на нових засадах.

Крім елементів лексичної семантики (денотативних, номінативних, експресивних, конотативних), слова містять також елементи граматичної семантики, пов'язаної з належністю лексеми до певного класу слів, що характеризуються особливістю синтаксичного функціонування в актах мовлення. Взаємодія граматики і лексики представлена в усіх граматичних категоріях, але особливо помітна вона у категоріях семантизованих (менш формальних), таких, як вид у дієсловах. Видотворення є тією сферою, де тісний зв'язок граматичного і лексичного очевидний: навіть у парадигматичній видовій кореляції дієслово здатне виражати додаткове значення. Як зазначає Ю.С. Маслов, граматиці не завжди вдається подолати опір лексики, наслідком чого виявляється велика кількість видових пар із семантично нерівнозначними членами або явище дефективності, пов'язане граматично з утворенням видової безпарності [Маслов, 1948: 45].

Структурування семантики дієслівних розрядів зумовлює їхні функціональні особливості, інтенційно валентний потенціал у семантико-синтаксичному моделюванні структури речення.

Граматична категорія виду дієслова, за результатами лінгвістичних досліджень, властива багатьом мовам. Аспектуальні ж значення, хоч і по-

різному, представлені всюди. Уявлення про вид було кваліфіковано ще Аристотелем [Аристотель, 1981: 94–153]. Термін «вид» уживав і Діонісій Фракійський, щоправда, у дещо відмінному від сучасного значенні. Проблема виду постає знову лише в XVII ст., ініційована в славістиці М. Смотрицьким і Ю. Крижаничем. Уперше термін «вид» у його слов'янському звучанні використав М. Смотрицький, який брав за основу принцип розмежування двох видів на «первообразний» («совершенный»), властивий непохідним дієсловом, та «производный», притаманний дієсловом, утвореним від непохідних [Смотрицький, 1979: 15]. Продовжувачем теорії видів М. Смотрицького, як стверджував О.О. Потебня, був хорватський лінгвіст Ю. Крижанич, який запропонував класифікацію дієслів за характером дії, яку вони позначають [Потебня, 1977].

Упродовж тривалого періоду для позначення виду та інших явищ у сфері аспектуальності використовувався термін німецького походження *Aktionsart*. Уперше в 1908 році С. Агрелль запропонував для позначення виду термін *Aspekt* (вид), але в слов'янському мовознавстві закріпили термін «вид». Поняття ж способів дієслівної дії (СДД) учений розглядає у зв'язку з польовою організацією додаткових аспектуальних смислів, які нашаровуються на значення видові. За твердженням С. Агрелля, СДД – це ті семантичні функції префіксальних дієслів (а також безпрефіксних і суфіксальних утворень), які уточнюють способи здійснення дії [Агрелль, 1962: 36].

В.В. Виноградов виокремив дієслова починальні (*inchoativa*) і повторювані (*iterativa*) [Виноградов, 1972: 247].

Детальному вивченню поняття «спосіб дії» присвятив свої дослідження Е. Кошмидер, який стверджував, що способи дії не обов'язково мають відповідати словотворчим розрядам дієслів. Лише деякі з них мають формальні показники, але й ті властиві не всім дієсловом певної групи [Кошмидер, 1962: 108].

М.О. Шелякін стверджує, що СДД не можна звести до підвидів, оскільки це самостійні граматичні форми категорії аспектуальності, що підтверджує

думку О.О. Потебні про те, що способи дієслівної дії властиві усій дієслівній лексиці незалежно від особливостей свого вираження і визначень [Потебня, 1977: 5].

Для дослідження семантичної структури поля аспектуальності велике значення має праця Ю.С. Маслова «К основаниям сопоставительной аспектологии» (1978), у якій автор на матеріалі окремих індоєвропейських та деяких інших мов виділяє різні типи аспектуальних значень, насамперед сфери якісної та кількісної аспектуальності, будує ієрархічну систему семантичних груп у сфері якісної аспектуальності, зокрема, дієслівна дія – динамічна/статична згодом може членуватися на граничну/неграничну, а гранична дія – на досягнення межі чи не досягнення [Маслов, 1978: 20-21]. Проте явище видової безпарності не тільки в розрядах дієслів, а й у часткових багатозначних словах викликає неоднозначне трактування у лінгвістичних дослідженнях. Безпарність у видоутворенні, як стверджують сучасні мовознавці, є закономірним явищем, і простежується воно переважно на основі суперечливості між граматичною видовою абстракцією і різними способами дієслівної дії. Для видів, як стверджує Р. Якобсон, домінантним є суб'єктивне сприйняття мовця, а для способів дії (СД) – об'єктивно наявна фактична даність [Якобсон, 1972: 39] Спосіб дії, на думку Вальтера Порцига, вказує, який перебіг дії. Морфологічно йому відповідають форманти, що утворюють «часові» основи дієслова... Способи дії і вид є двома різними вимірами дієслівного значення [Порциг, 1962: 41]. Видові властивий чисто суб'єктивний характер; об'єктивні особливості дії цим поняттям не враховуються.

Причину такого тісного взаємозв'язку лексичного з граматичним учені вбачають у високому ступені абстрагування від конкретних значень форм слів і водночас у можливостях вираження ними специфічних сем у процесі комунікації. За словами В.Г. Адмони, «нашарування граматичних значень відбувається не просто на окремі узагальнені значення морфологічних словоформ (та на лексичні значення окремих слів), а на ці значення у їхньому взаємозв'язку» [Адмони, 1979: 25]. Смісловий компонент загального характеру

властивий і окремим словам, і системі їх форм, і цілим класам слів, оскільки кожній граматичній категорії відповідає якась поняттєва категорія.

Дієслівна категорія виду містить поняттєвий зміст (сигніфікат) семантичної категорії аспектуальності, яка об'єктивно є відображенням насамперед двох типів акціональних значень – якісних і кількісних, і становить її ядро. На периферії категорії аспектуальності перебуває функціональна семантична категорія родів дієслівної дії. Поняттєва категорія аспектуальності як одна із категорій для побудови мислення служить для розмежування статичності / динаміки, спрямованості / неспрямованості дії на її завершеність з подальшим розподілом опозиційних відношень (досяжність / недосяжність внутрішньої межі дії, результативність / нерезультативність стану, перервність / неперервність дії або стану, регулярність / нерегулярність їх повторень, ступінь інтенсивності, тривалість і кратність вияву тощо).

У багатьох мовах, зокрема і в українській мові, крім граматичної категорії виду, цілу низку аспектуальних значень виявляють дрібніші розряди дієслів, які у слов'янському мовознавстві дослідники називають явищами неявної, «прихованої» граматики [Маслов, 1948], або способами (родами) дієслівної дії [Бондарко, Буланін, 1967], або «прихованими граматичними категоріями» [Бондарко, 1983; Кацнельсон, 1972].

Погляди мовознавців щодо визначення сутності та семантичних ознак граматичних категорій виду та способів дієслівної дії є досить суперечливими. У багатьох теоріях визначено, що лексеми різних СД – це завжди різні дієслова, і частіше за все вони позначають об'єктивно різні дії. Видові ж форми, що протиставляються, позначають абсолютно тотожні дії [Маслов, 1962; Анисимова, 1974].

Результати досліджень останніх десятиліть свідчать про те, СДД виражають модифікацію значення дії, названої простим дієсловом, за кількісно-часовими та результативними характеристиками, тобто способи дії тісно пов'язані з видовою проблематикою, і, навпаки, категорія виду тісно пов'язана

із семантикою дієслів та їх префіксально-суфіксальними дериватами, які модифікують дієслівну дію в способи дії.

За словами О. Падучевої, аспектуальні класи дієслів відіграють таку саму важливу роль для семантики слова, як частини мови для граматики [Падучева, 2004: 34].

Лінгвістичну інтерпретацію загальнонаукової теорії функціонально-семантичних полів загалом та поля аспектуальності зокрема розробили учні Ю.С. Маслова – О.В. Бондарко, М.О. Шелякін та представники школи функціональної лінгвістики, а лінгвоукраїністичне втілення її простежується в концепції темпоральних полів О.І. Бондаря.

Традиційно в лінгвістичних студіях (А. Мейє, Дж. Грубор, О.О. Шахматов, Л.В. Щерба) розглядали лексико-граматичні розряди дієслів, що відображають способи перебігу дії в часі як варіативні значення для категорії виду. Сучасні лінгвісти (О.В. Бондарко, Ю.С. Маслов, І.Р. Вихованець, А.П. Грищенко, А.П. Загнітко та інші) кваліфікують їх як семантику способів дієслівної дії, що реалізують лексико-граматичні аспектуальні властивості дієслова.

За словами Ю.С. Маслова, у ранній період розвитку лінгвістичної науки сам термін «способи дієслівної дії» не застосовувався. Це potwierджує визначення виду дієслова О.М. Пешковським як дії, «що триває в часі чи розподіляється в часі». Але й О.М. Пешковський, за твердженням Ю.С. Маслова, відносив це визначення до таких явищ у російському дієслові, які тепер розглядаються не як вид, а як способи дії [Маслов, 1962: 5]. Наголошуючи на тому, що всі «аспектуальні значення, які виступають у ролі категорійних компонентів лексичного значення дієслів, становлять систему аспектуальних класів і підкласів дієслівної лексики,» учений розглядає вид як обмежену / необмежену дію в часі і характеризує аспектуальні класи дієслів, що частково накладаються один на одного і подрібнюються на аспектуальні підкласи, або так звані способи дії [Маслов, 1962: 10].

Н.С. Авілова розрізняє три СДД: часові, кількісні і спеціально-результативні. Серед кількісних СДД виділяє однократні (зменшувальні, пом'якшувальні) та багатократні. Серед багатократних виокремлює дієслова переривчасто-пом'якшувальної дії (*похаживать, посвистывать*), тривало-ослабленої дії (*приторговывать, накрапывать*), тривало-дистрибутивної (*рассхаживать, распевать*), супровідної (*приговаривать, подтягивать*), ускладнено-інтенсивної (*вызыванивать, названивать*), тривало-дистрибутивно-взаємної (*переговариваться*) [Авилова, 1976: 272].

Проблема визначення статусу категорійних значень СДД і семної організації функціонально-семантичних полів посідає важливе місце в сучасній лінгвістиці. На думку більшості вчених, дослідження СДД і ФСП у повному обсязі можливе з позицій лексичної, словотвірної і граматичної семантики, до завдань якого входить виявлення лексичних угруповань різного типу, з'ясування їхнього обсягу, а також встановлення відношень між ними. Традиційно такі групи мовних одиниць дослідники об'єднують на основі функціонально-семантичного принципу. Тобто досліджуються не окремі групи дієслів, а більші угруповання, які об'єднують кілька таких груп (підгруп).

У російському мовознавстві проблему виділення ЛСГ дієслів теоретично обґрунтував Ю.С. Маслов, який під способами дії розуміє деякі спільні особливості лексичного значення дієслів, які репрезентують перебіг дії в часі і проявляються в загальних особливостях їх функціонування в мові, зокрема у словотвірній активності форм виду та їхнього синтаксичного вживання [Маслов, 1959: 191]. Учений запропонував класифікувати СД на морфемно характеризовані і морфемно не характеризовані з проміжним розрядом – непослідовно характеризованими, стверджуючи, що на протигагу видовим формам способи дії не виражають часткових парадигматичних протиставлень у широкому обсязі, залишаються в рамках лексичних відмінностей між дієсловами [Маслов, 1959: 89]. Хоча в концепції Ю.С. Маслова, за твердженням мовознавців, зокрема М.О. Шелякіна, чітко не визначені межі СД [Шелякін, 1977: 8].

Н.С. Авілова, поділяючи погляди попередніх дослідників, виокремлює семантичні типи простих дієслів і їх модифікації за допомогою певних формальних засобів, які, змінюючи значення цих простих дієслів, створюють групи семантико-структурних способів дії [Авілова, 1976: 43]. Хоча дослідниця сумнівається в аспектуальній кваліфікації способів дії. Погляди Н.С. Авілової [Авілова, 1976: 59] на СД як лише морфемно характеризовані чи словотвірні значення між непохідними та похідними дієсловами підтримує В.С. Храковський [Храковський, 1980], вони прийняті Російською граматикуою – 80 [Русская грамматика, 1980] та ін.

Г.А. Анісімова способами дієслівної дії визначає лише ті групи дієслів, які відображають відмінність у характері перебігу дії і дістають послідовне вираження за допомогою словотворчих морфем (наприклад, *женить – переженить, болейт – переболеит*) [Анісімова, 1974: 43].

Даючи дефініцію СДД, О.В. Бондарко характеризує їх як «морфемно характеризовані і нехарактеризовані значення окремих дієслів і їх розрядів, що вказують на характер перебігу в часі завершених/незавершених дій» [Бондарко, Буланін, 1967: 66].

За концепцією О.В. Ісаченка, СДД становлять собою просту адвербіальну характеристику дії, пов'язану з одним яким-небудь видом, який не обов'язково взаємодіє з ним. Цю характеристику можна розширити за рахунок СД, що мають видові пари, а отже, відрізнити значення СД від видових значень. [Ісаченко, 1960: 210]. На думку М.О. Шелякіна, основним недоліком теорії О.В. Ісаченка є те, що він не довів існування похідної і формально вираженої семантичної категорії, наявної відмінності між словотворенням і формотворенням [Шелякін, 1977: 7].

В українському мовознавстві про багатократні, однократні дієслова (*поспівав, поспівував, проспівав*), інхоативні (*в'янути, гаснути*), дієслова переривчасто-пом'якшувальної дії (*ноболювати, постукувати*), супровідної дії (*пританцьовувати, приспівувати*) тощо писали у своїх дослідженнях

В.М. Русанівський, А.П. Грищенко, К.Г. Городенська, М.І. Мірченко, С.О. Соколова та інші дослідники.

М.І. Калько уперше в українському мовознавстві дослідив усю систему аспектуальних класів дієслів. Застосувавши класифікацію З. Вендлера до аспектуальної системи українського дієслова, учений виділив п'ять аспектуальних класів (термінативи, активітиви, стативи, евентиви і релятиви) і докладно описав похідну від них систему акціональних морфолого-словотвірних підкласів. Основний акцент у дослідженні зроблено на тому, що «саме опір лексичного матеріалу не дав змоги категорії виду українського дієслова досягти граматичної чистоти таких категорій, як граматичний час, саме онтологічна неоднорідність дієслівних процесів стала перешкодою на її шляху до охоплення видовою парністю всіх дієслів... Категорія виду ніби «застигла» на шляху від лексичної до граматичної абстракції і, не досягнувши ідеальної гомогенності граматичних систем, залишилася системою гетерогенною, що поєднує і парно видові перфективи та імперфективи, і *perfectiva tantum* та *imperfectiva tantum*, і біаспективи» [Калько, 2008: 12–13].

Аспектологічні здобутки української формально-граматичної думки середини ХХ століття найбільш вагомо представлено в роботах В.М. Русанівського. Теоретичні засади української функціонально-категорійної граматики, зокрема з проблеми функціонування граматичної категорії виду дієслів, репрезентовано у працях О.І. Бондаря, І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, А.П. Загнітка, С.О. Соколової та інших.

Фундаментальний опис морфологічної системи і структури сучасної української літературної мови з позицій функціонально-категорійної парадигми здійснили І.Р. Вихованець та К.Г. Городенська у праці «Теоретична морфологія української мови» [Вихованець, Городенська, 2004]. Цінним є те, що з означених вище позицій подано нову інтерпретацію частин мови і морфологічних категорій.

На думку І.Р. Вихованця, семантичні критерії, завдяки яким розрізняються СДД, формують морфологічні і синтаксичні чинники. Вони виявляють тісний

зв'язок певного класу з позамовною дійсністю, що стосується лише ядра лексико-граматичного класу, а не периферійних його компонентів [Вихованець, 1988: 86].

Оскільки у мові не існує однотипних формальних засобів вираження категорії аспектуальності, то вона не може бути ні граматичною, ні словотвірною. Одним із показників формальної структури СДД є префікси і суфікси. Префікси переважно видозмінюють семантику похідного дієслова, а суфікси, навпаки, (особливо **-ува-** / **-овува-**) репрезентують переважно граматичне значення, але в поєднанні з префіксом виконують словотвірну роль у творенні одновидових дієслів.

У «Граматичі української мови» [Безпояско, Городенська, Русанівський, 1993: 202] виділено до 20 способів (за термінологією авторів – родів) дії.

А.П. Загнітко розглядає способи дії у власне-синтаксичному аспекті, вважаючи, що вони реалізують своє значення тільки в умовах певного контексту і завдяки йому значно модифікують своє значення. Учений поділяє всі акціональні значення на інваріантні та контекстуальні. Інваріантними є такі значення, які репрезентує сама семантична структура дієслова. За таких умов дієслова об'єднані наявністю в їх семантемах того чи іншого відтінку способового значення перебігу дієслівної дії (починальний, граничний та ін.), тобто ті чи ті способові значення можуть виявлятися тільки на синтаксичному рівні. У семантиці дієслів міститься вказівка дії, обмежена зовні і передбачена вже відповідною семою у структурі дієслова [Загнітко, 1990: 32].

Контекстуальними є такі акціональні значення, репрезентовані лексичними і синтаксичними показниками – поширювачами дієслова-присудка. Акціональні значення детермінативності характеризуються синтаксичним статусом, який часто взаємодіє з конотативними відтінками слова. Здатність слова вступати у зв'язки з іншими компонентами детермінується не лише приналежністю його до того чи того лексико-граматичного розряду, а і його семантичним статусом [Степаненко, 1997:14]. Це пояснюється тим, що способи дії пов'язані з різноманітними фазами процесу, а також з такими показниками характеру

дієслівної дії, як багатократність, миттєвість, інтенсивність, однократність та ін. На підставі вивчення певних особливостей етапів дії можна встановити цілий комплекс акціональних значень. Такі фазові значення нашаровуються на інші або співіснують із найтоншими акціональними відтінками, що межують з конотацією: відображають суб'єктивне в значенні того чи того компонента акціональності [Загнітко, 1990, 68].

Учений виділяє такі ознаки дієслівної дії: 1) сполучуваність з обома видами (інг्रेसивний, дистрибутивний, результативний, дефінітивний); 2) поєднуваність тільки з одним із видів (одноактний, фінітний, сумарний – док. в.; статальний, інхоативний, багатоактний, переривчасто-пом'якшувальний, супроводжуючий, неозначено-моторний – недок. в.) [Загнітко, 1990: 70].

М.І. Калько акціональні підкласи дієслів поділяє на акціонально-опозиційні та акціонально-неопозиційні, формальним підґрунтям першого типу називає опозицію доконаного та недоконаного виду. Другий тип виділяє на мотиваційній пов'язаності двох дієслів недоконаного виду, одне з яких є ітеративним у цілій низці його різновидів або з фреквентивним значенням: ітеративи-атенуативи: *покрикувати*; ітеративи-дуративи: *насвистувати*; ітеративи-інтенсиви: *виспієувати*, ітеративи-комітативи: *підсвистувати*; ітеративи-комунікативи: *перезукуватися*; комітативи-атенуативи: *підгавкувати*; фреквентиви: *знавати* [Калько, 2008: 78].

У «Сучасній українській літературній мові» за редакцією А.П. Грищенка названо три класи способів дієслівної дії: часові, кількісні (кратні) й оцінні, які виділяються за значенневими відтінками та безпосередньо пов'язаними з ними словотвірними ознаками [СУЛМ, 1997: 414]. А.П. Грищенко пропонує класифікацію **часових** родів дії, що характеризують насамперед реалізацію відповідних процесуальних ознак у часі, на часткові різновиди: починальний, кінцево-результативний, тривало-обмежувальний, тривало-дистрибутивний. **Кількісні** (кратні) роди дії виділено за частковими значеннями: однократний, гранично-кількісний, підсилювально-інтенсивний, кінцево-негативний,

надмірно-тривалий, наднормативно-тривалий, розподільний (дистрибутивний), багатократно-дистрибутивний.

За кваліфікацією А.П. Грищенка, **оцінні** роди дії виражають особливості прояву процесуальних ознак і суб'єктивне сприймання їх мовцем як таких, що мають часткові різновиди: позначають переривчасту неповну дію, що характеризується нерегулярною кратністю, виражають конкретно-процесний, послаблений вияв дії, підкреслену інтенсивність дії та послаблену дію, яка супроводжує іншу дію [СУЛМ, 1997: 415].

М.Я. Плющ виокремлює оцінні способи дієслівної дії та їх процесуальні ознаки за суб'єктивним сприйманням їх мовцем: вони виражають нефазові акціональні значення необмежених процесів і є оцінними характеристиками зовнішньої межі (встановлюваної мовцем) – міри або ступеня реалізації дії, стану, процесу [Плющ, 2005: 228]. Специфіка дієслів оцінної дії полягає в тому, що вони охоплюють своїм складом усі ті одновидові дієслова, які, характеризуючись спеціальним формальним показником, передають часову (повторювальну/розподільну) ознаку дії в оцінці мовцем кількісного вияву її.

СДД недоконаного виду за ступенем інтенсивності науковці пропонують розташувати в такому порядку: старанного виконання дії, ослабленої інтенсивності та недостатньої інтенсивності, або супровідності.

У нашому дослідженні наголошено на співвіднесеності СДД із різними ієрархічними рівнями мови і потрактовано їх як лексико-граматичні угруповання, виділені за спільністю лексичної і граматичної семантики аспектуальності. Якщо аспектуальність є відображенням відмінностей у типах перебігу і розподілу дієслівної дії в часі, без наступної конкретизації, то способи дії можна кваліфікувати як своєрідні за лексичним значенням угруповання дієслів. Аналізу підлягали дієслова оцінних СДД, що передають інтенсивність дії у її послабленому вияві. Оцінні способи дієслівної дії розглянуто на основі аналізу лексико-семантичних груп і підгруп дієслів, виділених за спільними поняттєвими і додатковими (конотативними) ознаками.

В українській мові є чотири продуктивні типи дієслів недоконаного виду, які не мають співвідносних форм доконаного виду. Усім їм властива сема кратності (ступеня) вияву акціональної ознаки як недостатньої (послабленої, пом'якшувальної) дії.

Якщо категорія виду за ознакою обмеженості / необмеженості дії розподіляє усю дієслівну лексику на дві групи, то способи дії виявляють у кожній ЛСГ дієслів своєрідну семантичну одноплановість, однотипність і глобальність тих самих компонентів, маркованих словотвірними формантами.

1.2. Оцінка способу дієслівної дії на шкалі інтенсивності її вияву

Функціонально-семантична категорія інтенсивності ґрунтується на суб'єктивній оцінці кратності вияву ознаки, дії, процесу стану.

Ще наприкінці ХІХ століття О.О. Потебня визначав категорію оцінки складовою культурології, етнолінгвістики та прагматики і пропонував розглядати її в культурологічному та логіко-психологічному ракурсах. На його думку, людина сприймає світ у вигляді його об'єктивної чи суб'єктивної оцінки, а почуття знаходить яскраве відображення в мові, тобто «почуття не тільки супроводжують думку, але й залежать від неї» [Потебня 1989: 59]. Визначаючи механізм реалізації категорії оцінки в мові, О.О. Потебня опирається на загальні чуття (смак, нюх тощо) і визначає дві їхні сторони: 1) враження від властивостей, які ми приписуємо зовнішнім предметам і власному тілу, і 2) оцінку значень цих вражень для нашого індивідуального буття, почуття задоволення / незадоволення з цього приводу [Потебня, 1989: 71].

Потреба людини орієнтуватися в системі цінностей, що постійно змінюються, породила інтерес логіків, філософів, психологів до питання сутності оцінки. Поняття цінності надзвичайно об'ємне, тому що «людина оцінює все, що було, є, буде, може бути і могло бути» [Арутюнова, 1984: 5]. До того ж, те чи те явище повинно бути не тільки сприйняте, але й зіставлене з

моделлю світу, яка існує у свідомості, з особистими уявленнями людини. «Оцінка – продукт активності суб'єкта, а також одна із специфічних форм відображення дійсності в людській свідомості» [Брожик, 1982: 14].

У логіці, що займається аналізом висновків, які становлять чиюсь оцінку, враховуючи первинність відчуттів у гедоністичній оцінці, прийнято визначати цей аспект як формальну аксіологію чи логіку оцінок [Ивин, 1970: 11–22].

У кінці ХХ – початку ХХІ століття увагу дослідників привернули питання мовної інтерпретації функціонально-семантичних категорій, які за своєю універсальністю вияву в різних мовах зближуються з логічними. До таких категорій належить, зокрема, функціонально-семантична категорія оцінки, критерієм для виділення якої служить наявність узагальненого семантичного інваріанта у різнорівневих варіантах мови.

Фіксуючи та аналізуючи певні події, явища, мовець мимоволі дає їм певну оцінку «з погляду добра і зла, істини і неістини, допустимого чи забороненого, справедливого чи несправедливого тощо» [ФЕС, 1973: 765].

Результатом оцінної діяльності суб'єкта є аксіологічна категорія оцінки. Ця діяльність, базуючись на цінності предмета чи явища, є об'єктивною і водночас містить певну долю суб'єктивізму, зумовленого індивідуальними особливостями сприйняття предметів чи явищ, відображуваних у схваленні / несхваленні суб'єктом об'єкта оцінки. Мовний аспект цієї аксіологічної реальності прийнято кваліфікувати як особливу мовну категорію – категорію оцінки. Мовна актуалізація оцінки є органічно вплетеною у когнітивні процеси, в комунікативно-мовленнєві акти і може бути виражена мовними засобами усіх рівнів.

Загальна оцінка становить певний баланс позитивних та негативних складових оцінювання, вона досягається співвідношенням кількостей, тому значення інтенсивності дії представлено в дієсловному слові як оцінний компонент змісту, співвіднесений з його номінативним значенням. Щоб вивести загальну оцінку, необхідно перевести кількість у якість, тобто «приписати різним властивостям, відношенням, фактам і обставинам ту чи ту

кількість балів, відповідно до преїскуранта, прийнятного у певній галузі...» [Арутюнова, 1988: 72]. Цінності обумовлені практичною діяльністю людини і тісно пов'язані з її існуванням: тільки для людини і тільки через людину дійсність набуває ціннісного характеру. Кожний об'єкт реальної дійсності містить невизначений за складом та кількістю аксіологічно релевантних властивостей, які необхідно брати до уваги для виведення загальної оцінки. Ці властивості постійно конфліктують. Об'єкт в одному випадку може мати позитивну оцінку, а в іншому – негативну.

У лінгвістичній літературі проблема категорії оцінки не знайшла однозначного теоретичного трактування. Лінгвістичну оцінку визначають як висловлювання чи мовленнєвий акт про наявність цінності в об'єкті, тобто аксіологічні оцінки, які виражають ступінь значущості об'єкта з погляду відповідності його потребам, інтересам та бажанням суб'єкта.

Щодо оцінної семантики, учені наголошують, що треба говорити не про оцінне значення, а про його інтерпретацію не тільки за значенням слова, але й за прагматичними імплікаціями, які залежать від суб'єкта мовлення, часу, місця мовлення та інших чинників. У внутрішньому світі людини оцінка відповідає її думкам і відчуттям, бажанням і потребам, обов'язку і волі. Це робить її, за твердженням Т.А. Космеди, «конфліктною» і соціально зумовленою категорією. Оцінні властивості об'єкта можуть змінюватись залежно від ситуації [Космеда, 2001: 6].

У сучасних лінгвістичних дослідженнях сутність оцінки визначають так: 1) оцінка як ставлення мовця до предметів і явищ; 2) оцінка як сукупність ціннісних ознак об'єкта; 3) оцінка як визначення відповідності / невідповідності кваліфікації об'єктів інтересам комунікантів. Оцінка – це не тільки засіб, але й акт її реалізації, який має певну структуру. У структурі акту оцінки традиційно виділяють а) основні (обов'язкові) компоненти: суб'єкт оцінки, об'єкт оцінки, власне оцінка, оцінний засіб і підстава оцінки; б) факультативні компоненти: аксіологічний предикат, мотивування, класифікатори, де/інтенсифікатори [Вольф, 1985: 209].

За визначенням В.І. Кононенка, прагматичний характер оцінки, її зв'язок із ситуацією мовлення, з контекстом не суперечать загальноетичним засобам оцінювання, оскільки йдеться про уточнення, індивідуалізацію оцінної діяльності, закладеної в соціокультурному середовищі [Кононенко, 1999: 13]. Категорія оцінки співвідносить мову з такими поняттями, як норма і нормативна картина світу, альтернатива і вибір, думка і її вираження [Космеда, 1997: 352]. Прагматичним традиційно називають таке значення, якого слово набуває в момент мовлення, містить у собі меншу – нормальну – більшу кількість ознак, що передбачає градуальність оцінки – інтенсифікацію чи послаблення позитивної/негативної ознаки [Арутюнова 1988: 7; Козлова, 1985: 46].

Історично змінювалися і підходи до класифікації видів оцінки. У ранніх роботах з етики та аксіології виділялася невелика кількість видів оцінок. Так, загальна класифікація у Аристотеля зводилася до трьох основних типів: зовнішні блага, блага, що стосуються душі, блага, що стосуються тіла [Аристотель, 1984: 66].

Англійський філософ Т. Гоббс визначав «добре» і «погане» через модуси бажання і небажання. За формою такі визначення можуть називатися модальними. У них «добре» і «погане» є ознакою, котра об'єднує об'єкти суб'єктивних модусів. Він вважав, що яким би не був об'єкт людського бажання – це, власне, те, що людина називає для себе добром. Добро і зло не можна виділити з природи самих об'єктів, їх встановлює або кожний окремий індивідуум, або особа, що представляє державу [Гоббс, Т.2, 1964: 85].

Англійський філософ Джон Локк під добром розумів те, що здатне викликати у людини задоволення або зменшити страждання, а під злом, навпаки, – те, що причиняє нам невдоволення або страждання [Локк Джон, 1960: 242]. Саме у теорії Дж. Локка простежується важлива думка для розуміння структури аксіологічних концептів: добре і погане піддається градації. Поняття градації є наслідком порівняння різних станів суб'єкта відчуття. В аксіологічних категоріях градуювання Дж. Локк простежує ознаки

порівняння. На його думку, належно оцінивши те, що називаємо «благом» і «злом», знайдемо багато залежного від порівняння, оскільки причини кожної міри задоволення мають характер блага, і навпаки [Локк Джон, 1960: 268].

Способи визначення доброго і поганого через переживання розглядав англійський філософ Дж. Юм, зазначаючи, що саме почуття містить у собі наше схвалення або захоплення, без вказівки на причину задоволення. Філософ вивів критерії оцінки за її межі і поставив питання про перехід від фактичного твердження до твердження, яке характеризується модальністю примусовості [Юм, 1966: 619-620].

Яскравий представник англійської школи Г. Сіджуїк, за твердженням Н.Д. Арутюнової, значне місце у своїх дослідженнях відвів семантичному аналізу модальних і оцінних концепцій у розмовному мовленні, зосереджуючи увагу на значеннях двох семантичних типів предикатів, характерних для текстів етичного змісту: слів загальної оцінки та слів поля повинності, що входять відповідно в ціннісні і нормативні судження. Пізніше ці предикати неодноразово ставали предметом семантичного аналізу, були тісно взаємопов'язані і водночас, протиставлені один одному. Актуальними є роздуми Г. Сіджуїка також про функціонування оцінних предикатів у ціннісних і нормативних судженнях [Арутюнова, 1988: 31].

Виступаючи проти того, що б цінності та нормативні судження зводили до фактичних, включаючи аксіологічний предикат «добре», «погане», англійський філософ Дж. Мур вважав, що вони є синтетичні, а не аналітичні. Тому вираз «добре – це те, що ми бажаємо» або «добре є єдине благо» не є повноцінними лексикографічними інтерпретаціями. Цінними в концепції Дж. Мура є його спостереження над «аксіологічною взаємодією» об'єктів [Мур, 1984: 224].

Основи концептуального, семантичного, логічного і прагматичного аналізу мови моралі були закладені в Кембріджській та Оксфордській школах, яскравими представниками яких були А.Айер, П. Ноуелл-Сміт, Ч.Стівенсон.

Аналіз теоретичних праць як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів (Н. Арутюнова, І. Арнольд, В. Василенко, В. Кузнецова, Н. Разінкіна,

Е. Меднікова, В. Шаховський, О. Вольф, Й. Стернін, Т. Космеда, С. Колесник та ін.) засвідчує два аспекти дослідження поняття оцінки: 1) як категорії оцінки та її інтерпретації і 2) як категорії оцінки та засобів її вираження.

Закріплене в семантичній структурі слова оцінне значення реалізує ставлення до предмета за типом «добре – погане», «схвалення – несхвалення» тощо [Азнаурова, 1973: 117] або ж як позитивне чи негативне судження про те, що названо лінгвістичною одиницею. У ширшому розумінні дослідники до категорії оцінки якісної характеристики (позитивної чи негативної) відносять і кількісну характеристику, яка є проявом ступеня інтенсивності [Зубов, 1975: 21].

Узагальнюючи позиції учених щодо кваліфікації оцінки, О.М. Вольф класифікує її на: 1) оцінку **de dikto**, до якої відносять не судження про подію чи факт, а сам факт чи подію, та оцінку **de re**, що передають прикметники чи предикативи стосовно безпосередньо позначення предмета; 2) абсолютну і порівняльну оцінки, характеризуючи абсолютну оцінку, на відміну від порівняльної, як стереотип носіїв мови. Абсолютні оцінки розташовані на шкалі, де є зони: «плюс», «мінус» і «нейтральна зона»; 3) загальну та особистісну оцінку; 4) емоційну та раціональну + емоційну (це переважно експресивна оцінка, тобто безпосередня реакція на об'єкт). Раціональна оцінка передбачає оцінне судження і засоби вираження (насамперед це аксіологічні предикати) [Вольф, 1985: 13]. В оцінці семантичні і прагматичні аспекти є неподільними, адже суб'єктне та об'єктне перебувають у тісній взаємодії.

Особливий інтерес для дослідників становить функціонування оцінки в розмовному мовленні, де успіх мовленнєвого спілкування залежить від міри впливу мовця на адресата. З лінгвістичного погляду інтенсивність є прагматичним значенням, якого слово набуває в мовленні.

Аналіз оцінки та її ролі у мові ще раз підтвердив, що неправомірним є різке протиставлення знань про мову знанням про картину світу, між ними не існує чіткої межі, і вони здебільшого пронизують одне одного: уявлення про

«картини світу» та оцінні стереотипи органічно входять до модальної рамки оцінки.

На думку О.А. Івіна, важливою особливістю оцінки є те, що в ній завжди є суб'єктивний чинник, який взаємодіє з об'єктивним. Оцінне висловлювання, навіть за умови імпліцитного вираження суб'єкта, реалізує ціннісне відношення між суб'єктом і об'єктом. Будь-яке оцінне судження реалізує суб'єкт судження, тобто ту особу (індивідуум, соціум), від якого виходить оцінка, і його об'єкт, тобто той предмет чи явище, на яке спрямовано оцінку [Ивин, 1970: 12]. Категорію інтенсивності він розглядає як різновид оцінки в широкому розумінні – «зіставлення, порівняння певного предмета з обраним зразком» О.А. Івіна [Ивин, 1970: 25].

Особливістю структури оцінки є те, що вона допускає наявність як експліцитних, так і імпліцитних елементів. Хоча для логіки оцінок, за твердженням Е. Сепіра, імпліцитність чи експліцитність не відіграють суттєвої ролі, але для лінгвостилістичного аналізу оцінок це питання є важливим [Сепір, 1985].

Оцінна шкала і стереотипи завжди є у свідомості мовця. Суб'єкт оцінки інколи є визначеним, а у деяких випадках припускається на основі оцінного висловлювання. В оцінному об'єкті поєднуються суб'єктивні відношення суб'єкт-об'єкт і об'єктивні властивості об'єкта оцінки. Тобто, здійснюючи певну оцінку, враховуються якості самого об'єкта і відчуття суб'єкта, які можуть бути виражені як у власне оцінному (суб'єктивному), так і дескриптивному (об'єктивному) значення.

У сучасному мовознавстві категорію оцінки розглядають не лише на семантичному рівні, а й у функціональному представленні слова (словоформи) в мовленні, враховуючи особливості вияву семантики лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів.

Словотвір є специфічною ділянкою мовної номінації. Нові номінації, утворювані на основі вже наявних у мові одиниць, супроводжуються функціонально-синтаксичними змінами. Основною словотвірною одиницею є

похідне слово, а переважна частина слів з семантикою оцінки належать саме до похідних, що і робить їхню семантику об'ємнішою порівняно з непохідними словами. Похідне слово співвідноситься не тільки з дійсністю, а й з одиницями мовної системи і мовленнєвих актів.

За словами О.В. Гуськової, кількісній характеристиці піддаються дії, процеси, стани, які можуть оцінюватися з погляду інтенсивності, ступеня, міри вияву – меншої чи більшої інтенсивності. Асиметричність шкали кількісної оцінки полягає не тільки в різній семантиці мовних одиниць, але й у прагматичності – намірові мовця передати вияв ознаки різною мірою [Гуськова, 1992: 18-19].

На думку Ю.Д. Апресяна, конотаціями лексеми слід вважати несуттєві, але стійкі ознаки поняття, виражені словом, які втілюють прийняту в мовленнєвому колективі оцінку конкретного предмета або факту дійсності. Конотація не входить безпосередньо до лексичного значення слова і не є наслідком чи висновком, що з нього випливає. Такого типу значення є прагматичними [Апресян 1986: 158].

У нашому дослідженні поняття оцінки трактуємо як різновид суб'єктивної модальності, що відображає орієнтацію мовця щодо інтерпретації акціонального стану ситуації за ознакою кількісного вияву дії, процесу на шкалі: **надмірна інтенсивність – норма – послаблена інтенсивність**.

Значення ступеня вияву інтенсивності є прагматично зумовленим: відображає суб'єктивну оцінку мовцем позначуваної ситуації способом нашарування на основне значення дієслівного предиката певного типу конотаційного значення.

В аналізі дієслів із конотативними оцінними значеннями враховуємо положення В.М. Телії, яка розглядає поняття «конотації» як **особливий тип лексичного значення**, який можна уявити як комбінацію ознак, що відображають властивості самої позначуваної реалії разом із її раціональною оцінкою та оцінкою емотивно орієнтованою, тобто власне суб'єктивного ставлення до властивостей позначуваного [Телія, 1986: 16].

Оцінка базується на прагматичній функції, відповідає намірові мовця. До оцінної семантики входить значення слова і прагматичні імплікації суб'єкта мовлення. Оцінка основана на прагматичній функції і відповідає намірові суб'єкта мовлення.

1.3. Критерії виділення лексико-семантичних груп дієслів оцінної дії

Поширення нині функціонально-категорійного підходу до вивчення граматики є перспективним. Ґрунтуючись на попередніх досягненнях лінгвістики, функціональна граMATика на перше місце висуває проблему взаємодії граматичної форми і значення мовних одиниць відповідно до призначення їх як мовних знаків.

Тематично-поняттєва класифікація лексики в історії української семасіології стала об'єктом вивчення у низці монографій, кандидатських дисертацій і численних журнальних статей. Однак недостатньо вивченою дотепер залишається проблема зв'язків у межах різних ЛСГ.

Характеризуючи ієрархічність організації мовної структури, Т.А. Кильдибекова зазначає, що, крім «статумної» ієрархії, де одиниці, що належать до нижчого рівня, виступають у ролі «конститутивних» елементів вищого рівня, існує особливий тип ієрархії, який властивий для відношень між елементами в межах одного рівня, однієї категорії чи однієї парадигми [Кильдибекова, 1985: 19]. За словами М.М. Гухман, Ю.С. Степанова, це особливий тип ієрархії, універсальний принцип організації мовної структури, який розкриває внутрішні зв'язки і взаємовідношення елементів, пронизує всі рівні мови [Гухман, 1981; Степанов, 1975].

С.Д. Кацнельсон зауважує, що всі елементи мови не пов'язані наскрізними однотипними відношеннями [Кацнельсон, 1972: 10]. В ієрархічності співвідношення одного з одним мовних елементів за принципами: ядро / периферія, інваріант / варіант, загальне / часткове, марковане / немарковане,

абстрактне / конкретне, номінативне (лексичне) / синтаксичне (релятивне) значення. Сутність упорядкування, систематизації полів, як справедливо зазначає Ю.М. Караулов, полягає в об'єднанні їх у групи, що перебувають в ієрархічних взаємовідношеннях [Караулов, 1976: 186].

На словотвірному рівні ієрархія похідного слова завжди визначена перевагою його категорійного значення і підпорядкуванням йому категорійних значень твірного слова [Земская, 1973; Тихонов, 1971; Кубрякова, 1980]. Аналіз лексики на словотвірному рівні вимагає усвідомлення принципів об'єднання її за певними ознаками в групи, позначувані термінами: семантичні поля, лексико-семантичні групи, синонімічні ряди тощо. Але до останнього часу спостерігається невпорядкованість у вживанні термінів «лексико-семантична група», «семантичне поле».

Деякі вчені вживають їх або як синоніми [Афанасьєва, 1978], або вибирають один із них як кращий [Караулов, 1981; Богданов, 1977]. А.А. Уфімцева розглядає поняття ЛСП і ЛСГ як рівноправні види парадигматичних об'єднань у лексиці [Уфімцева, 1962].

В історії мовознавства поняття семантичного поля переважно трактовано як двобічну сутність, що відображає факти позамовної дійсності і має мовні засоби її вираження. На можливість існування різних типів лексичних об'єднань учені звернули увагу в ХІХ ст. (М.М. Покровський), деякі особливості польової структури лексики враховувалися для побудови тезаурусів (П. Роже, В. фон Вартбург).

Значного поширення поняття семантичного поля набуло в працях Г. Іпсена, де поле розглядалось як сукупність слів, що мають спільне значення [Ипсен: 7]. Польовий підхід, в основі якого лежить дослідження групи слів, близьких за значенням, підтримував В. фон Гумбольдт, який щодо опису лексики ужив термін «система», а не «поле».

Крім Г. Іпсена, поняття семантичного поля як комплексної одиниці досліджували відомі мовознавці Й. Трір, В. Порциг, І.Л. Вайсгербер, О. Духачек, Л. Гильбердт, Х. Геккедер, А. Лерер, Б.Ю. Городецький,

Ю.Д. Апресян, А.А. Уфимцева, Ю.М. Караулов, Ю.С. Степанов, В.Г. Гак, Г.С. Щур та ін.

У сучасному мовознавстві існує кілька напрямів вивчення полів, серед яких виділяють парадигматичний і синтагматичний, або синтаксичний.

Парадигматичний аспект науковці пов'язують з іменами Й. Тріра і Л. Вайсгербера, а синтаксичний – з іменем В. Порцига.

За Й. Тріром, необхідно розмежовувати поняття «лексичне» і «поняттєве» поле. Мовним полем Й. Трір вважав групу споріднених смислів або деяку змістову сферу. Прикладом такого поля в його працях виступає поняттєва сфера інтелекту, яка покривається словами зі значенням «розум», «свідомість», «мудрість», «хитрість» та ін. [Trier, 1931: 253].

Поле вчений виділяв тільки на основі логіко-семантичного підходу, а не мовного, а отже, не бралось до уваги групування слів за їхньою реальною семантичною багатогранністю.

Проблема співвідношення моделей опису мовної системи з реальними можливостями та особливостями функціонування мови в індивідуальній свідомості є актуальною і для сучасної лінгвістики, хоча в сучасному мовознавстві не існує якого-небудь одного принципу виділення та об'єднання слів у ЛСП. Учені виділяють функціонально-семантичні поля на основі спільності функції, що інтегрує як морфологічні, так і лексичні, словотвірні та синтаксичні засоби, враховуючи і їхній прагматичний аспект та комунікативну перспективу висловлення.

Даючи визначення функціонально-семантичним полям, О.В. Бондарко акцентує увагу на поєднанні в цьому понятті плану змісту та плану вираження, тобто функціонально-семантичними вважаються такі поля, у яких план змісту утворення аналогічний поняттям, вираженим граматичними категоріями, а план вираження представлений мовними засобами, належними до різних рівнів мови. Функціонально-семантичним полям як мовним угрупованням властиві спільні інваріантні семантичні функції, а також взаємодія не тільки однорідних, а й різнорідних елементів – граматичних і лексичних, у якій обов'язковим є

виявлення центру і периферії та поступового переходу між компонентами і різних угруповань, «спільні сегменти» [Бондарко, 1976: 204–206].

Українська лінгвістика увійшла в нове тисячоліття, маючи могутній потенціал розвитку функціональної парадигми. Дослідники В.М. Русанівський, О.С. Мельничук, Ф.С. Бацевич, О.І. Бондар, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко, М.Я. Плющ, Н.В. Гуйванюк, Н.Л. Іваницька, А.П. Загнітко, С.О. Соколова, О.І. Леута, М.В. Мірченко, М.І. Калько, М.І. Степаненко та ін. певною мірою уточнили склад того чи того угруповання дієслів, окреслили його зовнішні межі, а також здійснили внутрішнє членування (структурування), намагаючись визначити взаємовідношення між його елементами.

Щодо категорії аспектуальності концепція М.І. Калька дещо відрізняється від моделі функціонально-семантичного поля О.В. Бондарка, оскільки ґрунтується не тільки на розмежуванні ядра поля (категорії виду) та його периферії (інших компонентів аспектуальності), а й на чіткому структуруванні поняттєвих субкатегорій аспектуальності: термінативності, активітивності, статичності, евентивності та релятивності за схемою опису інтегральних і диференційних ознак. Термінативність дослідник визначає ядерною зоною, а всі інші субкатегорії розташовує за принципом зменшення кількості ознак: субпериферія (активітивність), зони близької (стативність), віддаленої (евентивність) та далекої (релятивність) периферії [Калько, 2008: 11].

О.І. Леута наголошує на тому, що виявлення параметрів поля надає можливість окреслити зв'язки між окремими явищами та побачити структуру і загальні механізми, які зумовлюють мовні процеси [Леута, 2006: 35].

В українському мовознавстві на основі так званого парадигматичного польового підходу науковці виділяють групи лексем, що мають спільне значення, елементам яких приписується наявність загальних семантичних ознак. Проте це ще не означає, що такі групи можна інтерпретувати як поля, тому що природа загальних семантичних ознак у різних групах лексем не однакова. Це видно на прикладі синонімів, з одного боку, і лексем, що позначають певну предметну галузь, з іншого. У першому випадку семантика

подібних лексем може розглядатися як лінгвістична, а в іншому – як екстралінгвальна [Щур, 1974: 30].

За твердженням О. Ахманової, семантичне поле – це частина дійсності, виділена завдяки людському досвіду і теоретично обґрунтована в мові у вигляді більш-менш автономної лексичної мікросистеми, а також сукупністю слів і висловлювань, які творять тематичний ряд і у своїй сукупності охоплюють певну систему значень [Ахманова, 1966: 334].

Полю притаманні такі ознаки: поділ макрополя на мікрополя, які можуть ще подрібнюватися, певна окресленість меж – конфігурація. Це просторова одиниця, елементи в ньому розташовуються за принципами топології [Клименко, 1982: 230].

На думку Л.М. Васильєва, до семантичного поля слід відносити і семантичні класи (групи) слів якоїсь однієї частини мови, і семантично співвідносні класи (групи) різних частин мови, і лексико-граматичні (функціонально-семантичні) поля, і парадигми синтаксичних конструкцій, які пов'язані трансформаційними (дериваційними) відношеннями, і різні типи семантико-синтаксичних синтагм. Незважаючи на істотні структурні відмінності, спільним у них є притаманна усім певна семантична категорія або категорійна ситуація. Структуру лексико-семантичних парадигм становлять бінарні опозиції (наприклад, опозиції за семами каузативності / некаузативності) та численні опозиції, зумовлені різними зв'язками самих явищ дійсності. Парадигматично структурований характер мають усі лексичні групи слів, проте ступінь регулярності протиставлення, яка лежить в основі системності, різна. Ці відмінності зумовлені позамовними чинниками, від яких більшою мірою залежить структура тематичних груп слів, а менше – синонімічні ряди, які є складовою лексико-семантичної парадигми, тобто парадигматичного поля [Васильєв, 1990: 128]. Л.М. Васильєв вважає, що поняттєве «поле» перебуває з ЛСГ у родо-видових відношеннях, тобто ЛСГ, синонімічні ряди та інші групи слів є сукупністю лексико-семантичних полів [Васильєв, 1990: 106–111].

А.А. Уфимцева, навпаки, розглядає всі три основні групування (поле, ЛСГ та синонімічний ряд) як «рівноправні» види більш складних парадигматичних об'єднань у лексиці [Уфимцева, 1986: 137]. Цей погляд поділяємо ми у своєму дослідженні з огляду на те, що елементи лексичної системи мови пов'язані своїми внутрішньомовними відношеннями, які породжені конкретними умовами розвитку і функціонування мови, хоча погоджуємося з думкою З.Д. Попової, що критерії розмежування різних типів лексичних мікросистем та принципи їх практичного членування потребують подальшого вивчення та уточнення [Попова, 1984: 26].

Наявність спільної семантичної ознаки, яка може бути як граматичного, так і лексичного плану, є підставою для віднесення цієї сукупності засобів до поля.

Слідом за Г.С. Щур, Є.В. Гулигою та іншими мовознавцями, категорію поля розглядаємо як сукупність взаємопов'язаних засобів, що утворюють систему за наявності: 1) інвентаря / набору засобів різних рівнів, пов'язаних між собою системними відношеннями (конституенти); 2) спільного значення, яке певною мірою властиве конституентам поля; 3) протилежних чи полярних значень (має бути не менше двох значень) та 4) переважно складної структури, яку можна представити у вигляді горизонтального чи вертикального зрізу.

По горизонталі розташовано семантичні групи – мікрополя, а по вертикалі – конституенти (засоби) мікрополів, які водночас є конституентами макрополя. Вертикальна будова слова залежить від характеру і кількості конституентів і її розташування стосовно один до одного [Щур, 1974: 65; Гулига, 1969; Караулов, 1981 та ін.].

Отже, не всі слова в межах семантичного поля мають однаковий статус. Одні з них входять до базових протиставлень, які утворюють центр семантичного поля, інші лексичні одиниці мають периферійний характер, виявляючи специфічні диференційні ознаки поля.

Залежно від складу і складності компонентної структури, кожному семантичному полю властиві співвідношення між центром і периферією та особливості застосування у мовленні.

Беручи до уваги ієрархічну організацію ЛСГ, враховуємо характер елементів польової структури, що становлять ядро та перебувають на периферії поля або за її межами і пов'язані з базовою одиницею вторинними диференційними ознаками. Важливо дослідити особливості внутрішньої структури виділених угруповань дієслівної лексики, з'ясувати особливості словотворення. ЛСГ дієслів містить слова, які систематично експлікують категорію аспектуальності і представляють її однозначно. На периферії виділених ЛСГ (мікрополях) зосереджено одиниці, значення яких меншою чи більшою мірою відхиляються від основної семантики. Здебільшого центр охоплює лексику одного функціонального типу (денотативного, сигніфікативного, конотативно-прагматичного). Периферію становлять лексичні одиниці змішаного функціонального типу. Для них обов'язково наявність факультативних мовленнєвих елементів значення [Соколовская, 1970]. ЛСГ дієслів оцінних способів дії обслуговують периферію ФСП аспектуальності.

Основними критеріями виділення лексико-семантичних груп дієслів оцінної дії на шкалі **послаблений вияв**, протиставлений **інтенсивному**, **надмірному вияву** дії, є:

- 1) характер позначуваного дієсловом факту як процесу, а не події;
- 2) аспектуальне відношення: повторюваність дії, процесу без конкретної результативності на основі кількісних виявів;
- 3) відсутність видової кореляції (завжди значення недоконаного виду);
- 4) напашарування на основне значення дієслів конотативних лексико-граматичних сем засобом спеціалізованих конфіксів;
- 5) виразно виявлена суб'єктивна орієнтація мовця на вираження категорійного значення інтенсивності, чому сприяє використання мовних засобів різних рівнів (лексичного, морфологічного, синтаксичного) і контексту.

За визначеними критеріями виділено такі способи оцінної дії: тривалої переривчасто-пом'якшувальної дії (*посвистувати, постукувати, поблискувати*), та ступеня інтенсивності: послабленої інтенсивності, реалізованої в неповноті вияву дії (*наспівувати, накрапати*), як недостатньої інтенсивності – супровідності дії (*притупувати, примовляти, пританцювувати, підтанцювувати, підсвистувати*) або особливої старанності при її виконанні (*витанцювувати, виспівувати*).

За словотвірною структурою виділено ЛСГ дієслів оцінних способів дії такі типи: оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії з формантами **по-** + **-ува-**, оцінної процесно-пом'якшувальної дії з формантами **на-** + **-ува-**, процесно-супровідної дії з формантами **при-** + **-ува-**, **під-** + **-ува-** та оцінної ускладнено-інтенсивної дії з формантами **ви-** + **-ува-**.

1.4. Семантична зумовленість валентності дієслівних предикатів оцінних способів дії

Активні лінгвістичні пошуки з 30-х рр. минулого століття, спрямовані на вербоцентричний напрямок у синтаксисі, викликали посилену увагу до дієслова як предикатного мовного знака та пов'язаних із його функцією й семантико-граматичною природою поняттєвих категорій: аспектуальності, валентності, модальності.

Виникнення теорії валентності (від лат. *Valentia* – сила) на початковому етапі її розвитку в зарубіжній лінгвістиці пов'язують з іменем Л. Теньєра, який уперше виділив і обґрунтував поняття валентності на основі функції дієслова [Теньєр, 1988]. Дослідники синтаксису, сприйнявши обґрунтоване Л. Теньєром учення про валентність, вбачають певний недолік у тому, що він майже не розрізняв семантичних і формальних позицій речення, а також у тому, що ядром структурних єдностей, виділених всередині фрази, можуть бути не лише дієслова, а й іменники, прикметники, прислівники [Филичева, 1967: 28].

В основу теорії валентності Л. Теньєра лягло положення К. Бюлера про здатність слів одного лексико-граматичного класу відкривати місця для заповнення словами іншого класу. Згодом ця теорія була підтримана і доповнена у зарубіжній лінгвістиці Ж. Фурке, Г. Бринкманом, І. Гейзе, О. Бехагелем, Г. Гельбігом, В. Шенкелем, І. Ербенем, В. Шмідтом, П. Гербе, Л. Вейсгербером, В. Юнгом, Ч. Філлмором, У. Чейфом. За словами У. Чейфа, структура речення розпочинається з вибору головного семантичного компонента – дієслова, яке зумовлює «уведення одного або більше іменників, кожен з яких є носієм одного з кількісно обмежених можливих відношень із дієсловом» [Чейф, 1975: 215].

У працях дослідників слов'янських мов увага зосереджувалася на тих ознаках слів, які зумовлюють граматичне сполучення з іншими словами та на розрізненні формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних позицій у реченні (С.Д. Кацнельсон, В.Г. Адмоні, О.І. Москальська, М.Д. Степанова, Ю.Д. Апресян, Т.П. Ломтєв, В.В. Богданова та ін.)

В українській мовознавчій науці різні аспекти валентності досліджували Й.Ф. Андерш, І.Р. Вихованець, Н.П. Гальона, А.П. Загнітко, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко, Н.Л. Іваницька, М.І. Калько, О.І. Леута, Т.Є. Масицька, М.В. Мірченко, М.Я. Плющ, М.І. Степаненко.

У сучасному потрактуванні валентність – це міжрівнева категорія, яка має якісний і кількісний вияви, відображає тісний зв'язок із лексичною семантикою слова.

Лінгвістичні словники трактують валентність як властивість слова вступати в синтаксичні зв'язки з іншими елементами [Лінгв. енци. сл., 1990: 79] або як «потенціал семантико-синтаксичної сполучуваності лексичних одиниць, що є виявом системно-мовної синтагматики» [Селіванова, 2006: 55].

Те, що валентність виявляє себе і як потенційна здатність слів, як певна реалізація в умовах контексту, пов'язано передусім з особливостями лексичної семантики, уперше заявила М.Д. Степанова [Степанова, 1975: 8].

Сьогодні одним із принципів інтерпретації валентності слова є упорядкованість за ознакою облігаторності залежних компонентів, причому, крім аргументів обов'язкових, учені визнають за певних обставин обов'язковість компонентів зі значенням часу, мети, умови, способу дії та ін. Кількість і якість валентних властивостей слова покладена в основу класифікації дієслів. А оскільки валентність притаманна не лише дієсловам, а й багатьом іншим класам ознакових слів і навіть елементам інших рівнів мови, то в ширшому розумінні валентність треба розглядати і як здатність однорівневих мовних одиниць сполучатися з іншими словами, ураховуючи всі їхні лексико-семантичні та граматичні властивості. За твердженням Й.Ф. Андерша, модель речення, його структурна схема має містити мінімальну кількість конститутивних компонентів і будуватися на основі потенційно-сполучувальних властивостей дієслова-предиката [Андерш, 1987: 17]. Проте, крім облігаторних, структурна схема може бути поширена факультативними компонентами, і тоді, за визначенням Н.М. Арват, моделюється розширений структурний тип речення [Арват, 1972:19].

На цій проблемі акцентують увагу Й.Ф. Андерш, В.М. Русанівський, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, Н.П. Гальона, О.І. Леута, М.І. Степаненко та інші дослідники і визначають сполучуваність як дистрибутивну особливість слів, у якій відображена їхня лексична семантика у сполуках слів і в синтаксичних конструкціях. Тобто йдеться про поєднуваність / непоєднуваність одних лексем з іншими. Сполучуваність відрізняється від валентності тим, що вона становить частину значення основного і залежного слів, а валентність – це елемент лексичного значення слова-предиката [Апресян, 1974: 142]. Сполучуваність – категорія проміжна, що лежить у площинах лексики, фразеології, морфології, синтаксису, стилістики. Основним критерієм сполучуваності є її відповідність змістові, семантиці. Валентність – це значно більше, ніж властивість вступати у синтаксичні відношення [Кацнельсон, 1972: 20] Слово, виявляючи певну семантичну валентність, завжди має лексичні обмеження на сполучуваність із поєднуваними лексемами.

На відміну від сполучуваності, яка притаманна будь-якій лексемі, семантико-синтаксична валентність характерна лише для слів, лексичне значення яких вимагає доповнення залежним іменником.

Щодо валентних класифікацій слів, думки дослідників збігаються у тому, що найповніше валентні властивості виявляють дієслова, саме вони за своєю семантико-граматичною природою здатні в позиції предиката відкривати позиції актантів, унаслідок чого речення набуває граматичної та змістової завершеності і може виступати комунікативною одиницею. Партнерами дієслова-предиката виступають безпосередньо пов'язані з ним непередикатні іменникові актанти (Л. Теньєр), або глибинні відмінки (Ч. Філлмор), або аргументи (У. Чейф), предметні місця (Т.П. Ломтєв), предикандуми (С.Д. Кацнельсон), субстанціальні синтаксеми (І.Р. Вихованець). У вузькому розумінні валентністю називають явище синтаксису, яке на рівні семантики співвідноситься з поняттям інтенції: валентність – це здатність предиката визначати кількість і якість залежних від нього актантів (аргументів) Сукупність валентностей дієслова-предиката утворює його валентну структуру – зумовлену ним кількість і якість залежних словоформ, що заповнюють предикатні позиції.

Одним із найважливіших положень теорії валентності є те, що кількісний і якісний склад речення визначає семантична природа дієслова та інших ознакових слів. Ця закономірність простежується у визначеннях поняття валентності як здатності слова вступати у синтаксичні зв'язки з іншими словами на основі його семантики. На думку багатьох учених (В.Г. Адмоні, Ю.Д. Апресян, В.П. Абрамов, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська та ін.), валентність становить точку перетину синтаксису та лексичної семантики. І.Р. Вихованець називає валентність семантико-синтаксичною категорією дієслова й інших ознакових слів, яка проявляється в здатності заповнювати відповідну для кожного слова кількість залежних семантичних позицій [Вихованець, 1988: 107].

Сполучувальна потенція дієслова значною мірою зумовлена належністю його до певного лексико-семантичного класу, перехідності / неперехідності як

лексико-граматичної ознаки дієслова, від семантичного наповнення дієслівної лексеми і від змістової обов'язковості / факультативності залежних від нього компонентів [Загнітко, 1991: 16].

Т.Є. Масицька погоджується з твердженням В.В. Виноградова про те, що за семантичною окресленістю, а також розвиненою сукупністю морфологічних категорій і парадигм дієслову належить центральне місце в структурі мови. Семантична структура дієслова об'ємніша і гнучкіша від структури інших класів слів. У дієсловах засоби об'єднання і диференціації значень різноманітніші, ніж в інших словах. Більшість граматичних категорій дієслова пов'язана з особливістю синтаксичної структури речення. Тобто кожне дієслово з погляду його сполучувальної спроможності впливає на формування та побудову елементарного речення, реалізуючи категорійне значення валентності. Семантико-синтаксична валентність дієслова як ознакового слова зумовлює уведення певних контекстних партнерів із відповідними семантичними ознаками [Масицька, 1996: 6].

Ознакові слова (компоненти) як єдині носії валентності вимагають певних контекстних партнерів (іменників) з відповідними семантичними ознаками і не допускають присутності інших компонентів з іншими системними ознаками. Валентно зумовлені компоненти поєднуються на основі сумісності / несумісності семантичних ознак обох контекстних елементів. Лексична семантика дієслова, його валентнісні можливості впливають не тільки на структурну організацію речення і його компонентів, але й на їхню семантичну характеристику (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, Н.П. Гальона, О.І. Леута, М.В. Мірченко, М.І. Степаненко та ін).

Валентнісні особливості найвиразніше виявляє дієслово на тлі категорії «перехідності / неперехідності». Поділ дієслів на перехідні і неперехідні ґрунтується на їхній здатності поєднуватися з відповідними іменниками.

Перехідність / неперехідність значною мірою пов'язана з семантикою дієслова, особливостями суб'єктно-об'єктних зв'язків у реченні і спрямована на класифікацію дієслів, вираження його частиномовної семантики. Категорія

перехідності – це тип правобічної валентності дієслова, що відбиває його потенційну здатність приєднувати прямий об'єкт, тобто може бути інтерпретована і як категорія синтаксична, і як морфологічна [Загнітко, 1990: 56].

О.І. Леута, наголошуючи на необхідності розмежування понять «сполучуваність» та «валентність», визначає валентність як лексико-семантичну категорію, сутність якої полягає в потенційній здатності слова до сполучуваності. Сполучуваність пов'язує з синтаксичною функцією предиката в реченні [Леута, 2008: 43].

Становлячи одну з глибинних властивостей дієслова, перехідність / неперехідність взаємодіє з категорією стану і виду, корелює з особливостями його сполучуваності. Але категорія перехідності не відтворює повної картини організації речення, на відміну від валентності, яка характеризує усі сполучувальні можливості дієслова.

За словами А.П. Загнітка, валентність пов'язана з позамовними явищами. Семантична валентність, як стверджує дослідник, сприяє заповненню відкритих позицій тими партнерами, які зумовлені певними семантичними ознаками, тобто детерміновані парадигматичними семами, тоді як власне-граматична, синтаксична валентність зумовлена синтагматичними семами дієслова, впливає на ієрархічний статус компонента речення, детермінуючи його центральний чи периферійний, облігаторний чи факультативний статус.

Валентний потенціал дієслова є складовим компонентом семної структури речення, в комплексі відтворюючи особливу синтагматичну площину, що взаємодіє і перетинається з відповідною парадигматичною площиною власне-іменниковою. Завдяки цій спрямованості й утворюються реченнєві структури [Загнітко, 1990: 105].

І.Р. Вихованець називає тринадцять типів субстанціальних синтаксем: 1) діяч; 2) адресат; 3) експерієнсив; 4) об'єкт; 5) результатив; 6) знаряддя; 7) засіб; 8) носій фізичного стану; 9) носій всеохопного фізичного стану; 10) ідентифікатив; 11) компонентив; 12) композитив; 13) локатив [Вихованець,

1993: 258–264]. У сучасному українському мовознавстві основними аргументами називають суб'єкт, об'єкт, адресат, інструменталь і локатив.

У мовознавстві упродовж усіх етапів становлення та розвитку теорії валентності простежуються численні спроби розмежування облігаторної та факультативної валентності, проте дотепер не визначено єдиних критеріїв. Саме з цієї причини думки дослідників часто не збігаються. Що ж до залежних (правобічних) компонентів, то їхню облігаторну й факультативну валентність учені визначають за ступенем необхідності. Семантико-синтаксична валентність дієслова-предиката для реалізації структурно-семантичної завершеності передбачає або не передбачає наявності обов'язкових компонентів. Факультативна валентність забезпечує периферійні позиції, зумовлені потребами комунікації. Відсутність факультативної валентності у реченні не спричиняє будь-якої семантико-граматичної чи комунікативної незавершеності, оскільки факультативний компонент уводиться задля інформативного доповнення повідомлюваного в реченні. Відсутність обов'язкової валентності порушує граматичну структуру речення та його комунікативну спроможність.

Основним критерієм облігаторності / факультативності, на думку Г. Зандау та К.-Е. Зоммерфельдта, є семантична мотивованість синтаксичних закономірностей, тобто заповнення відкритої позиції є облігаторним, якщо від реалізації валентності залежить актуалізація відповідного значення, коли нульове лексичне вираження субстанціального компонента, зумовленого валентністю дієслова, порушує граматичну правильність речення або коли актуалізується інший лексико-семантичний варіант предиката [Зандау, Зоммерфельдт, 1978: 22].

Г.Г. Почепцов вважає облігаторними ті компоненти, які зумовлені валентністю дієслова, а факультативними ті, які валентно не зв'язані [Почепцов, 1976:145–146].

Н.М. Арват, кваліфікуючи мінімальне і максимальне наповнення структурної схеми речення, зазначає, що облігаторними є ті компоненти,

наявність яких прямо зумовлена певними елементами змісту в семантичній структурі предиката й необхідна для його реалізації. Крім облігаторних, на думку вченого, речення може мати й факультативні поширювачі, завдяки яким ускладнюється його мінімальна структура [Арват, 1972: 19].

А.П. Загнітко наголошує на тому, що обов'язковій валентності властива наявність валентно зв'язаних членів з дієсловом, які є необхідними компонентами у структурі речення і не можуть бути опущені, а факультативній – притаманна значеннева надлишковість у синтаксичній конструкції (реченні). [Загнітко, 1990: 101].

Облігаторна валентність, як вважає І.І. Овчиннікова, містить у складі синтаксичної конструкції такі конститутивні елементи, які належать до структурного мінімуму речення і без реалізації яких воно стає граматично неправильним (аграматичним). Факультативні ж валентності залишаються за межами структурного мінімуму речення і не впливають на граматичність конструкції [Овчиннікова, 1993: 112].

Отже, облігаторна семантико-синтаксична валентність характеризується наявністю субстанціальних компонентів і дієслівного предиката оцінної семантичної дії та інших сем; деексплікованість їх на формально-граматичному рівні призводить до структурної неповноти речення, втрати ним семантико-граматичної завершеності.

Факультативний субстанціальний компонент на формально-граматичному рівні може мати імпліцитне вираження, що не впливає на семантико-граматичні і структурні зміни речення, але до змісту висловлення входить як такий, що мислиться.

Слова, які відкривають позиції для залежних компонентів, є *носіями валентності*, а залежні слова, що заповнюють відкриті позиції, *валентними партнерами*. Саме завдяки взаємодії активної валентності пояснюваних слів і пасивної валентності залежних слів відбувається їхня сполучуваність у реченні. Дієслова й іменники (іменники – назви предметів) мають у структурі мови

протилежні семантико-синтаксичні ознаки: дієслово має тільки активну валентність, іменники – назви конкретних предметів – пасивну валентність.

Щодо кількості залежних компонентів погляди вчених не збігаються. Залежно від кількості предикативних і субстанціональних компонентів, що формують структуру речення, дослідники розмежовують дво-, три-, чотири- (і більше) валентні предикати, аж до п'ятнадцятивалентних, хоча на думку більшості мовознавців, в українській мові дієслова можуть мати до шести-семи залежних іменників. Мінімальна сполучуваність дієслова – коли від нього залежить тільки один іменник. Виділяють також предикати з нульовою валентністю, які не вимагають жодного іменникового компонента. Визначальною диференційною ознакою дієслів оцінної семантичної дії є те, що для них характерна переважно одно-, двовалентна реалізація аргументів.

Дієслівний предикат представляє модель описуваної ситуації. А отже, дієслова однієї лексико-семантичної групи відображають певний тип семантико-синтаксичних відношень: тип денотативної ситуації, відповідний ситуації предикат, вербалізований дієсловом відповідної ЛСГ і морфологічна форма у позиції предиката (присудка) [Бондарко, 2002: 95].

Усім дієсловам сучасної української мови притаманна суб'єктна синтаксема в лівобічній позиції, крім дієслів із нульовою валентністю, у яких лівобічна суб'єктна валентність є лексично не вираженою (наприклад, *світає*, *смеркає*, *вечоріє*). Лівобічну позицію суб'єктної синтаксеми звичайно оформлює називний відмінок. Хоча, за численними спостереженнями дослідників (І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, М.Я. Плющ, А.П. Загнітка, Т.Є. Масицької та ін.), семантична категорія суб'єктності інтерпретована в українській мові як така, що має традиційні засоби свого вираження, до яких належать, крім називного, форми родового, давального, знахідного та орудного відмінків.

Існує кілька способів опису семантичних моделей речення, хоча, як стверджує Й.Ф. Андерш, в українській і світовій лінгвістиці досі не визначено єдиної універсальної системи символів, яка б дозволила успішно здійснити

комплексний опис усіх наявних у певній мові реченнєвих структур [Андерш, 1987: 121]. Досліджуючи семантико-синтаксичну структуру речень чеської та української мов, автор застосував таку символіку на позначення відмінкової парадигми іменникових актантів: Sn, Sg, Sd, Sa, Si, Sl, де S – синтаксичний іменник відповідної відмінкової форми залежно від позиції, яку відкриває дієслово-предикат. Проте у лінгвістичній літературі закріпилася система, за якою відмінкові форми залежних актантів (N) дістають індекс відповідно до порядкового номера відмінка: Н. – N₁, Р. – N₂, Д. – N₃, З. – N₄, О. – N₅, М. – N₆, Кл. – N₇.

Цю систему позначень прийнято і в нашому дослідженні. Позиції, які відкриває пропозиційний предикат, символічно позначаємо: Subj – суб'єкт, Vf Praed – дієслівний присудок (фінітна форма); inf – неозначена форма дієслова (інфінітив); Obj – об'єкт, Lok – локатив, In – інструменталь. Для позначення адресата використано символ Obj₂ (або Ad).

Суб'єкт є субстанціальною синтаксемою, пов'язаною з предикатом, і становить його лівобічну валентність. Суб'єктна синтаксема лівобічної валентності поєднується з дієсловами усіх розглянутих лексико-семантичних груп, що позначають:

а) фізичний стан особи та його зміну: *вигартовувати, визолочувати, поболоювати, постогнувати, подрімувати, покректувати, прихекувати, прикахикувати, придрімувати;*

б) фізичну дію, спрямовану / неспрямовану на об'єкт: *вигарцьовувати, вимахувати, натупувати, насмикувати, накльовувати, постукувати, поштовхувати, покручувати, прихитувати, приторговувати, підтоптувати, підтупувати, підитрикувати;*

в) рух, переміщення у просторі: *вигулювати, виброджувати, вирачковувати, накульгувати, надибувати, начовгувати, пострибувати, похитувати, підстрибувати, підгойдувати, підплигувати;*

г) сприймання за допомогою органів чуття: *вимацувати, вищупувати, винюхувати, пощипувати, позиркувати, понюхувати, почухувати, нащупувати, присьорбувати, підсьорбувати;*

г) процеси мовлення: *вигукувати, нагукувати, покрикувати, понукувати, погейкувати, примовляти, підтакувати, підбріхувати, підкрикувати;*

д) мислення, розумову діяльність: *виметиковувати, вимудровувати, вимислювати, висновувати, подумувати;*

е) емоційний стан, супровідні дії, процес: *вирегочувати, наспівувати, нахнюплювати, посміюватись, похлипувати, приспівувати, пританцювувати, підхихикувати, підтанцювувати;*

є) звукові вияви живої і неживої природи: *видзвонювати, вибрязкувати, вицокувати, настукувати, погавкувати, потелгувати, подзенькувати, побренькувати, приклацувати, прихлопувати, підтьохкувати, підгаркувати, підклацувати;*

ж) зміну стану природи чи природних явищ: *вигримувати, виблискувати, визорювати, накрапати, наблискувати, погримувати, побризкувати, повівати;*

з) цілеспрямовану активну дію суб'єкта з певною метою: *вивідувати, випитувати, вистежувати, виловлювати, вигорьовувати;*

и) дію, процес, що передає стосунки між суб'єктами: *вибатьковувати, висварювати, викохувати, вихвалювати, похвалювати, посварювати;*

і) супровідну дію, здійснювану органами мовлення, руху, зору: *приплямкувати, прицмакувати, притупцювати, прикульгувати, примружувати, приплющувати, прищурювати, підморгувати, підтанцювувати.*

Як і переважній частині дієслів, дієсловам оцінних способів дії властива, крім лівобічної, правобічна валентність. Кількість керованих предикатом правобічних іменникових компонентів визначає характер позначуваної ситуації, тобто предикат пропозиції.

Спираючись на валентні властивості дієслів-предикатів, можна визначити набір моделей речення, або мінімальних реченневих структур.

Залежно від способу відображення оцінюваної дії, процесу, стану структурна схема речення в актах мовлення певною мірою модифікується відповідно до наміру мовця. За визначенням О.М. Вольф, суб'єктивна модальність так або інакше обмежує коло пропозицій у тексті в умовах конкретної прагматичної ситуації [Вольф, 1985: 11]. Тому в аналізі дієслівних предикатів оцінної дії з погляду формування семантико-синтаксичної структури речення взято до уваги те, що конотативна сема уточнює основне значення дієслова і здатна модифікувати його валентно-інтенційні параметри в актах мовлення. Пор.: *Хлопець кричить* (що? кому?) і *Хлопець покрикує* (на кого?).

Реальна валентна рамка предиката в акті мовлення, зумовлена ситуацією і наміром мовця, може варіюватися: *Хлопець стиха покрикує; покрикує на менших; покрикує з вікна до перехожих.*

Висновки до розділу 1

Сучасні загальнотеоретичні та аспектологічні дослідження ґрунтуються на комплексно-інтеграційному аналізові категорії виду та способів (родів) дієслівної дії. Значний вплив на формування поглядів сучасних дослідників про розвиток зазначених категорій мали лінгвістичні традиції вчених ХІХ– першої половини ХХ століття, особливо аспектологічні здобутки формально-граматичної думки середини ХХ століття. Напрацювання з теорії функціонально-семантичних полів з погляду їхньої організації в ієрархічній системі та виділення аспектуальних класів Ю.С. Маслова, лінгвофілософські теорії дієслівних класів З. Вендлера, поняттєвих і функціонально-семантичних категорій І.І. Мещанінова, Ю.Д. Апресяна, О.В. Бондарка, дослідження з комплексної аспектуальної діагностики багатогранної семантики української дієслівної лексики В.М. Русанівського, І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, С.О. Соколової, М.І. Мірченка, М.І. Степаненка, М.І. Калька та ін. сприяли активному всебічному вивченню категорійної семантики аспектуальності дієслів у різних мовах.

Способи оцінної дії як лексико-семантичні структури входять до категорії аспектуальності, виявляючи своєрідні периферійні лексико-граматичні значення кількісного вияву акціональної дії, процесу, стану. Найменша неподільна одиниця, що є інтегральним і водночас диференційним елементом у структурі слова, є сема. До складу ЛСГ входять слова, що належать до однієї частини мови. Для дієслів оцінної дії характерна загальна семантична ознака: наявність акціонеми (архісеми) «послаблена інтенсивність дії», – яка об'єднує усі лексико-семантичні групи дієслів оцінних способів.

Лексико-семантичні угруповання дієслів реалізують значення категорії аспектуальності, пов'язані з вираженням нефазових дій, процесів, станів як повторюваних, коли актуалізуються не видові (граматичні) семи, а лексичні – конотативні. В основу виділення ЛСГ оцінних способів дієслівної дії покладено логіко-семантичний, граматико-семантичний і лексико-семантичний принципи.

Основним критерієм виділення ЛСГ дієслів є наявність архісеми «послаблена дія (стан)» у варіативних виявах ступеня вираження інтенсивності. У словникових реєстрах, відповідно до ієрархії, окремі значення розміщуються послідовно за частотністю їхньої реалізації у процесі мовлення і потенційної валентності, яка характеризує дієслово-предикат у конкретному висловленні як повторювану дію послабленої інтенсивності. Аспектуально-таксисні ситуації, описані в другому розділі, крім власне предикатних особових форм дієслів (фінітних), представлені також і дієприслівниковими зворотами, які семантично ускладнюють структуру речень другоряднопредикативними відношеннями.

Такі підходи до вивчення ієрархічної структури дієслова дозволяють виявити внутрішнє багатство слова і взаємодію його варіантів із близькими за семантикою мовними одиницями лексико-семантичного рівня та особливості мовної інтерпретації функціонально-семантичної категорії інтенсивності як складової категорійної семантики аспектуальності. Акціональні значення дієслів оцінних способів дії розглядаємо як інваріантні, що репрезентують семантику того чи того способового відтінку, та як контекстуальні (конотативні, суб'єктивно зумовлені, або прагматичні), встановлювані мовцем у процесі висловлювання характеристики дій, процесів, стану за ступенем вияву інтенсивності у конкретній ситуації.

Сучасні підходи до трактування функціонально-семантичних категорій та особливостей реалізації їхньої семантики мовними засобами в актах мовлення передбачають з'ясування взаємодії синтаксичного, семантичного і прагматичного аспектів. Категорійна семантика аспектуальності, представлена оцінними способами дієслівної дії, виявляє домінуючий прагматичний аспект її реалізації у мові. Речення-висловлення з дієслівними предикатами аналізованих лексико-граматичних груп функціонує як одиниця комунікативного рівня: воно побудоване за певною структурною схемою (граматичного речення), але з виразною суб'єктивною модальністю, яка передає комунікативно-актуалізаційне співвідношення «позначувана ситуація» – «намір мовця» – «добір мовцем відповідних мовних засобів».

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУП ДІЄСЛІВ ОЦІННОЇ ДІЄСЛІВНОЇ ДІЇ

2.1. Загальна характеристика лексико-семантичних груп дієслів оцінних способів дії

Основи семантичного дослідження лексики, закладені в працях О.О. Потебні, мають значення і для сучасної лінгвістичної теорії. В аспектуальному відношенні потребують комплексного вивчення угруповання – лексико-семантичні розряди дієслів оцінних способів дії, їхня структурна організація, що відображає кількісний вияв перебігу дії в часі як послабленої за ступенем інтенсивності.

Дослідженню семантики префіксальних одновидових дієслів з префіксами **по-, на-, при-, під-, ви-** присвячено наукові дослідження таких відомих мовознавців, як А. Мейє, В.В. Виноградов, Ю.С. Маслов, Ф.П. Філін, Е. Секанінова та ін. Щодо вивчення семантики дієслів слов'янських мов А. Мейє зазначав: «Вивчати слов'янське дієслово, не беручи до уваги префіксальних форм, – це значить займатися абстрактними судженнями, віддаляючись від реальних фактів мови» [Мейє, 1951: 235–237]. Використання різних префіксів, на його думку, дозволяє слов'янським мовам надавати дієсловам, крім видового значення, різних експресивних, оцінних відтінків. Зокрема дієслова недоконаного виду не завжди набувають значення доконаного виду тільки завдяки приєднанню префікса. Цієї ж думки дотримується В.І. Борковський. Він звернув увагу на внутрішньовидові формально виражені і успадковані від глибокої давнини відмінності, які репрезентують відношення дії до її завершення в часі, до її перебігу: тривалості, спрямованості / неспрямованості руху, поступового переходу з одного стану в інший тощо [Борковський, 1963: 263]. Про те, що префіксальні дієслова можуть виражати і недоконану дію, стверджує і Б.М. Головін [Головін, 1966: 174].

Наголошуючи на тому, що всі «аспектуальні значення, які виступають у ролі категорійних компонентів лексичного значення дієслів, становлять систему аспектуальних класів і підкласів дієслівної лексики», Ю. Маслов зазначає, що аспектуальні класи частково накладаються один на одного і подрібнюються на аспектуальні підкласи, або так звані способи дії. Ю. Маслов зазначає, що лексеми різних СД – це завжди різні дієслова і частіше вони означають об'єктивно різні дії. Видові ж форми загалом позначають абсолютно тотожні дії [Маслов, 1962: 10–11].

Динамічність, темпоральність та процесуальність як невід'ємні ознаки дієслова назвав у свій час Є. Тимченко, трактуючи дієслово («часівник») як частину мови, що виражає «чинність», корелятами чого в сучасній аспектологічній метамові є «діяльність», або «процес» [Тимченко, 1907: 14]. Такий підхід ґрунтується на аристотелівському визначенні дієслова як частини мови, що означає час – міру руху і спокою [Аристотель, 1981: 94–153].

О.В. Бондарко, характеризуючи модель функціональної граматики, зазначає, що для неї особливе значення має питання «як побудована сфера функцій, сфера функціонування», на з'ясування якого пропонує вивчення системи семантичних категорій та їхнє мовне вираження. Концептуальною основою моделі такої граматики учений вважає *семантичну категорію, семантичне поле і категорійну ситуацію*. За визначенням ученого, «ФСП – це семантична категорія, розглядувана в єдності із системою засобів її вираження в конкретній мові» [Бондарко, 2002: 289]. Хоча ФСП пов'язане з категоріями мислення, а через них і з реальною дійсністю, але такого типу єдності (угруповання) є мовними, і не тільки за формальним вираженням, але й за змістом кожного із засобів. Притому ФСП пов'язане з динамікою мови, відображає реальні процеси мисленнєво-мовленнєвої діяльності людей. А отже, «мовна парадигматична система ФСП співвідноситься з їхньою проекцією на висловлення – аспектуальними, темпоральними, таксисними, модальними, квалітативними, локативними, буттєвими, посесивними та іншими категорійними ситуаціями» [Бондарко, 2002: 290–291].

Українські лінгвісти О.І. Бондар, І.Р. Вихованець, А.П. Грищенко, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, М.В. Мірченко, О.М. Соколов, М.І. Калько, О.І. Леута та інші кваліфікують лексико-семантичні розряди дієслів як своєрідні способи перебігу дії в часі, що репрезентують аспектуальні властивості дій, процесів, стану. Як стверджує А.П. Грищенко, при всій різноманітності значень, за якими можливий класифікаційний поділ дієслівної лексики на групи, основну сему будь-якого дієслова становить лексичне значення процесу, що реалізується як динамічна ознака особи, предмета, явища або ж виступає поза формально вираженими зв'язками з ними [СУЛМ, 1997: 404].

За словами О.М. Соколова, наявності лексично інформативних префіксів може з'являтися значення, якому властиво «фіксувати увагу не на кінцевому результаті, а на моменті виникнення якоїсь дії або стану, або коли вони співвідносять дію з деяким періодом її перебігу, безвідносно до її результату» [Соколов, 2009: 240].

У семній організації функціонально-семантичних полів, лексико-семантичних угруповань, на думку більшості вчених, з позицій лексичної, словотвірної і граматичної семантики, виділяють як домінуючу ознаку процесуальності.

Дослідники виокремлюють на основі функціонально-семантичного принципу лексичні групи різних типів, встановлюють синтаксичні відношення між ними. З-поміж різних угруповань виокремлюють і дієслова оцінних способів дії з маркованим значенням інтенсивності дії, що може проявлятися різною мірою.

Проблема вивчення семантики і класифікації дієслівної лексики із значенням інтенсивності дії цікавить багатьох сучасних дослідників.

Описуючи семну організацію лексико-семантичного поля дієслів багатократно-дистрибутивної і розподільної дії, Н.М. Мединська характеризує лексичну і граматичну семантику в аспекті виявлення польової структури смислів і частково звертається до оцінного СДД [Мединська, 2000].

Об'єктом спеціального аналізу в дисертаційному дослідженні О.М. Попенко стали дієслівні інтенсифікатори зі значенням надмірного ступеня градації дієслівної ознаки. За її інтерпретацією, категорійні значення інтенсивності виражають прагматичні, яких дієслова набувають у мовленні. Семантика таких дієслів конотативна, вона є втіленням прагматичного наміру як відображення градації дії (процесу, стану) за ступенем її вияву в оцінці мовців [Попенко, 2002: 58].

У науковому дослідженні «Семантичні засади виділення дієслів зі значенням кількісної характеристики дії або стану» Т.М. Сидоренко виділяє кількісно-інтенсивні СДД, які характеризують той чи той ступінь інтенсивності у вияві результативних дій, що відповідним чином позначається на об'єкті або суб'єктові дії. Поле кількісно-інтенсивного СДД поділено на надмірно довготривалий СДД, інтенсивно-процесний СДД, наднормативно-тривалий СДД [Сидоренко, 2002: 77]. В українському мовознавстві способи оцінної дії спеціально монографічно не досліджувалися, хоча принагідно розглядалися поряд з дієсловами інших семантичних груп (А.П. Грищенко, М.Я. Плющ).

Перші згадки про дієслова оцінної семантики, без вказівки на цей термін, подибуємо в лінгвістичних розвідках XVII ст. М. Смотрицького та його наступника Ю. Крижанича. Їхні положення лягли в основу теоретичних розвідок М. Ломоносова, О. Потебні, В. Виноградова.

Ю. Крижанич – хорватський лінгвіст XVIII – XIX ст., один із перших проповідників панславізму, зробив спробу створити граматику загальнослов'янської мови, у якій уже використовував дієслівні форми «говарјал», «спрашал» [Потебня, 1977]. Крім того, мовознавець розподілив слов'янські дієслова на три основні категорії: 1) однократні, що означають «дію однократну і довершену (доконану)», напр.: «крикнем», «станем», «седем»; 2) багатократні (многократні), що позначають дію, повторювану багато разів чи звичайну, напр.: «сидям», «говарјам», тобто «сиживал», «говаривал»; 3) неозначені, що виражають дію, безвідносну до кратності (багатократності чи однократності), напр.: «сидим», «лежим» [Виноградов, 1947; Потебня, 1977;

Калько, 2008: 17]. Узявши за основу теорію видів М. Смотрицького, М. Ломоносов у «Российской грамматике» поділяє дієслова, як і його попередник, на «первісні» і «похідні», хоч і не називає їх видами. На відміну від шести часів М. Смотрицького, М. Ломоносов називає десять, які різняться видовими відтінками перебігу дії в часі, але подає у формах граматичного часу, напр.: 1) теперішній: «бросаю», «глотаю»; 2) минулий невизначений («неопределенный»): «бросал», «глотал»; 3) минулий однократний: «бросил», «глотнул» та ін. [Ломоносов, 1952: 530].

Досліджуючи темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові, О.І. Бондар, покликуючись на Н.С. Авілову, погоджується з необхідністю розмежовувати власне видове значення зі значенням родів дієслівної дії і водночас вважає їх тісно пов'язаними, а також виділяє дієслова, характеризовані ітеративністю, багатократністю дії з погляду їх актуальності в мові: «Підзона власне ітеративності, багаторазової дії представлена в «чистому» вигляді слабко, двома непродуктивними СТ (словотворчими типами): V НВ + -ва- (або варіанти суфіксів -ува-, -а-): *бувати, знавати, живати, їдати, пивати* тощо. Ці деривати мають виразний відтінок застарілості. СТ ви – + VНВ + -ува- (ти): *виблискувати, викачувати, вистукувати, витьохкувати* тощо» [Бондар, 1996: 129].

Значний інтерес для нашого дослідження становлять кількісні СДД, до яких в українській мові відносять однократні (зменшувальні, пом'якшувальні) та багатократні. Серед багатократних виділяють дієслова переривчасто-пом'якшувальної дії (*походжати, посвистувати*), тривало-послабленої дії (*приторговувати, накрапати*), супровідної (*примовляти, підтягувати*), ускладнено-інтенсивної (*видзвонювати, надзвонювати*), що виявляють здатність реалізувати оцінну сему, та тривало-дистрибутивної (*поїздити, поносити*), тривало-дистрибутивно-взаємної дії (*пересваритися, перецілуватися*).

К.Г. Городенська серед віддієслівних префіксально-суфіксальних утворень виділяє дієслова з префіксами **ви-**, **на-**, **під-**, **по-**, **при-** та суфіксом **-ува-**, що

позначають «раз у раз здійснювану дію, названу твірними дієсловами» (*вигойдувати, вимацувати, виплескувати, вицокувати*), значення «не дуже інтенсивно, не на повну силу здійснювати дію, названу твірними дієсловами» (*накрапувати, насвистувати, наспівувати*), супровідну дію, виконувану а) «не на повну силу» (*підсвистувати, підтанцьовувати, приляскувати, принукувати*) або б) «час від часу, не дуже інтенсивно», «злегка» (*підкахикувати, підстьобувати, підцямкувати, прикульгувати, прихвалювати*), а також дію, здійснювану «час від часу, злегка» (*поблискувати, побренькувати, подейкувати, погойдувати*) [Городенська, 1979: 112–113].

У «Короткому аспектологічному словнику», доданому до монографічного дослідження М.І. Калька, наявні і дієслова, виділені нами в оцінні способи дії, які автор характеризує як виразників семантики аспектуальності й номінує так: повторювальники ітеративи-дуративи (тривало-послаблені повторювальники), напр.: *насвистувати, награвати*; ітеративи-атенуативи (переривчасто-пом'якшувальні повторювальники), напр.: *погойдувати, пописувати*; ітеративи-інтенсиви (ускладнено-інтенсивні повторювальники), напр.: *виспівувати, витанцьовувати*; ітеративи-комітативи (повторювальні супровідники), напр.: *пританцьовувати, підсвистувати* [Калько 2008: 338].

Стосовно аналізу оцінних способів дії з погляду вираження дієсловами названої семантики послабленої (недостатньої) інтенсивності дії, процесу, інтегрованої семантичною категорією квантитативності, в нашому дослідженні враховано не тільки функції засобів мовної системи, а й прагматичну функцію в конкретних ситуаціях мовлення.

Виділені нами ЛСГ дієслів оцінних способів дії за категорійною аспектуальною семантикою неоднозначні, маркерами конотативних лексичних сем у яких виступають словотворчі афікси та допоміжні засоби інших рівнів мови.

Основними маркерами вираження семантики оцінних способів дієслівної дії є словотворчі засоби. У видовій кореляції дієслів відображено граматичну семантику їх на протиставленні аспектуальних характеристик внутрішньої межі

перебігу дії в часі: результативності / нерезультативності, цілісності / нецілісності, завершеності/незавершеності тощо. Видові значення передають префікси, суфікси, чергування звуків, наголос, суплетивізм. Однак у словотвірному гнізді дієслів спільного кореня префікси, суфікси і наголос, взаємодіючи у процесах словотворення, сприяють появі одновидових утворень. Притому вчені зазначають, що префіксальні дієслова недоконаного виду менш чисельні, ніж одновидові префіксальні доконаного виду [Исаченко, 1960: 34]. О.Х. Востоков, О.О. Шахматов наголошували, що приєднання префікса не завжди перфективує просте (непрефіксоване) дієслово [Востоков, 1974: 105; Шахматов, 1941: 475].

Протягом XIX–XX ст. у слов'янському мовознавстві точилися суперечки щодо творення дієслів переривчасто-пом'якшувальної дії з префіксом **по-**. Одні вчені заявляли, що вони утворилися у спосіб приєднання префікса **по-** до ітеративних дієслів (О.Х. Востоков, О.О. Шахматов), а інші заперечували це, вважаючи, що немарковані ітеративи можуть приєднувати префікси для вираження часових і кількісних значень, але правило перфективації при цьому не порушується [Маслов, 1965: 21]. Приймавши таку позицію, треба зробити висновок, що, наприклад, дієслово *похитувати* утворено від дієслова *похитати* суфіксальним способом. Однак особливості творення дієслів оцінної дії полягають у тому, що процесуальна ситуація оцінюється мовцем з погляду кількісного вияву (ступеня інтенсивності – як послабленої дії) й ітеративності (функції повторення). Маркерами вираження акціонемі є префікси **по-, на-, при-, під-, ви-** та суфікс **-ува- (-а-, -ва-, -овува-)**, які пов'язані між собою словотвірною мотивацією, а не власне-видовою. За визначенням М.І. Калька, такий словотвір треба характеризувати як **уявно видове партнерство**, або партнерство **аспектуально-акціональне** [Калько, 2008: 341, 344]. Пор.:

видова пара

писати – написати (перфективація)
записувати – записати
співати – проспівати

уявно видове партнерство

писати – пописувати
пописати – пописувати
підспівати – підспівувати

Лексеми розгляданих оцінних способів дієслівної дії творяться від непохідних (безпрефіксних) дієслів за допомогою одночасного приєднання префікса і суфікса або ще й постфікса **-ся**. Ці форманти можна розглядати як словотворчі конфікси. Утворювані ними дієслова є одновидовими – недоконаного виду. Так само як одновидовими є дієслова префіксального типу: *розреготатися* (від *реготатися*), *розтривожитися* (від *тривожитися*), *розсердитися* (від *сердитися*), *відлупцювати* (від *лупцювати*), *вимаїструвати* (від *маїструвати*), *виморозити* (від *морозити*), *висміятися* (від *сміятися*), *відбарабанити* (від *барабанити*) тощо.

Сучасні дослідники категорично не заперечують і творення переривчасто-пом'якшувальних дієслів префіксально-суфіксальним способом – за допомогою конфікса **по- + -ува-**.

За твердженням відомих мовознавців О.О. Шахматова, О.В. Бондарка, Л.Л. Буланіна, Ю.С. Маслова, упродовж ХХ ст. префікс **по-** став найбільш активним засобом утворення дієслів недоконаного виду з переривчасто-пом'якшувальним значенням. Дієслова оцінної процесно-супровідної дії утворюються від первинних (безпрефіксних) дієслів недоконаного виду за допомогою префіксів **при-**, **під-** й одночасною заміною в основі похідного дієслова нульового суфікса суфіксом **-ва-**, суфікса **-а-** суфіксом **-ува-**, суфікса **-ува-** суфіксом **-овува-**, суфікса **-и-** суфіксом **-а-** (*співати-приспівувати, підспівувати, танцювати-пританцюовувати, підтанцюовувати*). Тобто такі дієслова передають не основну, а супровідну дію, яка виконується частково, і на шкалі інтенсивності дії виражають послаблений вияв її. Маркером процесно-пом'якшувальної дії з додатковим відтінком тривалої, але ослабленої дії є форманти **на- + -ува-**, а оцінної ускладнено-інтенсивної дії **-ви- + -ува-**.

Отже, наявність у сучасній українській мові двох незалежних і паралельних утворень дієслів одновидових – доконаного і недоконаного виду – є загальновизнаною. У межах оцінних способів дієслівної дії дієслова різняться конотативною семою, маркованою формантом (інформаційним префіксом), засобами інших рівнів мови та контекстуально.

2.2. Семантика дієслів оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії з формантами **по-** + **-ува-**

До оцінних способів дії входить ЛСГ дієслів зі значенням переривчасто-пом'якшувальної дії, формальним показником яких є префікс **по-** та суфікси **-ува-** (**-а-**).

В окрему групу їх виділив ще М.В. Ломоносов. За його теорією, дієслова типу *пописывать*, *похаживать*, *попевать* означають зменшувальне прискорення («умалительное учащение») [Ломоносов, 1952: 530]. На існування одновидових префіксальних дієслів указував також О.Х. Востоков, Г. Павський, О.О. Шахматов. Зокрема О.О. Шахматов називає дієслова такого типу «означальним підвидом недоконаного виду» [Шахматов, 1941: 475].

Питанню префіксального внутрішньодієслівного словотворення присвячені лінгвістичні дослідження русистів Б.М. Головіна [Головін, 1966], Ю.С. Маслова [Маслов, 1962] та ін.

О.В. Бондарко, О.В. Ісаченко щодо зазначеної групи дієслів запропонували застосувати термін «переривчасто-пом'якшувальні» способи дієслівної дії [Бондарко, 1971: 9]. Аналіз лексичних, словотвірних і граматичних особливостей названої дієслівної групи знаходимо в працях О.А. Земської [Земская, 1955: 34] та в докторському дисертаційному дослідженні М.О. Шелякіна [Шелякін, 1972: 392].

Дієслова оцінного СД з маркованим значенням переривчасто-пом'якшувальної дії позначають нерегулярно повторювану послаблену дію. Як стверджує П.С. Сигалов, від простого дієслова їх відрізняє: 1) послабленість дії і 2) маркована повторюваність, кратність дії, на противагу немаркованій кратності дії у дієслів, які їх мотивують (пор.: *кашляти* і *покашливать*); 3) нерегулярність, неперіодичність цієї повторюваності [Сигалов, 1977: 146]. Дослідник стверджує, що першої ознаки дієслова набувають завдяки формантові **по-**, тому що послабленість зазвичай сприймається як зменшення

інтенсивності. До того ж, залежно від дієслівної семантики, це нашарування може мати значення обмеження у часі – нетривалості дії (пор.: *читати* і *почитувати*). Друге додаткове нашарування досягається ітеративним суфіксом **-ува-**. Засобом вираження нерегулярності дії (третьої ознаки) є формант, що реалізується префіксом **по-** і суфіксом **-ува-** (**-а-**), які утворюють деривати дієслів переривчасто-пом'якшувальної дії.

За твердженням багатьох мовознавців, цей спосіб дії, крім російської, властивий усім іншим слов'янським мовам (українській, білоруській, чеській, словацькій, польській, болгарській, сербській і хорватській), хоча продуктивність таких утворень неоднакова.

У сучасній українській мові спостерігається деяка продуктивність дієслів розглядуваного способу, хоча в останні десятиліття переважає аналітичний засіб вираження пом'якшувальної дії – описовий зворот: «дієслово + обставина»: *полаювати – часом лаяти, сварити трохи, часом, коли-не-коли*. Це засвідчують словникові характеристики дієслівних лексем у «Словнику української мови», де зворот «дієслово + прислівник» відповідає префіксально-суфіксальному утворенню. Наприклад, *подумувати* – думати, міркувати про що-небудь (іноді або час від часу); *пощипувати* – щипати помалу або час від часу що, кого-небудь, кудись; *понюхувати* – нюхати час від часу (СУМ, 1970–1980).

Словник української мови фіксує значну кількість дієслів оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії (164 одиниці), хоча в розмовному побутовому мовленні їх набагато більше.

Переривчасто-пом'якшувальні деривати нерідко становлять модифікацію розмовного непохідного дієслова. Як стверджує П.С. Сигалов, у пам'ятках старослов'янської мови переривчасто-пом'якшувальні дієслова зовсім не зафіксовані [Сигалов, 1977: 151]. Уперше вони зафіксовані в історичних писемних пам'ятках XV – XVII ст., хоча не можна стверджувати, що до цього часу їх у мовленні слов'янських народів не існувало. Цей факт ще раз підтверджує порівняно пізніше виникнення цих дієслів.

Ядро дієслів оцінної семантичної дії становлять дієслова недоконаного виду, які мають значення нерегулярної, повторювальної, послабленої дії.

Дієслова переривчасто-пом'якшувальної дії у словникових дефініціях подаються за ознакою вираження оцінних відношень: «не дуже сильно або час від часу» (*погримувати, погукувати, погрюкувати, покашлювати, покрикувати*) або «обережно, потроху, злегка, помалу, стиха, час від часу» (*погойдуватися, похитуватися, погулювати, поморгувати*). Наприклад: **постогнувати**, *недок.* 1. Стогнати стиха, час від часу. *Хвора жінка важко дихала і стиха постогнувала* (Коцюб., I, 1955, 345) (СУМ, VII, 377); **покахикувати**, *недок., розм.* Кахикати потроху або час від часу. *Професор раз за разом мерзлякувато потирав руки й часто покахикував* (Шовк., Інженери, 1948, 218) (СУМ, VII, 17); *Через якусь годину ми знову сиділи з Воблим у човні і, стиха попліскуючи весельцями, мовчки перепливали Рось* (Вас., I, 1959, 147) (СУМ, VII, 208).

Значення оцінної дії, яка повторюється нерегулярно, час від часу, властиве як перехідним, так і неперехідним дієсловам недоконаного виду.

Дослідники цієї групи дієслів пов'язують їхнє значення з вираженням перехідності / неперехідності. Так, питанню перехідних / неперехідних одновидових дієслів російської мови присвячена кандидатська дисертація С.С. Григорян, у якій автор прагне пов'язати видову невідповідність дієслів з неперехідністю [Григорян, 1951].

Ця думка цілком прийнятна і підтверджена у нашому дослідженні.

Незначна кількість неперехідних дієслів виражають сему оцінної неспрямованої дії на певний об'єкт (*поплескувати, похитувати, погримувати*). Наприклад: *Гроза погримувала грізно, були ми з нею тет-а-тет* (Кост.2, 325).

Із загальної кількості аналізованих дієслів можна виділити невелику кількість із семою «послабленої, переривчасто-пом'якшувальної дії», які можуть виражати перехідну і неперехідну дію залежно від контексту (*покликувати, пописувати, поцьвохкувати, поцмокувати, похрумувати, похльостувати, похитувати, похвиськувати, покручувати, покльовувати,*

потріпувати, посмикувати, поляпувати). Наприклад: *Лейтенант з вишуканим артистизмом похльостував себе по стегах стеком* (Кач., II, 1958, 287) (СУМ, VII, 451).

В українській мові одновидові дієслова недоконаного виду переривчасто-пом'якшувальної дії надзвичайно різноманітні за своєю семантикою. За реєстром СУМ загальна кількість таких дієслів становить 164 лексичних одиниці. У їх складі виділяються такі лексико-семантичні групи:

1. Дієслова, що позначають процес звучання, що здійснюється час від часу, з переривчастою кратністю (за реєстром СУМ нараховується 48 дієслів):

а) «процес звучання живих істот»: *погавкувати, порохкувати помекувати, помукувати, поцвіркувати, пофиркувати, пофоркувати, похоркувати, потьохкувати, поспівувати, поквоктувати, покахкувати, покрякувати, подзизкувати, повискувати, попискувати, покыхкувати, посвистувати, похукувати, похухувати, погрюкувати, побренькувати, побринькувати;*

б) «звукове вираження явищ живої і неживої природи»: *подзельнювати, подзенькувати, подзвонювати, подзвякувати, поскрипувати, порипувати, потріскувати, похлистувати, поляпувати, поцьвохкувати, похльоскувати, постьобувати, похльостувати, постукувати, поторохкувати, попахкувати, поцокувати, поклацувати, побренькувати, побринькувати, побрякувати, побрязкувати, похрустувати, похрускувати, поляскувати.*

2. Дієслова на позначенням конкретної спрямованої / не спрямованої фізичної дії, що здійснюється злегка, стиха, час від часу (загальна кількість їх становить 36 дієслів): *помахувати, покурювати, попалювати, попихкувати, посмоктувати, поцмокувати, похухувати, похукувати, полускувати, погладжувати, попліскувати, поплескувати, поторкувати, потріпувати, поштурхувати, попльовувати, постукувати, потирати, помішувати, покручувати, поколупувати, посмикувати, покусувати, подряпувати, поштурхувати, поштовхувати, проштрикувати, пострілювати, побулькивати,*

поплюскувати, похлюпувати, пошпигувати, пощупувати, почухувати, почісувати, помацувати.

3. Дієслова на позначення особливостей процесу вживання їжі істотою (15 лексем): *поклюовувати, подзьобувати, поскубувати (вжив. їжі), попивати, похлебтувати, полускувати, похльобувати, посьорбувати, почавкувати, поплямкувати, пожовувати, потягувати, похрумувати, похрумкувати, поцмлювати.*

4. Дієслова, що передають фізичний чи психічний стан особи, статальні (загальна кількість – 14 дієслів): *поживати, подрімувати, посапувати, похронувати, поколювати, побольовати, пощипувати, постогнувати, потенькувати, покректувати, покашлювати, покахикувати, погикувати, похрипувати.*

5. Дієслова на позначення природних явищ, що сприймаються зором, іншими відчуттями (12 лексем): *поблискувати, побликувати, погримувати, погуркувати, покрапувати, побризкувати, подувати, подмухувати, подихати, повівати, побулькивати (утворювати бульки), поблимувати.*

6. Дієслова, що позначають процес мовлення (11 дієслів): *покрикувати, покликувати, похвалювати, понукувати, попитувати, погукувати, погомонювати, погейкувати, побріхувати, подейкувати, поньокувати.*

7. Дієслова, що позначають супровідний вияв певного емоційного стану чи процесу (11 дієслів): *похвиськувати, подригувати, поплакувати, пошморгувати, поцмокувати, почмокувати, почмихувати, похлипувати, похмикувати, поморгувати, посіпувати.*

8 . Дієслова оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії на позначення руху, переміщення у просторі (9 дієслів): *погулювати, погойдувати, походжати, пострибувати, подригувати, потупцювати, похитувати, пошкандибувати, покульгувати.*

9. Дієслова на позначення дії (процесу), що здійснюється за допомогою органів чуття, дотичного сприйняття (5 лексем): *позиркувати, позирати, понюхувати, поглипувати, поглядати.*

10. Дієслова, що позначають процес мислення, розумову діяльність (з дієслова): *подумувати, почитувати, пописувати*.

У межах кожної з лексико-семантичних груп мікрополя оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії можна ідентифікувати різні нашарування конотацій на денотативне значення.

1. Лексико-семантична група дієслів на позначення процесу звучання, що здійснюються час від часу, з переривчастою кратністю. Значення оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії виражають дієслова, що позначають:

а) «процес звучання, здійснюваний людиною»: *покихкувати, посвистувати, поспівувати, похукувати, похухувати, погрюкувати, побренькувати, побринькувати*. Наприклад: **побренькувати**, ую, уєш, недок. Бренькати не дуже сильно або час від часу. *Молоденька крига похрускує під ногами; і все так ніжно, неквапливо побренькують з-під шинелі його остроги: дзінь – дзень! дзінь – дзень!* (Гончар, II, 1959, 181) (СУМ, VI, 626). Дієслово *поспівувати* є полісемічним, оскільки репрезентує п'ять лексичних значень, кожне з яких відзначається конотативними відтінками, що нашаровуються на основну сему оцінного переривчасто-пом'якшувального способу дієслівної дії. Наприклад: **посвистувати**, ую, уєш, недок. 1. Свистіти неголосно час від часу. *Ходить козак, посвистує, Щоб дівчина вийшла* (Чуб., V, 1874, 406) (СУМ, VII, 311).

На периферії функціонування лексеми цієї групи реалізують семи: «час від часу відтворювати свистом яку-небудь мелодію» (друге значення), «час від часу видавати характерні свистячі звуки (про птахів, тварин)» (у Словнику фіксується третім), «сильно, поривчасто повіваючи, утворювати при цьому своєрідні свистячі звуки (про вітер, завірюху та ін.)» (четверте значення), «раз у раз утворювати свистячі звуки, стрімко рухаючись у повітрі» (п'яте значення). Переважно аналізовані дієслова є неперехідними, напр.: *Я цілий день щось курликаю собі під ніс та посвистую веселі мелодії* (Коцюб., III, 1956, 177) (СУМ, VII, 311); *На тину весело посвистували червоногруді снігурі та тонко видзвонювали молоти в колгоспній кузні* (Кучер, Черв. Вогонь, 1959, 6) (СУМ,

VII, 311); *Кимсь наполохані, від ставу низько пролетіли качки.., мелодійно посвистуючи крильми* (Стельмах, Вел. Рідня, 1951, 582) (СУМ, VII, 311). Ці значення дієслово *поспізувати* репрезентує як процес звучання, здійснюване і неістотами;

б) «процеси звучання, здійснювані тваринами»: *погавкувати, порохкувати, помекувати, поцвіркувати, пофиркувати, пофоркувати, потьохкувати, поквоктувати, покахкувати, покрякувати, подзизкувати, попискувати*. Наприклад: **потьохкувати**, ує, *недок.* Тьохкати час від часу. *Десь на верхів'ях дерев, не діждавшись вечора, уже потьохкували перші солов'ї* (Гончар, II, 1959, 257) (СУМ, VII, 441). У художній літературі дієслова *потьохкувати, попискувати* вживані в образному, переносному значенні: *Поки отець Миколай питає Кузьму про гріхи і чого він отак вкинувся в горілку, його душа то трепеще в чаші холоду, то летить в далекі чорні світи, де масно булькає і попискує розімліла смола* (Ст.2, II, 292); *Тонко попискував під ногами сніжок, обарвлений рожевими фарбами досвітку і скутий морозом* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 46) (СУМ, VII, 198).

Переважна більшість дієслів аналізованої групи властива розмовному мовленню, а в творах українських письменників функціонують не лише у прямому, а й переносному, образному значенні, напр.: *На столі, благодушно пофиркуючи парою, кипів самовар* (Горький, Діло Артам., перекл. за ред.. Варкентін, 1950, 91) (СУМ, VII, 442);

в) «процес, що передає звучання істот і неістот»: *подзеленькувати, подзенькувати, подзвонювати, поскрипувати, порипувати, потріскувати, похлистувати, поляскувати, поляпувати, похльостувати, постукувати, поторохкувати, поцокувати, поклацувати, побренькувати, побринькувати, побрякувати, поцьвохкувати, похльостувати, похрустувати*. Наприклад: **подзеленькувати**, ую, уєш, *недок.* 1. Дзеленькати не дуже сильно або час від часу. *Він [трамвай] різко подзеленькує, висипаючи на шосе перших пасажирів* (Вітч., 2, 1956, 97) (СУМ, VII, 426); **подзвонювати**, ую, уєш, *недок.*: *І серцю без причини радісно стає – чи то від того, що вода подзвонює, чи тому, що на*

ліщині не тихне соловей, чи тому, що зорі прихиляються зовсім низько, плещуть під ногами, і людина йде по стежці у зоряному колі (Ст.2, II, 331).

Дієслова аналізованої групи інколи можуть позначати дію, виконувану без активної участі особи, тобто виражені безособовим дієсловом, напр.: *Поночі примикав [перевізник] натомленого човна. Послухавши, як об просмолені борти труться хвилі, розправляв широко груди, аж потріскувало* (Гуц., Скупана..., 1965, 7) (СУМ, VII, 426).

Дієслова *похльостувати, похльоскувати* виражають активно здійснювану суб'єктом дію, спрямовану на кого-небудь і виконувану чим-небудь, напр.: *Хлопці, похльоскуючи бур'янових коней батіжками, закурили по піску до озера* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 112) (СУМ, VII, 451).

2. Дієслова лексико-семантичної групи на позначення переривчасто-пом'якшувальної фізичної дії, спрямованої / не спрямованої на об'єкт, здатні виявляти такі нашарування на основне значення:

а) «час від часу, злегка здійснювати конкретну фізичну дію, безпосередньо спрямовану на об'єкт (перехідні)»: *помахувати, покурювати, попалювати, попихкувати, посмоктувати, похухувати, похукувати, полускувати, погладжувати, поторкувати, потріпувати, полискувати, поблимувати, побликувати, поплювувати, постукувати, потирати, помішувати, покручувати, поколупувати*. Наприклад: **помахувати**, ую, уеш, недок. Махати злегка або час від часу. *Кім знай хвостом помахує та усами поморгує* (Кв.-Осн., II, 1956, 194) (СУМ, VII, 114). *Вже була ніч, коли вони підходили до кишиницьких вітряків, що ліниво помахували крилами* (Коцюб.2, II, 51); *Проць помахував головою та й нічого, сирота, не казав, бо що мав казати, коли все правда* (Стеф., 55).

Семи оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії набувають лексеми *помахувати, погладжувати* і з позначкою «образно», де вказується на інструмент дії, напр.: **Образно. І я лежу. Дозволив сонцю, як ножу, погладжувать мене блискучим* (Тич., II, 1957, 212) (СУМ, VII, 708); *Життя*

помахує рівномірно своїми крильми (Вільде, Б'є восьма, 1945, 163) (СУМ, VII, 114).

Дещо слабше реалізована сема оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії у дієсловах *потирати*, *потискувати* на периферійній зоні, хоча вони позначають фізичну дію і містять біля себе об'єкт у формі знахідного відмінка без прийменника, на який спрямовано послаблену дію, напр.: **потирати**, аю, аеш, *недок.* 1. *перех.* Терти злегка або час від часу. *Власівна припала лікареві до самого вуха і палко щось зашепотіла. Убийвовк слухав, потираючи бороду* (Гонч.2, III, 6); – *Не виріжуть, – потирав руки лікар* (Гонч.2, III, 9); *Сапіга підходив до кожного, мовчки потискуючи руки* (Гонч.2, III, 48) і 2. *перех.* і *неперех.*, *перев. ким*, також у сполуч. із сл. *руки*, *перен.*, *розм.* Знущатися з когонебудь, зневажаючи когось. У художніх творах Ліни Костенко лексема *потирати* вжита у складі стійкого сполучення слів зі значенням «тішитися, сподіватися на вигоду»: *Він вам сказав і потирає руки* (Кост.2, 538).

Дієслово *покусувати* поєднується з іменником *губи*, *зуби*, реалізуючи переривчасту, пом'якшувальну дію з вказівкою на об'єкт чи знаряддя дії, напр.: *Олекшич, покусуючи губи, розгублено заговорив: – Пане полковник, прикрість зазнаю не я один в сі часи, а всі достойні люди нашого краю* (Риб., 146). На периферії функціонування аналізоване дієслово виявляє здатність репрезентувати сему «передавати емоційний стан особи, тривогу, хвилювання», яка нашаровується на ядерне значення оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії.

На віддаленій периферії уживання дієслів конкретної фізичної дії перебувають дієслова з позначками «переносне», «застаріле», які хоч і зберігають оцінну сему, але можуть переходити до розряду інших лексико-семантичних груп. Наприклад: **полискувати**, ую, уеш, *недок.* 4. *перен.* Виділятися на якому-небудь фоні; виднітися. *Зачіска рівна, велика коса старанно закладена вінком на голові, і вже полискує срібляста, зрадлива сивизна* (Кучер, Дорога..., 1958, 78) (СУМ, VII, 69). Сема оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії нашаровується тут на ядерне значення «злегка або час від

часу лисніти [про гладку поверхню чого-небудь]». **Потріпувати**, ую, уєш, *недок.* 2. *перех.*, *перен.*, *розм.*, *заст.* Порочити, ганьбити, осуджувати. *Раз Радюк йшов похід одним домом і в одчинені вікна почув, як осудливі панії потріпували його ймення* (Н.-Лев., I, 1956, 629) (СУМ, VII, 426).

У межах лексико-семантичної групи на позначення оцінної переривчасто-пом'якшувальної фізичної дії, спрямованої / не спрямованої на об'єкт можна виокремити групу дієслів *попихкувати*, *покурювати*, *попалювати*, *поцмокувати*, *посмоктувати* із семою «палачи, раз у раз, потрохи втягувати дим з цигарки, люльки і тощо». Вони репрезентують сему оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії як на ядерному, так і на периферійному рівнях, позначають сему «палити люльку, цигарку, пихкаючи час від часу», напр.: *Йоньку охопило те ожсавлення і доброта, яка запановувала ним завжди, коли вдавалося діло, і він гомонів собі, попихкуючи люлькою* (Тют., 228).

У розмовному мовленні на ядерне значення дієслова *попихкувати* нашаровується оцінна сема «іти, важко дихаючи, пихкаючи час від часу», напр.: *Старенький дідусь іде під гору, попихкує*;

б) «виконувати конкретну фізичну дію, спрямовану на об'єкт, завдаючи йому шкоди чи болю»: *посмикувати*, *покусувати*, *подряпувати*, *поштурхувати*, *поштовхувати*, *проштрикувати*. Наприклад: **посмикувати**, ую, уєш, *недок.*, *перех.* і *неперех.* Час від часу злегка смикати кого-, що-небудь. *Хурчить прядка, сумує мати піснею, посмикуючи однією рукою куделю на гребені* (Мушк., Серце..., 1962, 40) (СУМ, VII, 346); **поштовхувати**, ую, уєш, *недок.*, *перех.* Штовхати час від часу. *Мільця шептала, сміялась, поштовхувала Регіну* (Фр., VI, 1951, 267) (СУМ, VII, 490).

Дієслова цієї групи переважно позначають оцінну сему, але в розмовному мовленні виявляють здатність переходити до складу інших лексико-семантичних груп, зокрема до лексико-семантичної групи дієслів, що репрезентують процес емоційного стану особи, напр.: *Сп'янілий Софрон сидів біля Созоненка і гарячився, посмикуючи вуса* (Стельмах, II, 1962, 374) (СУМ, VII, 346) і 2. *розм.* Час від часу потроху смоктати або ковтати що-небудь;

посмокувати. *Парубок, років двадцяти п'яти, що охороняв Йоньку, теж нетерпляче позирав у їхній бік, зрідка посмикуючи самокрутку, що диміла в нього поміж пальцями* (Тют., 438).

Названі дієслова можуть виступати з нейтралізованою семою оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії, якщо набувають значення «виявляти зневагу до кого-небудь», напр.: *Квасюк .. жінкою почав поштурхувати. Вона йому вже наприкрилася, бо була стара й негарна* (Гр., II, 1963, 262) (СУМ, VII, 490). Хоча загалом це дієслово репрезентує конкретну фізичну дію без вказівки на емоційне ставлення до об'єкта дії, напр.: *поштурхувати, розм. 1. Штурхати час від часу що-небудь чимось. Він поштурхував важким ломом зрадливу кригу* (Кучер, Пов. і оповід., 1959, 249) (СУМ, VII, 490).

Трапляються випадки, коли дієслово *пошкрябувати* позначає не конкретну фізичну дію, спрямовану на об'єкт, а процес звучання: *Дмитрик біг через лід, пошкрябуючи здоровими чобітьми* (Коцюб., I, 1955, 134) (СУМ, VII, 486);

в) «дієслова зі значенням конкретної фізичної дії, що здійснюється час від часу, стиха, не спрямованої прямо на об'єкт»: *пострілювати, потупцювати, побулькувати, поплюскувати, похлюпувати*. Наприклад: лексичне значення конкретного фізичного процесу дієслова *пострілювати* «стріляти потроху, час від часу» нашаровується на ядерну сему оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії. Наприклад: *Десь з протилежного боку, як і раніше, глухо пострілювали кулемети* (Гончар, III, 1959, 258) (СУМ, VII, 381). Хоча в інших випадках аналізоване дієслово виявляє здатність позначати конкретну фізичну дію, безпосередньо спрямовану на об'єкт, напр.: *П'яні прапорщики та корнети .. від повноти почувань пострілювали з пістолетів у електричні лампочки на жирандолях* (Смолич, Мир..., 1958, 71) (СУМ, VII, 381). Оцінна сема дієслова *пострілювати* репрезентується як ядерна. На периферійному рівні назване дієслово реалізує значення «час від часу утворювати гучні уривчасті звуки, схожі на постріли» (у Словнику воно фіксується другим), нашарованим на основне значення іншої лексико-семантичної групи дієслів – тих, що позначають процес звучання, напр.: *З кожним днем все частіше пострілювали*

на подвір'ї МТС мотори відремонтованих тракторів (Збан., Переджнив'я, 1955, 300) (СУМ, VII, 381).

Периферію названої ЛСГ становлять (у переносному значенні) дієслова зі значенням кількісного вияву ознаки, здебільшого вони входять до складу стійких фразеологічних сполук. Наприклад: *2. перен. // Раз у раз викидати, випускати з себе (дим, пар і т. ін.). Гуркотіли трактори, пострілюючи в блакить сизими димками* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 206) (СУМ, VII, 381); **пострілювати очима (очицями)**: а) кидати короткі, швидкі погляди на когось, що-небудь. *Везе ж тобі, Андрію, Тебе й до президії, на тебе й дівчата очицями пострілюють* (Баш, На.. дорозі, 1967, 155) (СУМ, VII, 381); б) раз у раз кокетливо поглядати на когось. *Вона так і пострілює на всіх своїми блискучими, як вишня в росі, очима...* (Гончар, Тронка, 1963, 140) (СУМ, VII, 381).

Сему «утворювати чим-небудь сплески на воді час від часу» містять дієслова *поплескувати, похлюпувати, поляпувати*. Наприклад: **похлюпувати**, ую, уєш, *недок.* Хлюпати час від часу або стиха. *Ліниво похлюпує [море] об камінь хвильками, полощеться тихо, сонно, розніжено* (Збан., Мор. чайка, 1959, 13) (СУМ, VII, 451).

Дієслова цієї групи, зберігаючи оцінну сему переривчато-пом'якшувальної дії, яка нашаровується на основне значення, виражають процес звучання, напр.: *Вона [Емене] бігла вгору, поляпуючи капцями по кам'янистій дорозі* (Коцюб., I, 1955, 291) (СУМ, VII, 108). У художніх творах дієслово *похлюпувати* уживане у переносному значенні, коли автор створює метафоричні образи: *На стовпі вже душно, розморює, а по пагорбку, що в тіні, ще ковзають легкими хмарками холодки, затемнюють траву, і в сосняку ще похлюпує нічною вологістю* (Гуц.1, 209). Дещо віддалене від основного периферійне значення дієслова *поплескувати* «плескати по чому-небудь або час від часу», напр.: – *Ой, баньку б з паром .. Лежиш на полиці і віничком, віничком себе поплескуєш... Красота!* (Шиян, Гроза, 1956, 128) (СУМ, VII, 208); *Світанок побризкував на зелену траву крапельками роси;*

г) «здійснення дії (процесу) через нюхові, дотичні сприйняття»: *понюхувати, пощупувати, помацувати, почухувати*. Наприклад: **почухувати**, ую, уєш, *недок., перех.* Чухати час від часу. *Незабаром з дупла показався чорний цвіркун, на весь рот позіхаючи та ногою голову почухуючи* (Мирний, IV, 1955, 302) (СУМ, VII, 478); **пощупувати**, ую, уєш, *недок., перех.* Щупати час від часу. *Омелько все пощупував кишеню, у якій заховав гроші*.

3. Окрему ЛСГ становлять дієслова на позначення особливостей процесу вживання їжі суб'єктом. У межах цієї групи із нашаруванням конотацій наявні дієслова, що позначають:

а) «спрямування дії суб'єкта на вживання їжі»: *похрумувати, покльовувати, подзьобувати, подзьобувати, полускувати, почавкувати, поплямкувати, пожовувати, похрумувати, похрумкувати*. **ПОКЛЬОВУВАТИ**, ую, уєш, *недок., перех. і неперех.* Клювати потроху або час від часу. *Біля колодязя стрибали лиш горобці, покльовуючи щось під цямриною* (Коцюб., I, 1955, 272) (СУМ, VII, 33). Сему «хруммати стиха або час від часу» реалізує дієслово *похрумувати*, напр.: *Хропили під возами заїжджі, коні похрумували сіно* (Гончар, I, 1959, 37) (СУМ, VII, 459).

Сему оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії аналізовані дієслова передають в переносному значенні та з позначкою «образно». Наприклад: **Образно. Сидіти б Уляні за їхньою [чоловіка й дочки] широкою спиною та гарбузове насіння подзьобувати, а вона: на роботу щодня ходить* (Кучер, Прощай..., 1957, 466) (СУМ, VI, 741).

Це значення може втрачатися у фразеологічному сполученні слів, наприклад, *покльовувати носом* позначає сему «сидячи і дрімаючи, час від часу опускати голову», напр.: *Микола підпер важку голову руками, покльовує носом, – спати хоче...* (Кучер, Трудна любов, 1960, 45) (СУМ, VII, 33).

Сему оцінної процесно-пом'якшувальної дії реалізують дієслова *почавкувати, поплямкувати* (переважно в розмовному мовленні). Наприклад: **ПОПЛЯМКУВАТИ**, ую, уєш, *недок.* Плямкати час від часу. – *Наш отець Микита, виглядаючи на те, що діється на кладовищі, тільки посмоктує, та поплямкує,*

та аж об поли б'ється руками (Кв.-Осн., II, 1956, 114) (СУМ, VII, 212) і *Поплямкувати губами, поплямкувати від задоволення;*

б) «спрямування зусиль суб'єкта на вживання рідкої страви, напоїв»: *попивати, похлебтувати, посьорбувати, потягувати*. Наприклад: **попивати**, ую, уєш, *недок.* 1. *перех.* Пити що-небудь потроху, не поспішаючи. Наприклад: *В корчмі сидів самотній Янко і попивав винце* (Козл., Ю.Крук, 1950, 140) (СУМ, VII, 197); – *Бачила я його серед німців.. Їздив з ними, горілочку попивав* (Бедзик Ю., Полки, 1959, 143) (СУМ, VII, 197).

4. У межах лексико-семантичної групи дієслів на позначення фізичного чи психічного стану особи можна виявити такі нашарування на основне значення:

а) «перебувати у стані спокою, здійснювати дію (процес) стиха, потроху, час від часу»: *подрімувати, посапувати, похронувати, поживати*. Наприклад: **подрімувати**, ую, уєш, *недок.* Дрімати потроху, з перервами, час від часу. *Чоловіки, сонні й пересичені, ліниво смоктали пиво. Жінота нишком подрімувала* (Вільде, Сестри, 1958, 195) (СУМ, VII, 757);

б) «злегка або час від часу відчувати біль, переживати неприємні відчуття»: *поколювати, поболювати, потенькувати, пощипувати*. Наприклад: **поболювати**, юю, юєш, *недок.,розм.* Боліти трохи або час від часу. *Сидить [Луценко] на халаті, взявся за голову, поболює чогось...*(Тесл., 3 книги життя, 1949, 213) (СУМ, VI, 622); *Тільки трудно мені... голова поболює* (Стар.¹, 241); **поколювати**, юю, юєш, *недок., перех.* Колоти злегка або час від часу, спричиняючи біль, неприємні відчуття, пощипуючи і т. ін. Наприклад: *Холодок забирався під одяг і неприємно поколював тіла, за ніч звиклі до теплого ліжка* (Шовк., Інженери, 1935, 158) (СУМ, VII, 36);

в) «перебувати в схвильованому, збудженому чи хворобливому стані»: *покректувати, покашлювати, покахикувати, постогнувати, погикувати, похрипувати*. Наприклад: **постогнувати**, ую, уєш, *недок.* *Ранені в руки та голови сиділи під будами, оббризкані власною кров'ю і, постогнуючи, чекали допомоги* (Ірчан, II, 1958, 227) (СУМ, VII, 377); *І, немов в відповідь йому, важко дихав Остап, тихо постогнуючи крізь сон* (Коцюб.², II, 56); і *Вони,*

покректуючи від натуги, підважили її [рибу], підняли над водою і вкинули в човен (Стельмах, I, 1962, 435) (СУМ, VII, 43). Дієслово *постогнувати* оцінну сему репрезентує з позначкою «образно», часто трапляється у текстах художніх творів, напр.: *Образно. *Старий розмальований дерев'яний ослін, наскрізь продірявлений шашлями, аж постогнує під вагою доброго десятка чоловіків, які тісно усілись і димлять самокрутками* (Логв., Літа..., 1960, 12) (СУМ, VII, 377).

Дієслово *покахикувати* означає «кахикати потроху або час від часу», напр.: *Професор раз за разом мерзлякувато потирає руки й часто покахикував* (Шовк., Інженери, 1948, 218) (СУМ, VII, 17). Дещо іншого відтінку у значенні («навмисне неголосно кахикати, щоб привернути увагу або попередити про щонебудь») набуває аналізоване дієслово на периферії, напр.: *Саня мовчала. Лише зрідка покахикувала, щоб Лара чула, що вона так само не спить* (Шовк., Інженери, 1956) (СУМ, VII, 17).

Дієслова із семою оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії на позначення фізичного та психічного стану значення особи діяча чи реципієнта можуть виражати імпліцитно. Наприклад: // безос. *Вже Зюзь [кінь] змокрів усією своєю попелястою шерстю, все важче.. погикувало в нього в череві* (Загреб., Диво, 1968, 42) (СУМ, VII, 707); // безос. *У грудях поболює* (СУМ, VII, 622); // безос. *Поболює в грудях* (СУМ, VII, 36).

5. У межах оцінного переривчасто-пом'якшувального способу дії можна виокремити ЛСГ дієслів на позначення природних явищ, що сприймаються зором, іншими органами відчуття. До її складу належать лексеми *поблискувати, погримувати, погуркувати, покрапати, подувати, подмухувати (подимати), подихати, повівати, побризкувати, погримувати, погуркувати, поблимувати, побликувати, порикувати*, семантика яких нашаровується на основне значення оцінної дії. Наприклад: **подувати**, ає, *недок*. Дути, віяти не дуже сильно або час від часу; *повівати*. *Пекло сонце, легенький вітерець подував з Кривого Торця* (Чаб., За півгодини..., 1963, 37) (СУМ, VI, 760). Аналізовані дієслова реалізують сему оцінної процесно-пом'якшувальної дії і на периферії, напр.: **подихати**, ає,

недок. 2. *чим*, звичайно *безос.* Обдавати злегка або час від часу жаром, теплом, холодом, яким-небудь запахом і т. ін. *Стогне вітер, свище, Пеклом подихає* (Черн., Поезій, 1959, 54) (СУМ, VI, 744); *З моря подихало тихою прохолодою* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 45) (СУМ, VI, 744). **Подимати**, ає, *недок.*, розм. // *безос.* *Із естради подимає гарячим вітром* (Вас., Вибр., 1954, 50) (СУМ, VI, 743).

Сему оцінної процесно-пом'якшувальної дії лексеми *погуркувати*, *порикувати*, *поблискувати*, *повівати* містять не лише в прямому значенні, а й у переносному, образному та у стійких сполученнях слів, напр.: **порикувати**, ую, уєш, *недок.* Рикати час від часу. Образно. *У хмарах час від часу порикували громи* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 334) (СУМ, VII, 255); - *Мовчали [співрозмовники], наче слухали, як на них звідусюди повіває сива давнина* (Кучер, Трудна любов, 1960, 115) (СУМ, VI, 666).

Дієслово *поблискувати* за значенням є полісемічним, оскільки реалізує сему «блискати час від часу або помалу, слабким блиском», що однаковою мірою може стосуватися не лише явищ природи, а й інших предметів (речей) та психічного стану суб'єкта дії, напр.: *На городі вітер шумить вербами, надворі чорно, блискавиця поблискує в небі* (Вовчок, I, 1955, 246) (СУМ, VI, 620). Периферійними є такі значення: 2. *Поблискувати [очима (оком)] на кого-, що- і без додатка – кидати погляд (погляди), поглядати на кого-, що-небудь час від часу.* *Василь в одній жилетці, з закустраною головою несамовито бігав по хаті, поблискуючи своїми сірими очима* (Мирний, IV, 1955, 126) (СУМ, VI, 620); – *Хлопці, не беремо землі, вона й так наша, – гарячкував поміж людьми Латочка, поблискуючи виряченим оком* (Тют., 397); *Та Прозоровський ні пари з уст. Мовчить, поблискує своїми заморськими окулярами, ховає очі за скельцями* (Риб., 163). У художніх творах лексема *поблискувати* трапляється на позначення емоційного стану особи: – *Затискують нас, друже! – звернувся він до Серьожки, який поблискував на нього захопленими очима* (Гонч., III, 53). 3. *перен.* Раптово з'являтися раз у раз. *Лице зблідло, в очах стала розгортатись, поблискувати п'яна потьмарена пристрасть* (Вас., I, 1959, 258) (СУМ, VII, 620).

Полісемічність властива дієслову *погрумувати*: воно може позначати певну фізичну дію суб'єкта, що відтворює звуки (*за лісом погрумували гармати*), передавати емоційний стан людини (*мати погрумувала на дітей*), і позначати явища природи (*під вечір погрумував грім*) тощо, напр.: *Гроза погрумувала грізно, були ми з нею тет-а-тет* (Кост.₂, 18).

6. Окрему лексико-семантичну групу становлять дієслова, що реалізують оцінну переривчасто-пом'якшувальну сему «здійснення мовленнєвої, діяльності суб'єкта з різним виявом інтенсивності». У межах цієї групи можна виявити такі нашарування на основне значення:

а) «спонукати, спрямовувати кого-небудь до певної дії, вчинку, голосно командувати ким-небудь»: *покрикувати, покликувати, понукувати, погейкувати, поньокувати, погукувати*². Наприклад: **погейкувати**, ую, уєш, *недок., розм. 1. Гейкати не дуже голосно або час від часу. Той білий [чоловік] пасе – ще й погейкує на худібку* (Коцюб., II, 1955, 326) (СУМ, VII, 706).

Дієслова *погукувати*², *покрикувати*, зберігаючи сему оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії, можуть втрачати значення спонукання до дії, реалізуючи сему «здійснення мовленнєвої діяльності з різною мірою інтенсивності дії», напр.: *Баба погукує: – Хіба я з'їм вам ковалок печі, чи буду зимувати? Як я посиджу який тиждень – ну, то що ж ...* (Коцюб., I, 1955, 457) (СУМ, VI, 727); *– Ну, розігралась, – покрикував і вдарив її дугою під бік: вона цокнула копитами об голоблі і зайшла для запряжки* (Тют., 386); *Уночі сови та сичі покрикували у йому [палаці] на всю околицю* (Мирний, III, 1954, 293) (СУМ, VII, 48);

б) «процес мовленнєвої діяльності суб'єкта, що здійснюється з різною мірою інтенсивності»: *попитувати, похвалювати, погукувати*¹, *погомонювати, побріхувати*. Наприклад: **попитувати**, ую, уєш, *недок., перех.* Питати щонебудь час від часу. *Чи скоро цей зміниться стан? А тут ще й попитують люди: – Коли ж те весілля, Іван?!* (С.Ол., Вибр., 1959, 115) (СУМ, VII, 199).

Процес мовленнєвої діяльності позначає також дієслово *подейкувати*, яке реалізує сему «говорити, розповідати що-небудь про когось, щось; передавати

чутки, поголоски» і в художній літературі подибуємо зрідка: *Кажуть, – я не чув, а люди подейкують, у небі якісь чудовиська і світяться, і крізь них видно, як там усередині їдять, п'ють, гонки вибивають* (Тют., 558).

На основне значення оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії дієслова *побріхувати* нашаровується периферійне конотативне значення з відтінком «гавкати не дуже голосно або час від часу» (у «Словнику української мови» зафіксовано другим), напр.: *Тут і там сонно собаки побріхували* (Козл., Пов. і опов., 1949, 67) (СУМ, VI, 627).

7. До складу ЛСГ оцінного переривчасто-пом'якшувального способу дії належать дієслова, що позначають супровідний вияв певного емоційного стану чи процесу. У межах цієї групи дієслів можна виявити нашарування конотативних значень:

а) «здійснення певної дії у момент емоційного піднесення чи спаду»: *поплакувати, пошморгувати, попирскувати, поцмокувати, почмокувати, почмихувати, похлипувати, похмикувати*. Наприклад: **почмихувати**, ую, уеш, *недок., розм.* Чмихати час від часу. *Дід Максим не сердився, почмихував, тільки сміхотливо та лукаво мружив очі* (Збан., Єдина, 1959, 353) (СУМ, VII, 473).

У межах групи можна виокремити дві семантичні підгрупи дієслів: 1) які реалізують супровідний вияв піднесеного емоційного стану (*похвалювати, поцмокувати, почмокувати, попирскувати, почмихувати, похмикувати*), і 2) які репрезентують супровідний вияв негативного емоційного стану особи (*поплакувати, попхинькувати, похлипувати, пошморгувати*). Наприклад: *Причепурені задля неділі молдувани придивлялись з-під долоні до Замфірової підводи, поцмокуючи з задоволення язиком* (Коцюб., I, 192); *Федір Архипович від задоволення похмикував* (Рибак, Час., 1960, 171) (СУМ, VII, 451); *Дівчинка закричала ще дужче. Потім взяла [бабусю] міцно за руку і пішла за нею, гордо піднявши голову і блаженно похлипуючи* (Тют., Вир, 1964, 161) (СУМ, VII, 450);

б) «здійснення переривчасто-пом'якшувальної дії ногами злегка або час від часу, перебуваючи в піднесеному настрої»: *похвиськувати, подригувати*. Наприклад: **похвиськувати**, ую, уеш, *недок., перх. і неперех., розм.* Хвиськати

час від часу. *Як на ніженьки підхопивсь [Ілля Муромець] швидкі, Як добув він свій батіг шовковий,.. Як узявся він тут похвиськувати* (Гр., II, 1959, 374) (СУМ, VII, 445);

в) «дія, здійснювана органами зору час від часу, з відтінком емоційності»: *поморгувати, покліпувати*. Наприклад: **поморгувати**, ую, уєш, *недок*. Моргати злегка або час від часу. *Антосьо піднявся на ноги і стоїть ні живий ні мертвий; цензор вже поморгує, а учитель мовчки переглянув [зошит] і кинув в очі: – Лучче [краще]старайся!* (Свидин., Люборацькі, 1955, 114) (СУМ, VII, 133).

Сема «раз у раз розкривати й закривати очі від подиву, розгубленості, ніяковості – поморгувати очима» є реалізацією кількісного вияву дієслівної ознаки з відтінком емоційності, напр.: *Дідусь не заперечував. Чував тільки за вухом, біля лисини, поморгував сміхотливо очима* (Збан., Мор. Чайка, 1959, 27) (СУМ, VII, 133).

8. Окрему лексико-семантичну групу становлять дієслова оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії на позначення руху, переміщення у просторі: *погулювати, походжати, пострибувати, подригувати, потупцювати, погойдувати, похитувати, пошкандибувати, покульгувати*. Наприклад: **погулювати**, ую, уєш, *недок*. Гуляти потроху або час від часу; гуляти не поспішаючи. *Троянцеві ще в літа давні знайомий був оцей маршрут. На чайках запорожці славні Колись погулювали тут* (Воскр., Подивись..., 1962, 61) (СУМ, VI, 728); **потупцювати**, аю, аєш., *розм. 1*. Тупцювати, тупцяти якийсь час. *Потупцювали [в'язні] трохи на місці, повсідалися. Однаково йти нема куди, а на ногах довго не встоїш* (Збан., єдина, 1959, 92) (СУМ, VII, 433). Периферійне значення цього дієслова «піти, попрямувати куди-небудь повільно, дрібними кроками».

Отже, в межах цієї групи спостерігається реалізація семи «рухатись у просторі потроху, час від часу, не поспішаючи», яка нашарованої на основне як оцінне значення. Наприклад: *Тепер він походжав, розминаючись...* (Гонч., III,

53); *Моє свято чорнобриве, і досі меж ними тихо, тишино походжаєш?* (Шевч., 394).

Дієслова *похитувати, погойдувати* також репрезентують оцінну процесно-пом'якшувальну дію (процес): *Корови милостиво похитують головами й знову утоплюють їх у вогні цебра з запареною половою і висівками* (Ст.2, II, 307); *Семен Васильович Прозоровський заклав ногу за ногу, погойдував носком чобітка* (Риб., 162).

9. До складу ЛСГ оцінного переривчасто-пом'якшувального способу дії належать дієслова, що передають сприйняття процесу за допомогою органів чуття. У межах цієї групи дієслів виявлено сему з нашаруванням конотативного значення «сприйняття процесу зором: дивитися час від часу на кого-, що-небудь, кудись, подивлятися»: *позиркувати, поглипувати, поглядати*. Наприклад: *Хлоп'я спідлоба вивчально позиркувало на свого майбутнього наставника: кремезняк, плечі вліті, обличчя червоне, щокате, – добру будку роз'їв на флотських харчах* (Гонч., 1972, 148). Основним значенням за реєстром СУМ цього дієслова є «дивитись на кого-, що-небудь зрідка або час від часу; поглядати», напр.: [Діди].. *ішли поволі, спідлоба позираючи на німецьких солдатів: «Іч, ковбасники прокляті, ходять, як у себе вдома»* (Тют., 393).

Окрему групу становлять такі дієслова, які позначають дію, спрямовану на об'єкт, а маркером додаткового значення темпоральності виступає прислівник (*час від часу*), напр.: – *Бачили б ви їх, якби не з гасом, – зауважила Ляля, неохоче копирсаючись виделкою у своїй тарілці і час від часу поглядаючи у причілкове вікно* (Гонч.2, III, 10), або ті, що дають якісну характеристику стану (*спідлоба, скоса, журливо, любенько, згорда, виразно, весело, зрідка, іронічно, тривожно, крадькома* або дієприслівниковий зворот зі значенням способу дії), напр.: *Він умисне повернув набік голову – скоса поглядає на дитину* (П.М.2, 75).

Дієслово *поглядати* зберігає оцінну переривчасто-пом'якшувальну сему і в переносному значенні з конотативним відтінком «ставитися яким-небудь чином до когось або чогось, сприймати якимсь чином», напр.: *Ворог усякого*

сентименталізму, він поглядав на світ холодним оком анатома (Фр., II, 1950, 292) (СУМ, VI, 712).

На основне значення оцінної семи дієслова *поглядати* нашаровується також периферійне значення «ставитися до кого-небудь недобррозичливо або з підозрою, виявляти своє незадоволення кимсь, чимсь», яке переважно входить до складу фразеологічних зворотів *поглядати зизом, басом поглядати, кривим оком поглядати, поглядати згори [вниз] (звисока)*, напр.: – *Старий Навроцький людина проста, чесна, він одразу полюбив мене, а мачуха й досі скося поглядає на мене* (Н.-Лев., V, 1966, 135) (СУМ, VI, 712).

10. У межах оцінного переривчасто-пом'якшувального способу дії можна виокремити ЛСГ дієслів на позначення процесу мислення, розумової діяльності. До її складу належать лексеми *подумувати, почитувати, пописувати*, семантика яких нашаровується на основне значення оцінної дії, реалізуючи сему «думати, міркувати про що-небудь (іноді або час від часу), здійснювати інтелектуальну діяльність». Напр.: *Козак Мамай подумував про ту тривогу, що знову обіймала Україну, про чергову війну* (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 57) (СУМ, VI, 761).

На основне значення оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії дієслова *подумувати* нашаровується периферійне конотативне значення з відтінком «мати намір, збиратися зробити що-небудь» (у «Словнику української мови» зафіксовано другим), напр.: *Ще тижнів зо два тут побуде [хтось], а там вже подумує майнути* (Л.Укр., V, 1956, 407) (СУМ, VI, 761); *Збайдужілі, втомлені люди подумували, чи не вклатися спати* (Багр., 107).

У художніх творах Ліни Костенко трапляється дієслово *пописувати* зі значенням «конкретна дія, яка вказує на визначене заняття особи»: *Ви думали – поет ні за холодну воду Стоїть собі поет, пописує «стишка». Поети – це біографія народу, а в нього біографія тяжка* (Кост.2, 268).

Сема тривалої переривчасто-пом'якшувальної дії може з'являтися як конотація на основне значення дієслів інших груп. Такі лексико-семантичні варіанти фіксуються в СУМ загалом як переносні, образні, розмовні.

Наприклад: **постогнувати**. Стогнати стиха, час від часу. Образно. *Старий розмальований дерев'яний ослін, наскрізь продірявлений, аж постогне під вагою доброго десятка чоловіків, які тісно усілись і димлять самокрутками* (Логв., Літа, 1960, 12) (СУМ, VII, 377); **порикувати**. Рикати час від часу. Образно. *У хмарах час від часу порикували громи* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 334) (СУМ, VII, 255); **пострілювали**. 2. *перен.* Час від часу утворювати гучні уривчасті звуки, схожі на постріли. *З кожним днем все частіше пострілювати на подвір'ї МТС мотори відремонтованих тракторів* (Збан. Переджнив'я, 1955, 300) (СУМ, VII, 381); **полискувати**. 4. *перен.* Виділятися на якому-небудь фоні, виднітися. *Зачіска рівна, велика коса старанно закладена вінком на голові, а в русьовому волоссі вже полискує срібляста, зрадлива сивизна* (Кучер, Дорога.., 1958, 78) (СУМ, VII, 69).

2.3. Семантика дієслів оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії з формантами по-...-ува- + -ся

До оцінного переривчасто-пом'якшувального способу дії належать дієслова з формантами **по-...-ува- + -ся**, які позначають дію (процес), що здійснюється злегка або час від часу, без вказівки на спрямованість дії на об'єкт, і виявляють периферійні значення (СУМ фіксує 9 лексем). Вони становлять невелику ЛСГ похідних від безпрефіксних дієслів:

1) на позначення **руху, переміщення у просторі**, що відбувається з переривчастою кратністю, злегка (4 дієслова): *поколихуватися, погойдуватися, похитуватися, потупцюватися*;

2) на позначення **психічного або емоційного стану особи, почуття** (3 дієслова): *посміюватися, посміхатися, побоюватися*;

3) на позначення **сприйняття процесу за допомогою органів чуття** (1 дієслово): *подивлятися*;

4) на позначення **конкретної фізичної дії** (1 дієслово): *покручуватися*.

1. Дієслова на позначення руху, переміщення у просторі містять сему «колихатися, хитатися злегка, раз у раз або час від часу». Наприклад: **поколихуватися**, ується, *недок. Вода була десь далеко внизу, і човник їхній там десь поколихувався* (Гончар, Тронка, 1963, 237) (СУМ, VII, 35); **похитуватися**, уюся, уєшся, *недок. Не тільки човен із дітьми похитувався у її прищмілених очах, а проходили недавні видіння і сива давнина ще від ординських часів, про які читала та не раз чула від старих людей і Ярослава* (Ст.2, VI, 37).

Дієслова руху, переміщення в художніх творах українських письменників в образному, переносному значенні виражають оцінне значення засобом уведення детермінанта, вираженого прислівниковими формами (*злегка, стиха, м'яко* тощо). Напр.: *Чоловік напився і соку, і згадок та й, похитуючись, пішов між деревами* (Ст.2, VI, 67).

2. У межах лексико-семантичної групи поширені дієслова на позначення психічного стану або емоційного стану особи, почуттів (*посміюватися, посміхатися, побоюватися*) з такими нашаруваннями сем на денотативне значення:

а) «підсміюватися, насміхатися з кого-, чого-небудь», напр.: *Святі отці довго косували на пана Стадницького, взиваючи його єзуїтським покручем, але той тільки посміювався з духовних проклять* (Стельмах, I, 1962, 256) (СУМ, VII, 348); *Адже помічено: в нестандартній ситуації українець боїться виглядати смішним, і ця боязкість розвинула у ньому схильність до самоіронії, дивовижну здатність не сміятися, а посміюватися з самого себе* («Дивослово», 2005, 45);

б) «відчувати побоювання; побоюватися», напр.: *Як вона тремтіла при кожній згадці, що він може занедужати, як побоювалася, щоб його яке лихо не навістило* (Круш., Буденний хліб..., 1960, 23) (СУМ, VI, 623).

3. Сема оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії на позначення сприйняття процесу за допомогою органів чуття властива дієслову *подивлятися*. Наприклад: *Кайдашиха лаялася та все подивлялась набік, чи часом не вглядить де знайомих людей* (Н.-Лев., II, 1956, 321) (СУМ, VI, 743);

Визволені з концтаборів, змучені, виснажені люди тривожно подивлялись навколо, наче не вірили ще в свій порятунок (Довж., I, 1958, 346) (СУМ, VI, 743).

4. Сему «крутитися злегка або час від часу» містить дієслово *покручуватися*, позначаючи фізичну дію. Напр.: *Ключ повинен надійно охоплювати гайку або головку болта. Коли болт покручується, його треба утримувати за головку іншим ключем* (Автомоб., 1957, 334) (СУМ, VII, 54). На основне значення конкретної фізичної дії нашаровується конотативно-оцінна сема з відтінком емоційності: «вихизовуватися, перебуваючи у піднесеному емоційному стані чи у скрутному становищі». З таким значенням уживане це дієслово переважно у розмовному мовленні, у стійких сполученнях слів, напр.: *Покручуватися перед дзеркалом; Покручуватися, як муха в окропі* тощо.

2.4. Семантика дієслів оцінної процесно-пом'якшувальної дії з формантами

на- + -ува-

В українській мові з-поміж дієслів оцінного СД виділяється група з маркованим значенням процесно-пом'якшувальної дії з додатковим відтінком тривалої, але послабленої (пом'якшеної) повторюваної дії.

У сучасній українській мові дієслова оцінної процесно-пом'якшувальної дії становлять незначну кількісну групу («Словник української мови» фіксує 68 лексем). Проте точну кількість дієслівних одиниць цього розряду визначити складно, тому що переважно їхню словотвірну базу становить розмовно-побутове мовлення. Процесно-пом'якшувальні деривати пов'язані з модифікацією розмовних непохідних дієслів, а тому в словниках вони зафіксовані не всі.

Більшість мовознавців схильні вважати, що процесно-пом'якшувальні дієслова творяться подібно до інших груп оцінних лексичних одиниць префіксально-суфіксальним способом і кваліфікують їх як своєрідний пом'якшувальний спосіб дії, зазначаючи, що 1) кількісний склад їх незначний;

2) період їх утворення значно пізніший від інших груп; 3) словотворення названих дієслів безпосередньо пов'язане з розвитком локативного значення. Ядро поля дієслів оцінної семантичної дії цієї ЛСГ становлять дієслова недоконаного виду, які мають значення багатократної, послабленої, пом'якшувальної дії.

Дієслова процесно-пом'якшувальної дії у словникових дефініціях подаються за ознакою вираження оцінних відношень засобом поєднання з прислівниками *злегка, тихо, трохи, час від часу, раз у раз, недбало, внапівсилу...* Наприклад: **настукувати**, ую, уеш. 1. тільки недок., неперех. Час від часу злегка стукати, постукувати. *Всьому тому надавав лад і такт чорний дятел, що раз у раз настукував у червивому галуззі* (Оп., Іду., 1958, 22) (СУМ, V, 206); **наспівувати**. 1. тільки недок., перех. і без додатка. Співати тихо, напівголосно. *Вона бринькає на гітарі, наспівує, словами і без слів мотив пісні «За тучами, за хмарами»* (Вас., III, 1960, 118) (СУМ, V, 196).

Значення оцінної пом'якшувальної, послабленої дії властиве як перехідним, так і неперехідним дієсловам недоконаного виду. Перехідні дієслова оцінного способу дії означають спрямованість дії на певний об'єкт, експлікований формою знахідного відмінка без прийменника (*напитувати, насмикувати, нашкрябувати, нахльостувати, нахвалювати, насмоктувати, начовгувати, накрикувати, надзьобувати*). Наприклад: *Заходили (брати) в села, напитували собі служби* (Н.-Лев., III, 1956, 289) (СУМ, V, 144). Незначна кількість неперехідних дієслів виражають сему оцінної процесно-пом'якшувальної дії, не спрямованої на певний об'єкт (*накульгувати, накликувати, настукувати, накрапати, насватувати, накивувати, нагукувати*): *Почалася вже осінь, накрапали часом дощі* (Гр., II, 1963, 270) (СУМ, V, 110).

Із загальної кількості аналізованих дієслів можна виділити невелику групу лексичних одиниць, які можуть виражати перехідну і неперехідну дію залежно від контексту (*насвистувати, наплескувати, нахлюпувати, нашльопувати, нашіптувати, натуркувати, наспівувати, нацьковувати, награвати*): *Ватя*

одчинила піаніно, сіла й почала награвати українські думи Завадського (Н.-Лев., IV, 1956, 114) (СУМ, V, 56); На вигоні все ще награв баян, дівочі голоси виводять якусь незнайому пісню (Руд., Остання шабля, 1959, 143) (СУМ, V, 56). Окремо вичленовуються дієслова перехідні, які виражають дію «злегка, недбало, час від часу, але без спрямованості на об'єкт» (нахльостувати, настрілювати). Іде чумаки повільно, злегка нахльостує батогом. Дівчата все поглядали на Романа та настрілювали очима.

Більшу групу становлять перехідні дієслова недоконаного виду зі значенням спрямованості дії на об'єкт (*наскикувати, настьобувати, намоктувати, напитувати, намацувати, надзьобувати, насновувати тощо*): *Він настьобував коней і оглядався на всі боки (Смолич, Світанок., 1953, 228) (СУМ, V, 208).*

Аналіз семантики дієслів оцінної процесно-пом'якшувальної дії дає підстави стверджувати, що словотвірні типи префіксальних непарних дієслів недоконаного виду живі і продуктивні. Утворюються вони від основ дієслів за допомогою одночасного приєднання префікса **на-** та суфіксів **-ува-**, **-а-**.

До ЛСГ дієслів оцінної процесно-пом'якшувальної дії з формантами **на-** + **-ува-** належать за реєстром СУМ 68 лексем, які можна поділити на такі підгрупи:

1. Дієслова зі значенням **фізичної дії, спрямованої / не спрямованої на об'єкт** (25 дієслів): *настьобувати, нахльостувати, насновувати, надзьобувати, наитрикувати, намоктувати, наскикувати, наскубувати, натоптувати, наикрябувати, насновувати, накиувати, натупувати, накарбовувати, наитовхувати, наципувати, нацупувати, намацувати, накупувати, наплюскувати, напліскувати, напирскувати, набризкувати, наприскувати, нахлюпувати.*

2. Дієслова, що позначають **процес звучання, утворення суб'єктом (істотою) певних звуків** (13 дієслів): *нахукувати, настукувати, настрочувати, насвистувати, наспівувати, награвати (людина), натьохкувати, нарохкувати, навоктувати, нафоркувати, нахрумувати, нагрюкувати, нацокувати.*

3. Дієслова на позначення **мовленнєвої діяльності** (11 дієслів): *нагукувати, накликувати, накрикувати, нахвалювати, напитувати, нап'якувати, набазікувати, накаркувати (перен.), нараджувати, нашіптувати, натуркувати.*

4. Дієслова, що передають **емоційний стан, почуття особи** (7 дієслів): *нажурювати, намріювати, настрілювати (очима), напирскувати (сміятись), нахвиськувати, нахмурювати, нахнюплювати.*

5. Дієслова на позначення відчуттів, що **сприймаються органами чуття** (слух, нюх, дотик, зір) (5 дієслів): *наглипувати, наслухувати, нанюхувати, нацмокувати, намоктувати.*

6. Дієслова на позначення **руху, переміщення** (5 дієслів): *накульгувати, настрибувати, начовгувати, нашльопувати, надибувати.*

7. Дієслова на позначення **природних явищ** (2 дієслова): *накрапати, наблискувати.*

У межах кожної з лексико-семантичних груп мікрополя оцінної процесно-пом'якшувальної дії можна ідентифікувати різні додаткові нашарування на денотативне значення.

1. Сему оцінної процесно-пом'якшувальної дії реалізують дієслова лексико-семантичної групи зі значенням фізичної дії, виражаючи:

а) «значення конкретної фізичної дії, безпосередньо спрямованої / не спрямованої на об'єкт, здійснюваної час від часу або злегка»: *насновувати, надзьобувати, намоктувати, намикувати, наскубувати, натоптувати, нашкрябувати, насновувати, нашльопувати, натупувати, наштрикувати, наштовхувати, настьобувати, накиувати, нахльостувати.* Наприклад: **нахльостувати**, ую, уєш, недок., нахльостати, аю, аєш, док., перех.. Стьобати, шмагати кого-небудь чимсь гнучким. *Дід Євмен поважно сидів на возі і злегка нахльостував батіжком.* Аналізовані дієслова *настьобувати, накиувати, нахльостувати* ядерну сему оцінної процесно-пом'якшувальної дії виявляють як додаткові значення, переносні. Наприклад: 2. Те саме, що підморгувати. *Молода, ставна тітка стріляла в нього очима-тернинами, накивуючи бровою*

(Мушк., Серце., 1962, 136) (СУМ, V, 101). У Словнику дієслова *наштрикувати, насмикувати, нашкрябувати, насновувати* ядерним значенням фіксують сему кількісного вияву дії, а на периферії виявляють процесно-пом'якшувальну дію. Наприклад: **насмикувати**, ую, уеш, *недок.*, 1. Смикаючи, добувати що-небудь у якій-небудь кількості. *Він обережно насмикав сіна і потрусив* (Коцюб., II, 1955, 63) (СУМ, V, 193) і 2. *перен., розм.* Вибирати що-небудь невміло, на власний розсуд (з різних джерел, книг і т. ін.). *Окремі літератори, не знаючи життя, не маючи потрібного політичного досвіду,.. вишукують хиби і помилки, насмикують негативні факти, тенденційно згущують фарби* (Рад. Укр., 30.VIII 1957) (СУМ, V, 193).

Дієслова на позначення конкретної процесно-пом'якшувальної фізичної дії в переносному, образному значенні можуть реалізувати оцінну сему, напр.: *Образно. *Насновує вечір за думою думу* (Бичко, Сійся., 1959, 264) (СУМ, V, 194). Пор. у формі доконаного виду з позначкою «образно» дієслово репрезентує дію завершену й оцінну сему втрачає, напр.: *В нього нижче опускаються щоки і тільки тепер видно, як багато зморщок наснували на його обличчі роки* (Стельмах, Хліб., 1959, 250) (СУМ, V, 194);

б) значення конкретної фізичної дії, не спрямованої прямо на об'єкт: «розсипатися бризками, покривати що-небудь бризками»: *наплюскувати, напліскувати, напирскувати, набризкувати, наприскувати, нахлюпувати*. Наприклад: **набризкувати**, ую, уеш, *недок.* Розлітатися, розсипатися бризками, дрібними частинками. Процесно-пом'якшувальну дію на позначення результату природних фізичних явищ чи інших дій з конотативним відтінком у значенні (у Словнику ці семи не зафіксовані) названі дієслова реалізують яскравіше як периферійні. Наприклад: *Діти, граючись, набризкували водою на долівку. З самого рану став набризкувати дощ.*

У переносному значенні лексема **напирскувати**, крім семи конкретної фізичної дії «прискаючи, змочувати що-небудь дрібними бризками рідини», виявляє здатність позначати емоційний стан особи, напр.: *Дівчата слухали старого і стиха напирскували* (сміялись);

в) значення «завдавати фізичного болю не дуже сильно, злегка»: *наштовхувати, наскубувати*. Лексичні одиниці *наскубувати, наштовхувати* знаходяться на межі інтенсивної та послабленої інтенсивної процесно-пом'якшувальної дії. Тобто за реєстром СУМ вони в основному значенні репрезентують лише фізичну дію суб'єкта, без вказівки на оцінні характеристики, позначаючи результативну дію, і тільки в периферійних значеннях містять оцінну сему, яка не завжди фіксується у «Словнику української мови». Наприклад: **наскубувати**, ую, уєш, недок, **наскубти**, бу, беш і **наскубати**, аю, аєш, док., *перех.*

1. Скубучи, добувати, одержувати що-небудь у якій-небудь кількості. *Наскубти пір'я. Наскубти сіна з копиці для худоби; 2. розм., док.* Рвати що-небудь у якій-небудь кількості. *В полі наскубла Олеся величезний букет волошок і темно-лілових сокирок* (Донч., VI, 1957, 36) (СУМ, V, 191); 3. *тільки док., розм.* Покарати за яку-небудь провину. *Маленький Стецько... підмочив кам'яний підмурок дому; його за це наскубали старші.* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 138) (СУМ, V, 191) і пор. у розмовному мовленні: *Молоде лоша наскубувало маленькими зубками на лузі траву.*

Дієслово *нащипувати* в переносному значенні репрезентує сему «щипаючи, робити шкіру червоною (про мороз)», напр.: *Діти каталися на ковзанах і не відчували, як мороз нащипував їм щічки.*

2. У межах лексико-семантичної групи дієслів, що позначають процес звучання, можна виокремити:

а) «дієслова, що передають і відтворюють звуки, утворювані істотами»: *нахукувати, настукувати, настрочувати, насвистувати, наспівувати, натьохкувати, нарохкувати, навоктувати, нафоркувати, нахрумувати, нацмокувати, нагрюкувати*. Наприклад: **настукувати**, ую, уєш, недок., **настукати**, аю, аєш, док., розм. 1. *тільки недок., неперех.* Час від часу злегка стукати; постукувати. *Всьому тому надавав лад і такт чорний дятел, що раз у раз настукував у червивому галуззі: стук, стук, стук!* (Оп., Іду., 1958, 22) (СУМ, V, 206). Дієслово *настукувати* у синтаксичних конструкціях, крім

основної, здатне виявляти темпоральну розподільну сему (дія здійснюється час від часу), але лише у прямому значенні, а на периферії втрачає сему оцінної процесно-пом'якшувальної дії і репрезентує дію певної міри інтенсивності.

У СУМ неправомірно дієслова оцінних способів дії подаються в одній статті з формами доконаного виду. Вони належать до різних лексико-граматичних груп (ЛГГ). Так, дієслово *наспівувати* репрезентує оцінну сему процесно-пом'якшувальної дії «співати тихо, напівголосно»: *Починає (Жура) наспівувати якусь мелодію без слів* (Коч., II, 1956, 111) (СУМ, V, 196); *Вона бринькає на гітарі, наспівує словами і без слів мотив пісні «За тучами, за хмарами»* (Вас., III, 1960, 118) (СУМ, V, 196). У «Словнику української мови» друге, третє, четверте значення подано без оцінної семи і тільки в п'ятому фіксує пом'якшену дію: 5. *перех. і без дод., перен., розм.* Наговорювати, настирливо переконувати в чому-небудь. – *От такі всі мужчини. Бігає, запобігає, улещує, наспівує, що той соловейко, а одружиться – тікає від дружини, як чорт від ладану* (Колесн., 1959: 118) (СУМ, V, 196). Для доконаного виду властивий кількісний вияв інтенсивної дії із вказівкою на результативність, напр.: 2. *перех., розм.* «Наспівати багато (пісень, арій)». У художніх творах М. Стельмаха, Остапа Вишні, Р. Іваничука та інших авторів дієслово *наспівувати* уживане як у прямому, так і в переносному значеннях, напр.: *І мій голубоокий Вичко тої пісні наспівує* (Вишня, II, 219); *Образно. *Тихо наспівував вітерець, шелестіло листя* (Кочура, Родина., 1962, 92) (СУМ, V, 196).

Дієслово *насвистувати* виявляє здатність позначати оцінну дію не лише в основному значенні, а й у переносних. Наприклад: *І так щодня, щовечора, щоранку, так щодуші! – мигтить у всі кінці. А він ішов, насвистував. Шарманку підтягував щораз на ремінці* (Кост.2, 115).

Сему оцінної процесно-пом'якшувальної дії зберігають аналізовані дієслова і з позначкою «образно». Наприклад: *Образно. *Поїхали. А візок наш скрипить і деренчить... І хлюпає, і насвистує. Ніби не візок, а фісгармонія* (Ковінька, Кутя., 1960, 45) (СУМ, V, 182).

Окрему підгрупу становлять дієслова, що позначають процес звучання, що здійснюється в пом'якшувальному, послабленому вияві, без спрямованості на об'єкт. Переважно це дієслова, що відтворюють звуки тварин (*нафоркувати, навоктувати, нарохкувати, накаркувати*). Наприклад: *Пориви сильного вітру припинилися, і тільки ворони ще зрідка накаркували. У «Словнику української мови» лексеми нафоркувати, навоктувати, нарохкувати, накаркувати не зафіксовані;*

б) «дієслова, що позначають сприйняття звуків неживої природи»: *нацокувати (годинник), награвати*. Наприклад: **нацокувати**, ую, уеш, *недок., розм.* Цокати стиха, неголосно *У теплій затишній хаті тихо нацокував годинник. Дієслово нацокувати репрезентує процесно-пом'якшувальну дію з відтінком повторюваності і кратності. У СУМ не фіксується, але в розмовному мовленні такі дієслова вживані: нацокує годинник, нацокують копитами коні.*

У художніх творах функціонує дієслово *награвати*, яке репрезентує оцінну сему «грати тихо, одноманітно або недбало», напр.: *Ватя одчинила піаніно, сіла й почала награвати українські думи Завадського (Н.-Лев., IV, 1956, 114) (СУМ, V, 56).* Інтенсивність дії цього дієслова передає локативний компонент типу «довго», «все ще», «злегка» тощо: *На вигоні все ще награє баян, дівочі голоси виводять якусь незнайому пісню (Руд., Ост. шабля, 1959, 143) (СУМ, V, 56).*

3. До ЛСГ дієслів оцінної процесно-пом'якшувальної дії входять лексеми зі значенням мовленнєвої діяльності, які виражають такі конотативні значення:

а) «дія, здійснювана суб'єктом у процесі мовленнєвої діяльності»: *нашіптувати, нахвалювати, напатякувати, набазікувати, накаркувати (перен.), напитувати*. Наприклад: **напитувати**, ую, уеш, *недок.* Розпитуючи, шукати, знаходити кого-, що-небудь. *Заходили (брати) в село, напитували собі служби (Н.-Лев., III, 1956, 289) (СУМ, V, 144); Зупинився Запорожець в готелі, але, оформившись на заводі, почав напитувати собі приватну квартиру (Бурл., Напередодні, 1956, 213) (СУМ, V, 144); нашіптувати, ую, уеш, *недок.* 1. Пошепки говорити, розповідати щось. *Знов шайтан нашіптує їй грішні думки, каламутить спокій (Коцюб., I, 1955, 288) (СУМ, V, 240).* Це значення є*

периферійним у випадку вживання як образного: *А вітер кохання нашіптує травам, Бентежність вкладає у душу мою* (Забашта, Вибр., 1958, 151) (СУМ, V, 240). Дещо слабше на шкалі інтенсивності дії представлена оцінна сема «таємно наговорювати». Наприклад: *Я нашіптувати не буду, я в очі скажу* (Зар., Антеї, 1961, 41) (СУМ, V, 240). У «Словнику української мови» подається третім значення дієслова *нашіптувати* з додатковою семою «проказувати заклинання, чаклувати»: *Вона (баба-шептуха) від усього помагає – і від уроків, і переполох виливає, і соняшниці заварює, і нашіптує, і злизує* (Сам., II, 1958, 127) (СУМ, V, 240); *От як коржик спікся, вона й дала його з'їсти Олені за три рази, запиваючи ... водою, що нашіптувала бабуся* (Кв.-Осн., II, 1956, 198) (СУМ, V, 240).

Певним відтінком у значенні виокремлюється дієслово *напатьякувати*, основне значення якого є здатність спрямовувати дію суб'єкта на кілька об'єктів, та сема оцінної дії (з позначкою «зневажливо»), напр.: **напатьякувати**, ую, уеш, *недок.* Говорити нісенітниці про що-, кого-небудь. *зневажл.* *Баба Параска почала напатьякувати сусідці такого про Палажку!* У «Словнику української мови» дієслово недоконаного виду не зафіксовано, реєструється лише форма доконаного виду із близькою до оцінної процесно-пом'якшувальною семою: **напатьякати**, аю, аєш, *док.*, *перех.* і без додатка, *розм.* Наговорити багато зайвого, нісенітного і т. ін. *Василь одвернувся і відстав, наче й не чув нічого, а сам подумав: – І звідки вона, ліліпутик, знає все? Мабуть, Ванька напатьякав?* (Коп., Вибр., 1953, 75) (СУМ, V, 139); *Чого й справді.. сунутися було хазяйці до штабу? Ще напатьякає чого зайвого* (Бедзик, Полки., 1959, 139) (СУМ, V, 139);

б) «волевиявлення, спонукання адресата до дії, говорити, натякаючи на щось»: *нараджувати, натуркувати, накрикувати*. Наприклад: – *Не знаю, що вже вона своїм казала, тільки після того старий давай натякувати мені: – Якби нам Бог приймака такого до Марушки послав!..* (Тесл., Вибр., 1950, 24) (СУМ, V, 223); *Бач, чого захотілося: військо червоне поділити.. Ще й її*

(Вутаньку) натуркують, щоб вона від імені своїх криничан вимагала цього (Гончар, II, 1959, 179) (СУМ, V, 220).

Переважає більшість одиниць аналізованої лексики активно вживана у розмовному мовленні, Словник української мови подає переважно приклади стійких сполучень слів (фразеологізмів), до складу яких входять аналізовані дієслова у формі доконаного виду, які виражають надмірну інтенсивну дію, напр.: *натуркати (натурчати) голову кому* – стомити розмовою кого-небудь. *Йди собі додому: оттаку мені голову натуркала!* (Кв.-Осн., II, 1956, 224) (СУМ, V, 220).

4. У межах лексико-семантичної групи дієслова *намрювати, настрілювати (очима), напирскувати (сміятись), нахвиськувати, нахмурювати, нахнюплювати, нажурювати* здатні позначати емоційний стан, почуття, позитивні чи негативні емоції. Наприклад: **нахмурювати**, ую, уеш, *недок.*, нахмурити, рю, риш, *док.*, *перех.* Виразити незадоволення, задумливість, гнів і т. ін., морщити лоба, зсувати брови або змінювати вираз обличчя. *Він зосереджено нахмурював високий, трохи випнутий лоб, проводив рукою по м'яких хвильках темного чуба* (Мик., II, 1957, 507) (СУМ, V, 229); *Нахмурює брови дід, блимає сердито очима, щось бубонить...* (Вас., II, 1959, 221) (СУМ, V, 229). Така ж сема властива дієслову *нахнюплювати*.

Дієслова *нажурювати* СУМ не фіксує, хоча в розмовному мовленні воно трапляється, містячи сему «висловлювати незадоволення, повчати злегка, незначною мірою». Напр.: – *Що ж ти, сину, так пізно ходиш?* – *нажурювала мати.*

5. Дієслова на позначення відчуттів, що сприймаються органами чуття (слух, нюх, дотик, зір), здатні виражати додаткові відтінки позитивної або негативної оцінки (*наглипувати, наслухувати, нанюхувати, нацмокувати, насмоктувати*). Наприклад: **нанюхувати**, ую, уеш, *недок.* 1. Нюхаючи, виявляти, знаходити кого-, що-небудь. *Мухтар занепокоєно бігав навколо присутніх, нанюхуючи сліди.*

Дієслово *насмоктувати*, як і інші лексеми аналізованої групи, у розмовному мовленні виражають оцінну сему з відтінком повторюваності: *час від часу, злегка, хоча* у Словнику цього значення не зафіксовано, напр.: *Дитинка у калиновій колисці спокійно спала і лише час від часу насмоктувала пальчик. Ізот Лобода сидів під високим парканом і, щоб приховати свій неспокій, нервово насмоктував цигарку* (Гонч.2, VII, 656).

Дієслова *нацмокувати, наглипувати* позначають оцінну процесно-пом'якшувальну дію (процес), що передається за допомогою органів чуття, напр.: **нацмокувати**. *Нацмокувати язиком від задоволення. Наглипувати. Наглипувати очима. Наглипувати на когось*. Словник української мови це значення не фіксує.

6. Окрему лексико-семантичну групу становлять дієслова, що позначають рух, переміщення в просторі і репрезентують оцінну процесно-пом'якшувальну, послаблену дію, здійснювану суб'єктом злегка, трохи, не дуже сильно: *накульгувати, настрибувати, начовгувати, нашьопувати, надибувати*. Наприклад: **накульгувати**, ую, уеш, *недок*. Трохи кульгати. *Він запустив бороду, вуса і навіть став накульгувати* (Ст., Правда., 1961, 187); *Максим накульгував на ногу помітніше, ніж звичайно* (Козаченко, 1962, 243) (СУМ, V, 113).

За реєстром СУМ у дієсловах *надибувати, начовгувати* значення конкретної фізичної дії з оцінною семою не зафіксовано, оскільки для них воно є периферійним. Пор., напр.: **начовгувати**, ую, уеш, *недок*. Човгаючи, лишати сліди на чому-небудь, бруднити щось; **надибувати**, ую, уеш, *недок, розм.* 1. Зустрічати на шляху, по дорозі кого-, що-небудь. *Іде козак дорогою, Дівку надібає* (Рудан., Тв., 1956, 131) (СУМ, V, 67) і *Старенький дідусь ледве начовгував ногами; Маленьке дитя стало уже надибувати ніжками*.

У художніх творах Григорія Тютюнника, Олеся Гончара та ін. дієслово *накульгувати* містить оцінну сему: *Гаврило, накульгуючи, ішов першим, ручку брав широку і гнав, як на конях* (Тют., 228); *Не чекав він лише одного, що, вилетівши ввечері на повнім ході з німцем під укіс, ще залишиться живим*

поверх задушеного чужинця, а потім брестиме, накульгуючи, з німецьким автоматом, в німецьких чоботях, через козельщанські кукурудзи, тримаючи курс на Полтаву (Гонч., III, 52).

7. Підгрупу дієслів на позначення природних явищ, що проявляються злегка, становлять дієслова: *накрапати, наблискувати*.

Наприклад: **накрапає**, ає, і *рідше* **накрапувати**, ує, *недок.* 1. Падати рідкими краплями (про дощ). *Почалася вже осінь, крапали часом дощі* (Гр., II, 1963, 270) (СУМ, V, 110); *Година була вітряна, крапав дрібний дощ, небо заволкли густі хмари* (Скл., II, 1954, 385) (СУМ, V, 110); *Небо захмарилось, і почав крапувати дощ* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 125) (СУМ, V, 110). Сему оцінної процесно-пом'якшувальної дії дієслово *наблискувати* виявляє переважно з образною функцією. Наприклад: *Ніч була темна, лише де-не-де наблискувала блискавка; Грицько забився в куток і лише злякано наблискував очима*.

2.5. Семантика дієслів оцінної процесно-пом'якшувальної дії з формантами

на- ... -ува- + -ся

До мікрополя оцінного процесно-пом'якшувального способу дії належать також дієслова з формантами **на-...-ува- + -ся**, які реалізують сему «здійснювати дію (процес) трохи, злегка, без спрямованості на об'єкт» (За реєстром СУМ нараховується 5 дієслів). У його складі виділено такі лексико-семантичні групи:

1) дієслова на позначення **конкретної фізичної дії, спрямованої / не спрямованої на об'єкт дії** (2 лексеми): *накльовуватися, нас ватуватися*;

2) дієслова на позначення **процесу мислення, розумової діяльності** (2 лексеми): *насновуватися, нашттовхуватися* (перен.);

3) дієслова, що **позначають явища природи** (1 лексема): *накрапатися*.

У межах кожної з лексико-семантичної груп оцінної процесно-пом'якшувальної дії можна ідентифікувати нашарування різних денотативних значень.

1. На основне значення дієслів, що позначають конкретну фізичну дію (*насватуватися, наклъовуватися*), унаслідок приєднання конфікса відбувається нашарування денотативного значення. Вони містять сему оцінної процесно-пом'якшувальної дії «робити спробу посватати кого-небудь». Наприклад: **насватуватися**, уюся, уєшся, *недок., розм. Насватувавсь якийсь кївський, то вона, кажуть, такою чимерицею попоштувала (почастувала), що їхатиме, доки не вмере* (Свидн., Люборацькі, 1955, 92) (СУМ, V, 182). На периферійному рівні аналізований предикат вживається у переносному значенні. 2. *перен.* Напрошуватися у гості (делікатно).

Дієслово *наклъовуватися* передає оцінну процесно-пом'якшувальну, послаблену дію не в основному, а в переносних значеннях. Наприклад: **наклъовуватися**², ується, *недок.* 2. Трохи проростати, розкриватися (про зерно, бруньки і т. ін.). *Через 2–3 доби після зволоження у 5–10 % насіння починають з'являтися корінці (насіння наклъовується)* (Зерн. боб. культ., 1956, 64) (СУМ, V, 107).

Аналізоване дієслово може позначати сему «передбачати досягнення результату, успіху у якійсь справі», яка реалізується переважно у розмовному мовленні.

2. До складу ЛСГ оцінної процесно-пом'якшувальної дії належить два дієслова на позначення процесу мислення, розумової діяльності (*насновуватися, нашттовхуватися* (перен.)), які містять сему «перебувати у задумі, у стані тривоги». Наприклад: *Мати хвилювалася за сина, думки самі не давали їй спокою, насновувалися одна на одну.* Такі дієслова вживані в художніх текстах, в розмовному мовленні, але у СУМ не зафіксовані.

3. До лексико-семантичної групи дієслів оцінної процесно-пом'якшувальної дії на позначення явищ природи належить дієслово *накрапатися*, яке переважно вживається у розмовному мовленні. Наприклад:

Ой, щось хмариться, туманиться, Дрібен дощик іде, накрапається (Чуб., V, 1874, 565) (СУМ, V, 110).

2.6. Семантика дієслів оцінної процесно-супровідної дії з формантами

при- + -ува-

СДД недоконаного виду, що виділяються за ознакою «недостатній вияв» інтенсивності дії, науковці пропонують розташувати в такому порядку: старанного виконання дії, ослабленої інтенсивності та недостатньої інтенсивності, або супровідності.

Дієслова недостатньої інтенсивності (супровідності дії) виражають не основну, а супровідну іншій дію. До цієї групи належать також лексеми, які передають одночасно виконувани дії, але одну старанно, а другу мимохідь.

Своєрідність семантики супровідного способу дії визнавали О.Х. Востоков, Г.К. Ульянов, П.Ф. Фортунатов, О.О. Шахматов, В.В. Виноградов, А.П. Грищенко, О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський, Л.П. Демиденко, А.Н. Наумович та інші, але і дотепер вона трактується неоднозначно.

У «Граматиці української мови» (1993) з-поміж 20 родів дієслівної дії виокремлено семантичний тип дієслів недостатньої інтенсивності, або супровідності дії (*приспівувати, пританцьовувати, примовляти*) [Безпояско, Городенська, Русанівський, 1993: 208].

Досліджуючи історію російських переривчасто-пом'якшувальних дієслів, П.С. Сигалов виявив, що супровідний спосіб дії розвивався на основі творення видової пари, але зі значенням додаткової дії (пор. *присвистывать – присвистнуть, пристукивать – пристукнуть, причмокивать – причмокнуть, прихлопывать – прихлопнуть*). На думку вченого, такі дієслова містять дієприслівникове значення, і вони реалізують другорядну дію, що супроводжує основну. Переважне значення дієслів повторюваної дії пов'язувалося з маркерами утворень – префіксально-суфіксальним способом. Але якщо такі

пари й існують, то вони не мають семантичних відмінностей [Сигалов, 1977: 157–158].

Ураховуючи їхнє граматичне значення як одновидових дієслів, Л.П. Демиденко, А.М. Наумович зазначають, що деякі семантичні розряди характеризуються спеціальними морфологічними ознаками, зокрема префіксом **при-**, **під-** і суфіксами **-ува-**, **-ва-** (рос. -ыва- / -ива-, -ва-), які передають дію, що супроводжує іншу [Демиденко, 1982: 24].

У сучасній українській мові різноманітні за семантикою одновидові дієслова недоконаного виду з формантами **при-** + **-ува-**, що виражають супровідну дію (за реєстром СУМ загальна кількість їх становить 55 дієслів), становлять 7 лексико-семантичних підгруп:

1. Дієслова на позначення дії (процесу), супроводжуваного **мовленнєвою діяльністю** (загальна кількість їх становить 14 дієслів): *примовляти, приказувати, причитувати, приповідати, приговорювати, пригукувати, припрошувати, притакувати, приборіхувати, пришіптувати, присолоджувати (язика), прихвалювати, приперчувати (перен.), прикоськувати.*

2. Дієслова, що позначають послаблену, супровідну **фізичну дію, спрямовану/не спрямовану на об'єкт** (9 дієслів): *приторговувати, прискубувати, пристукувати, приколисувати, прихитувати, прихлюпувати, притримувати, притискувати, присмачувати.*

3. Дієслова, що позначають супровідну дію (процес), в результаті якої утворюються **звуки різними способами** (8 дієслів): *присвистувати, приклацувати, пристукувати, приляскувати, приспівувати, приплескувати, прихлопувати, прицокувати.*

4. Дієслова на позначення супровідної дії, здійснюваної **органами мовлення** (8 дієслів): *приплямкувати, прицмакувати, присьорбувати, присмоктувати, прицмокувати, причмокувати, прилизувати, пригублювати.*

5. Дієслова на позначення **фізичного чи психічного стану особи, що супроводжується певними емоціями** (загальна кількість – 6 лексем):

прихекувати, прикахикувати, придрімувати, приахкувати, приплакувати, прихлипувати.

6. Дієслова на позначення оцінної супровідної дії, що **здійснюється органами руху** (загальна кількість – 5 дієслів): *притупувати, притоптувати, притупцювувати, прикульгувати, пританцювувати.*

7. Дієслова на позначення оцінної супровідної дії, **здійснюваної органами зору** (5 дієслів): *примружувати, приплющувати, прищурювати, прискалювати, приморгувати.*

У межах кожної з лексико-семантичних груп оцінної супровідної дії можна ідентифікувати нашарування на денотативне значення різних конотативних відтінків.

1. Позначати дію (процес), супроводжувану мовленнєвою діяльністю, здатні дієслова, на основне значення яких можуть нашаровуватися конотативні семи:

а) «мовленнєва діяльність, супроводжувана негативними емоціями»: *прибріхувати, пришіптувати, присолоджувати (язика), приповідати, причитувати, приперчувати (перен.).* Наприклад: **пришіптувати**, ую, уєш, *недок., перех. і неперех., розм.* Говорити пошепки, не на повний голос або злегка шепелявлячи. *Сашко все бубонів і пришіптував, оповідаючи сільські новини* (Кучер, Трудна любов, 1960, 587) (СУМ, VIII, 47). Периферійними є вираження значень позитивної / негативної характеристики мовленнєвої діяльності особи, напр.: **прибріхувати**, ую, уєш, *недок., розм.* Розповідаючи про що-небудь, додавати від себе брехні, вигадувати. *Гаманюк вирішив, що він нічого не втратить, коли почне трохи прибріхувати* (М.Ю.Тарн., День., 1963, 147) (СУМ, VII, 562).

Такі дієслова вживані в розмовному мовленні у складі стійких сполучень слів. У творах українських письменників та у розмовному мовленні дієслово *присолоджувати* вживається у складі стійкого сполучення слів, а в «Словнику української мови» фіксується з позначкою «застаріле» – «зводити наклеп на кого-небудь». Наприклад: *Чи не ти язика присолодив? Та він і руками й ногами*

відхристюється (відхрещується). Не дух же святий навіває інспектора! От ми і зговорились докопатись до донощика (Сл. Гр.) (СУМ, VIII, 30).

У СУМ фіксовано другим значенням «вставляти в мову дотепні, гострі слова, вирази, жарти» дієслово *приперчувати* зі значенням «додавати до страви трохи перцю»: *Трудно було впізнати в ньому того нестриманого на мову робітника, що рідко коли вимовляє два слова, не приперчуючи їх ... (Шовк., Інженери, 1956, 334) (СУМ, VII, 702).*

Своєрідне значення фіксує СУМ у дієслові *причитувати*, яке подано з позначками: «образно», «у порівнянні», «перен.», напр.: – *Та де ж ти, мій голубе, озовися! – плакала вона, причитаючи, наче за покійником (Шиян, Баланда, 1957, 15) (СУМ, VIII, 99); Говорила [Оксана], ніби сама над собою причитувала, ятрила словами пекучими душу, билась, мов голубка зранена (Цюпа, Назустріч., 1958, 258) (СУМ, VIII, 99);*

б) «мовленнєва діяльність, супроводжувана позитивними емоціями»: *примовляти, приказувати, приговорювати, притакувати, прихвалювати.* Наприклад: **прихвалювати**, юю, юєш і *рідко прихваляти*, яю, яєш, *недок., розм.* Посилено або час від часу хвалити кого-, що-небудь. *Клим сьорбає запашний гостренький борщ, прихвалює невістку (Горд., II, 1959, 274) (СУМ, VIII, 79); – Вона у мене вже газдиня, прихвалювала Тимофіїха (Черемш., Тв., 1960, 106) (СУМ, VIII, 79).*

Дієслова *приказувати, примовляти* реалізують сему оцінної супровідної дії з відтінком інтенсивності: *І бадьорий такий, задержуватий. Ніби бажала успіху, приказувала щось, навчала (Багр., 368); Гости приказували, бажуючи Семенові та Мотрі і з води, і з роси повну торбу всякого добра (Коцюб., I, 1979: 52); Пили. Примовляли. Пригублювали. (Багр., 111).* На основне значення оцінної дії, супроводжуваної мовленнєвою діяльністю, дієслова *притакувати* нашаровується сема «виражати згоду з ким-небудь, схвалення висловленої кимось думки (перев. словом «так» або яким-небудь жестом), супроводжуючи основну дію», напр.: *Говорив один тільки Глоба, водолаз лише притакував (Собко, Скеля., 1961, 51) (СУМ, VIII, 56); «Ось чого вони хочуть», –*

притакували старшини, похиляючи свої голови, що так нерадо хилилися звичайно (Леп.₁, 25).

Близьким за семантикою до дієслова *причитувати* є *примовляти*, оцінна сема якого «звертатися до кого-небудь, перебуваючи в збудженому, схвилюваному стані» нашаровується на основне значення «здійснення дії, супроводжуваної мовленнєвою діяльністю», поєднує ознаки мовленнєвої діяльності та вияву негативних емоцій, психічного стану особи, тобто перебуває у зоні так званого семантичного переходу, напр.: *Все їх гукала, все до їх примовляла: «Тату, мій тату! Нащо ви мене покинули?»* (Вовчок, I, 1955, 47) (СУМ, VII, 679).

У художніх творах трапляється дієслово *примішувати*, яке реалізує сему «примовляти, мовити, додавати до сказаного що-небудь», що властива для розмовного мовлення, напр.: *Копронідос говорив доволі чистою українською мовою, котрій навчивсь, тиняючись по селах, але в розмові примішував великоруські слова й шепелявив, як шепеляють греки, що родились і зросли не в Росії* (Н.-Лев.₁, 182).

Оцінну супровідну дію реалізують також дієслова, що не входять до лексико-семантичних груп оцінного способу дії, переважно дієприслівникові форми, напр., дієслово *приговорювати*, яке репрезентує форма дієприслівника «кланяючись»: *Дай, вам, Господи, і з роси, і з води, – приговорювала Мартоха, кланяючись* (Л. Укр., III, 1952, 673) (СУМ, VII, 593);

в) «вияв волі, бажання, спонукання до дії»: *пригукувати, прикоськувати, припрошувати*. Наприклад, у «Словнику української мови» зафіксовано дієслово **припрошувати**, і варіанти її, що трапляються рідко: **припрохувати**, ую, уеш і **припрошати**, аю, аеш, *недок., розм.* Переважно вони реалізують сему «спонукати когось до певної дії, делікатно звертатися до когось з проханням виконати певну дію, просити, запрошувати когось». Напр.: *Він пригощав гостей ..., припрошував їсти, не соромитись* (Кучер, Чорноморці, 1956, 502) (СУМ, VII, 717); *Господиня, немолода жінка, мовчки подавала на стіл страву, іноді тільки припрошуючи гостей призволятись* (Гр., II, 1965, 315) (СУМ, VII,

717); *Так мене частувала, спасибі їй, та все припрошує: та випийте-бо, пані Марусю, та їжте-бо, пані Кайдашихо* (Н.-Лев.1, 71).

2. Лексико-семантична група дієслів, що позначають послаблену, супровідну фізичну дію, спрямовану / неспрямовану на об'єкт, здатна виявляти такі нашарування на основне значення:

а) «здійснювати послаблену, супровідну фізичну дію час від часу»: *пригладжувати, прискубувати, приколисувати, прихитувати, притримувати*. Наприклад: **прихитувати**, ую, уеш, *недок., розм.* Хитанням (головою) супроводжувати яку-небудь дію, хитати (головою) час від часу. *Стоїть Латка, ручки на животі склав, уже мовчить, тільки слухає та головою прихитує* (Вас., II, 1959, 231) (СУМ, VII, 883).

Лексеми аналізованої підгрупи, позначаючи оцінну сему «здійснювати супровідну дію час від часу чим-небудь (рукою, пальцями тощо)», активно функціонують у розмовному мовленні, художніх творах українських письменників, напр.: – *Спасіння буде вам од Бога за ваші жертви на наш монастир, – почав отець Палладій розмову, колотячи чай ложечкою й пригладжуючи долонею широку сивувату бороду* (Н.-Лев.1, 187); – *Ну, а як же ти живеш, що робиш? – пригладжуючи долонею її коси, запитував старий* (Козач., III, 290).

В окремих випадках аналізовані дієслова містять оцінну супровідну сему як периферійну і в «Словнику української мови» фіксуються з позначкою «рідко», напр.: *приколисувати* і похідні від нього форми: *приколишу, приколишеши і рідко приколисаю; приколихати, приколишу, приколишеши і рідко приколихаси*. Наприклад: – *Тіточко! Я ж сусіда ваша... Одарка, – не знаючи, що їй казати, признавалася Одарка, приколисуючи тривогу старої жінки* (П. М.1, 130). Дієслова доконаного виду цієї групи оцінної сему не виявляють, напр.: *Якби ж можна отак, щоб приколихати його, а прокинеться – вже ночі нема* (Гончар, Тронка, 1963, 249) (СУМ, VII, 642);

б) «здійснювати послаблену супровідну фізичну дію, не спрямовану на об'єкт»: *приторговувати, прихлюпувати, пристукувати, присмачувати*.

Наприклад: **прихлопувати**, ую, уєш, *недок.* Потроху хлюпаючи, заплескувати, заливати (водою). *Вона прихлопує тепер огонь водою* (Сл. Гр.)

Дієслово *прихлопувати* оцінну сему реалізує як периферійне значення неповноти дії, нашароване на основне. Наприклад: *Мати дитинку викупує та все водичкою прихлопує*. Ця сема властива і дієслову *приторговувати*, вживаному у розмовному мовленні. Наприклад: **приторговувати**, ую, уєш, *недок.* 1. *перех.* Збираючись купити що-небудь, домовлятися про ціну і 2. *тільки недок., неперех.* Займатись торгівлею як додатковою, неосновною справою. *Їхав Грицько з чумаками додому, не поспішав, приторговував різним крамом* (СУМ, VIII, 67).

Окрему групу становлять дієслова, у яких сема оцінної процесно-супровідної дії нашаровується на основне значення неповноти дії, представлена на фоні широкого контексту, переважно дієприслівниковим зворотом. Наприклад: *До віконечка, присідаючи на колінце, тулилась молода вишня, занизана набухлими лапками бруньок* (Ст.2, I, 223); *Її рука лежала в його руках, і він тихо гладив її, прикриваючи зверху поцілунками...* (П. М.1, 161); *Почиван узявся лікувати Скворцова, він часто перев'язував рану, прикладаючи до неї цупке старе листя...* (Проск., 54); *Сьогодні на ковзанку Христина не бігла, не йшла, а пливла, їй здавалося, що всі люди задивлялись на неї, а вона, прихилиючи голову, тихенько здоровкалась з ними...* (Ст.2, I, 176).

3. У межах аналізованої ЛСГ дієслів оцінного способу дії можна виокремити підгрупу дієслів, що позначають процес, супроводжуваний звучанням: *присвистувати, приклацувати, пристукувати, приляскувати, приспівувати, приплескувати, прихлопувати*. Наприклад: **приляскувати**, ую, уєш, *недок.* Ляскати, супроводжуючи яку-небудь дію, мелодію. [*Меценат:*] *Спиніться всі! Неріса хай танцює!.. Дехто з гостей приплескує їй вслід долонями та приляскує пальцями* (Л. Укр., III, 1952, 463) (СУМ, VII, 664); *Коли Тимко, мокрий, посинілий, приляскуючи зубами, виліз на берег, Джмелик повеселів очима* (Тют., 119).

Дієслова цієї групи можуть репрезентувати оцінну процесно-супровідну сему лише на периферії і фіксуватися у Словнику другим, третім значенням. Так, дієслово *присвистувати* має значення «супроводжувати свистом пісню, танець». Напр.: *У городі знов заспівали парубки, присвистуючи* (Куліш П., Вибр., 1969, 297) (СУМ, VIII, 14). Другим фіксується значення «уривчасто свистіти, насвистувати (переважно супроводжуючи якусь дію). Третє значення аналізованого дієслова «говорити з присвистом» сему «супровідна дія» не фіксує. Але у розмовному мовленні, в художніх творах воно містить зазначену сему. Напр.: *Голос вірно і правдиво служив мені і в ролях, і концертах. В комедіях він хрипів, гарчав, присвистував і часом робився тоненьким тенорком* (Думки про театр, 1955, 129) (СУМ, VIII, 14).

Залежно від контексту та синтагматичних зв'язків, дієслова оцінної процесно-супровідної дії здатні позначати дію як основну, так і супровідну, або лише супровідну, напр.: *Негр приляскував пальцями, наспівуючи дитяті рідний африканський мотив* (Ільч., Серце жде, 1939, 258) (СУМ, VII, 664). На периферії аналізовані дієслова оцінну сему позначають досить чітко. Наприклад: **приплескувати**. 2. *тільки недок., неперех*. Плескати в долоні час від часу, плескати в такт чому-небудь. *Олена починає плакати і сміятися з радощів, приплескуючи в долоні, як не сповна розуму* (Вільде, Сестри..., 1958, 100) (СУМ, VII, 711). У художніх творах та у розмовному мовленні часто вживані ці дієслова із семою супровідної оцінної дії у переносному значенні «утворювати звуки час від часу, злегка». Наприклад: *Іде Тарас по сільській вулиці, батіжком пристьобує*.

Оцінну супровідну дію «перебуваючи у певному фізичному та психічному стані, клацати, супроводжувати яку-небудь дію» репрезентують лексеми *приклацувати, пристукувати*. Наприклад: *Зуб на зуб не попаде, а сміються. Дивно було чути сміх оцих напівбосих, погорблених холодом людей, що, пригортаючи до тіла гвинтівки, приклацуючи зубами, шукають один біля одного затишку* (Гончар, II, 1959, 425) (СУМ, VII, 638); – *Іване! Потанцюй! – скрикнув Яків.. Як та дзита, крутився він [Іван] на одному місці, пристукував*

ногами, сплескував руками (Мирний, I, 1954, 201) (СУМ, VIII, 47). Периферійна сема «співати, наспівувати під музику, танок або вторувати кому-небудь співом» дієслова *приспівувати* (у СУМ позначено третім) простежується не завжди, а лише в окремих випадках, напр.: *Кобзар грає і приспівує* (Шевч., I, 1963, 119) (СУМ, VIII, 31) або сема «співати тихо, напівголосно, наспівувати».

На віддаленій периферії семантики аспектуальності (друге, четверте, п'яте, шосте значення) перебувають значення су провідності, які фіксуються з позначками «рідко», «перен.», «заст.», тобто перебувають у так званій зоні семантичного переходу. Наприклад, п'яте значення позначає мовленнєву діяльність особи з конотативним відтінком емоційності, нашарованої на основне значення в оцінці мовця: – *Тут і видно, – відозвався він, – хто верх веде дома! Бабське панування!.. Встидайся, старий! У твоїй молодості приспівував ти інакше* (Коцюб., I, 1956, 78) (СУМ, VIII, 31). Якщо дієслово позначає дію завершену, результативну, то оцінна сема у ньому відсутня, напр.: б. *перех, заст. Да ти, дівко, свою долю у п'ятінку приспівала* (Чуб., 1974,) (СУМ, VIII, 31); *Гарна дівка молода, приспівала козака* (Укр. нар. пісня).

4. До складу лексико-семантичної групи на позначення супровідної дії, здійснюваної органами мовлення (переважно губами), належать дієслова з конотативними відтінками кількісної характеристики оцінного змісту: *приплямкувати, прицмакувати, присьорбувати, присмоктувати, прицмокувати, прицмакувати, прилизувати, пригублювати*. Наприклад: **приплямкувати**, ую, уеш, недок., розм. Плямкати, супроводжуючи яку-небудь дію. *Принюхується Йонька до ключової дірки, висмоктує з конюшині... повітря, приплямкує губами: є коники, обзиваються, господаря почули* (Гончар, I, 1957, 481) (СУМ, VII, 713).

Реалізують сему оцінної супровідної дії також дієслова *присмоктувати, прилизувати* зі значенням «смоктати, лизати потроху або час від часу» з конотативним відтінком темпоральності.

На основне значення оцінної супровідної дії нашаровується периферійна сема «утворювати характерний звук, що нагадує «ц», переважно виражаючи

якесь почуття (задоволення, здивування, захоплення, нерішучість тощо), інколи у процесі вживання їжі» дієслів *прицмакувати, прицмокувати*, і здійснюється з незначною мірою інтенсивності, напр.: *Юля зрозуміла брутальність їхніх натяків і бачила, як вони роздягають її очима і прицмокують язиком, але гордо несла свою розпутну красиву голову і обліплені шовками стегна* (Тют., 395); – *Шкода, шкода! – сказав Клим, прицмакуючи* (Н.-Лев., III, 1956, 330) (СУМ, VIII, 92); *Чути було, як прицмокував Хведосій, тягнувши горілку з сулії* (Сміл., Зустрічі, 1936, 38) (СУМ, VIII, 93). На віддаленій периферії аспектуальної семантики дієслів з'являється додаткове значення супровідної дії «пити невеликими ковтками», напр.: *Їжачок жадібно почав пити молоко, ще й прицмокував* (Коп., Як вони..., 1961, 198) (СУМ, VIII, 93).

У художніх творах уживане дієслово *прихльопувати* з семою «відкривати рота час від часу, ковтаючи що-небудь», яке відсутнє у Словнику, напр.: *Коли осіла пилюка, він побачив, що двох бійців коні понесли в степ, третій лежав на животі і вмирав, прихльопуючи закривавленим ротом суху пилюку* (Тют., 562).

5. До складу ЛСГ на позначення фізичного чи психічного стану особи, що супроводжується певними реакціями, емоціями, належать лексеми: *прихекувати, прикахикувати, придрімувати, приахкувати, приплакувати, прихлипувати*. Наприклад: **прихекувати**, ую уєш, недок., прихекнути, ну, неш, док., розм., рідко. Супроводжувати хеканням яку-небудь дію (переважно про тварин). *Полилася тихим бульканням вода в корито. Припаде до неї гарячими зі сну губами худобина, цмолить, прихекуючи, ..п'є не нап'ється* (Тют., Вир, 1964, 107) (СУМ, VIII, 80).

В окремих випадках дієслова сему оцінного способу дієслівної дії за реєстром СУМ не фіксують. Наприклад, дієслово *придрімувати* позначає сему «злегка дрімати, час від часу дрімати», з вказівкою на неповноту вияву дії з конотативним відтінком темпоральності, але у художніх творах, у розмовному мовленні оцінна сема певною мірою простежується: *Здоровань не звертав ніякісенької уваги на крики та сварку старого, їхав собі, опутивши голову і ніби придрімуючи...* (Тют., 88). Дієслова *приахкувати, приплакувати,*

прихлипувати позначають дію (процес), супроводжуваний певними реакціями, негативними чи позитивними емоціями: **прихлипувати**, ую, уєш, *недок.* Хлипати час від часу. Наприклад: *Прихлипуючи, жалілася [мати] на своє тяжке одиноке життя та нещадний, без милості, характер Інокентія* (Тют., 74). Чіткої межі між семантикою дієслів цієї групи не існує, оскільки вони, залежно від контексту, можуть виділяти різні нашарування на основне значення. Зокрема, дієслово *приахкувати* позначає сему «супроводжувати яку-небудь дію вигуками «ах», яка може реалізуватися як з позитивним, так і з негативним емоційним навантаженням, напр.: *Намацавши серед посуду глечика, він вихилив його і почав смачно пити і приахкувати* (Хор., Незакінчений політ, 1960, 74) (СУМ, VII, 551).

6. У межах лексико-семантичної групи на позначення оцінної супровідної дії можна виокремити підгрупу дієслів, що характеризуються ознаками здійснення дії(процесу) органами руху, переважно ногами: *притупувати, притупцьовувати, притоптувати, прикульгувати, пританцьовувати*. Наприклад: **притупувати**, ую, уєш, *недок.*, *чим і без додатка*. 2. Супроводжувати яку-небудь дію (переважно звучання музики, спів), стуканням ногою (ногами) в такт цій дії. *Цікаво дивитись на Остапа, коли він виконує котрусь з своїх жартівливих пісень. В цей час він притупує і рухами всього тіла супроводить музику* (Бурл., О. Вересай, 1959, 120) (СУМ, VIII, 73).

Дієслова аналізованої ЛСГ *притупувати, притупцьовувати, притоптувати* мають значення «злегка тупати ногами, супроводжуючи якусь дію»: *Але гостей обхопила така охота, що вони плескали у долоні, як на весілля свахи, притупували чобітьми та підстрибували жваво* (Леп.1, 145); Голохвастий. *Славно! (Знов чарку). Ех-х! (Притупує)* (Стар.1, II, 135).

Дієслово *прикульгувати*, репрезентуючи оцінну супровідну сему, спрямовану на об'єкт дії, частково позначає сему фізичної вади особи, перебуваючи у так званій зоні семантичного переходу, напр.: *Трохи прикульгуючи на праву ногу, він вийшов з-за столу* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 40) (СУМ, VII, 652).

Значення оцінної супровідної дії дієслова *пританцьовувати* може сприйматися контекстуально як основне: «час від часу танцювати (переважно перериваючи танець якоюсь іншою дією)». Наприклад: *І, наче вітаючи його, співає [Аза – Заньковецька] пристрасну пісню своєрідним грудним голосом, пританцьовуючи характерними дрібними па* (Минуле українського театру, 1953, 116) (СУМ, VIII, 57).

Тобто в окремих синтаксичних конструкціях сема супровідності дещо згладжується і натомість виявляється темпоральна сема, напр.: **пританцьовувати**. 2. Час від часу робити ногами рухи, що нагадують танець. *Яринка стояла за воротьми і пританцьовувала на місці, бо в неї змерзли ноги* (Донч., IV, 1957, 151) (СУМ, VIII, 57); *Іван (виходе, співаючи і пританцьовуючи). Як схопилася метелиця, Поламалася мельниця, – Крила ж її поламало І мельника занесло...* (Кроп., 26) і образно: *П'ятдесятиступеневий мороз біг шпарко по пішоходах, по вулицях і рипів-дзвенів, заливався на всі голоси, квапився десь, бадьоро пританцьовуючи* (Багр., 180).

7. Окрему лексико-семантичну групу становлять дієслова на позначення оцінної супровідної дії, здійснюваної органами зору: *примружувати, приплющувати, прищурювати, припильновувати, приморгувати та ін.* Наприклад:

– *Ага, зрозумів!* – сказав Саранчу, іронічно примруживши око. – *Де вже нам, мужикам, з міськими робітниками рівнятися* (Головко, II, 1959, 449) (СУМ, VIII, 106).

Оцінна сема дієслова *припильновувати* характерна розмовному мовленню, напр.: *Лежить Кайдашиха на печі та все припильновує за молодою невісткою; Мотря встала раненько, розклала вогонь у печі, стала сіни підмітати та водночас і страву припильновує* (Н.-Лев.¹, 72, 74).

Серед названих дієслів оцінної дії виокремлюємо групу лексичних одиниць, що репрезентують значення рівномірної повторюваності, хоча вони належать до різних семантичних розрядів: *прикрикувати, приклацувати, прискакувати, притакувати.*

Дієслова супровідної дії можуть вільно поєднуватися з фазовими дієсловами, які вказують на різні стадії чи фази дії, процесу, типу *почати, починати, продовжувати, закінчити, припинити...* Наприклад: *почав пританцьовувати, примовляти, присвистувати, підтанцьовувати, підсвистувати.*

У словникових дефініціях це значення передають через зв'язок із дієсловами мислення, почуття, мовлення, які в поєднанні з формантами **при- + -ува-** репрезентують неозначено-тривалу дію. Означувані такими дієсловами процеси можуть супроводжуватись обставинами типу *трохи, злегка, час від часу* тощо: *прихвалювати, прицмокувати, пританцьовувати, пригукувати, пригулькувати, прилизувати, прихлюпувати, пришіптувати, прибріхувати, напр.: пришіптувати, ую, уеш, недок., перех. і неперех., розм.* Говорити пошепки, не на повний голос або злегка шепелявлячи. *Семениха щиро зітхала й пришіптувала: – Гріхи, гріхи!* (Март., Тв., 1954, 98) (СУМ, VIII, 103); **прилизувати**, ую, уеш, недок., прилизати, лижу, лижеш, док., перех. 1. Лизати потроху що-небудь. *Заметушився господар, Страви без краю почав подавати і, зовсім як слуги, Навіть прилизував їх крадькома, несучи до їдальні* (Зеров, Вибр., 1966, 262) (СУМ, VII, 657).

Основним значенням дієслів оцінної супровідної дії є його дистрибутивність та розподільність дії, процесу. Хоча дієслова можуть мати інші значення, які перебувають на периферії лексико-семантичного поля дистрибутивності.

Семантика кількісного повторювання дії в аналізованих дієсловах має вияв послабленої, недостатньої інтенсивності. Дієсловам цієї ЛСГ властива сема супровідної дії, коли основна дія виконується старанно, а друга з недостатньою інтенсивністю, тобто, супровідна дія може повторюватися через відповідні інтервали часу або безперервно слідувати одна за одною.

Дієслова оцінного СДД із семою супровідності дії можуть виражати зміни, що відбуваються під час здійснення основної дії, виконавцем якої може бути одна чи кілька осіб.

2.7. Семантика дієслів оцінної процесно-супровідної дії з формантами при- ... -ува- + -ся

До оцінного процесно-супровідного способу дії належать дієслова з формантами **при-...-ува- + ся** зі значенням «здійснювати дію (процес) з послабленою мірою інтенсивності, супроводжуючи основну» (СУМ фіксує 5 дієслів).

До лексико-семантичного розряду оцінного процесно-супровідного способу дії належать дієслова на позначення супровідної дії, здійснюваної за допомогою органів чуття із зменшеною мірою інтенсивності (5 дієслів): *прислухатися*, *принюхуватися*, *прищурюватися*, *примружуватися*, *прищулюватися*. Наприклад: **прислухатися**, аюся, аєшся, **прислухуватися**, уюся, уєшся і *рідко* **прислуховуватися**, уюся, уєшся, недок. 1. *до чого і без додатка, діал.. чому. Надя сиділа мовчки й прислухалася, що говорилося в світлиці* (Н.-Лев., V, 1966, 114) (СУМ, VIII, 26).

Дієслово *прислухатися*, уживане у складі стійких сполучень слів «*прислухатися обома*» та у переносному значенні (у СУМ фіксується другим), оцінну сему втрачає і репрезентує інші значення, зокрема «дуже уважно слухати, намагаючись почути, зрозуміти що-небудь» та *перен.* «зважати, звертати увагу на кого-, що-небудь, ураховувати чийось думку», напр.: *Що ж, і до таких докорів варто прислухатись, але головне завдання письменника – зображення людини* (Рильський, IX, 1962, 175) (СУМ, VIII, 26).

Подібними ознаками відзначаються і інші дієслова аналізованої лексико-семантичної групи. Так, лексема *принюхуватися* значення оцінної супровідної дії реалізує незначною мірою чи зовсім не виявляє. А лексема *примружуватися* в переносному, образному значенні репрезентує дію не супровідну, а основну: *Образно. Понад балочкою примружується хутірець* (Мик., II, 1957, 18) (СУМ, VII, 682).

Дієслова аналізованої групи з метою чіткішої реалізації оцінної процесно-супровідної дії приєднують обставинні детермінанти, виражені прислівниковими формами *здивовано, уважно, насторожено, пильно* тощо.

Окрему групу становлять дієслова, що позначають супровідну дію, спрямовану на об'єкт, виражений підрядною частиною речення: *Вже кілька днів тривожився він у глухих лісах, понад дорогами виходив ближче до прибузьких сіл, прислухаючись, чи не йде звідти його загибель* (Ст.2, II, 272) *Семен перехилив чарку і цідив горілку поволі немов прислухаючись, як вона струмочком дзюрила з чарки в живіт* (Коцюб.2, I, 1979, 51); *Лежить і прислухається, як його болить з усіх боків* (Соц.-поб. каз., 93).

Із загальної кількості дієслів цієї групи, виокремлених з художніх творів І. Котляревського, Б. Лепкого, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, О. Довженка, М. Стельмаха, О. Гончара, І. Багряного, Є. Гуцала, нами зафіксовано 58 речень, що свідчить про широке застосування їх у творах художньої літератури та у розмовному мовленні. Наприклад: *Вони довго лежали мовчки, прислухаючись мимоволі до криків* (Довж.2, 22).

2.8. Семантика дієслів оцінної процесно-супровідної дії з формантами

під- + -ува-

За реєстром СУМ, кількість дієслів оцінної дії з префіксом **під-** становить 42 лексеми. Результати аналізу досліджуваної групи дієслів з формантами **під-+ -ува-** свідчать про те, що у словникових дефініціях термін «супровідна дія» зафіксована лише в деяких словах (всього 8 дієслів): *підкрикувати, підклацувати, підгавкувати, підтанцьовувати* тощо. Решта лексем з префіксом **під-** також вказують на недостатню інтенсивність дії, але сема «супровідність» у Словнику не фіксується.

Дієслова з формантами **під- + -ува-** в українській мові відзначаються багатством семантики. У їх складі виділяються такі лексико-семантичні групи:

1. Дієслова на позначення процесу, дії, в результаті яких **утворюються різноманітні звуки** (13 лексем): *підтьохкувати, підпадьомкувати, підгавкувати, підгаркувати, підкахикувати, підсвистувати, підспівувати, підклацувати, підсьорбувати, підцмокувати, підцмакувати, підстукувати, підполотькувати.*

2. Дієслова, що позначають послаблену, супровідну **фізичну дію, спрямовану / неспрямовану на об'єкт** (9 лексем): *підштрикувати, підскубувати, підхльостувати, підстьобувати², підшукувати, підципувати, підштовхувати, підкорчувати, підкручувати.*

3. Дієслова на позначення **мовленнєвої діяльності** (7 лексем): *підтакувати, піддакувати, підбріхувати, підгукувати, підкрикувати, підхвалювати, підбадьорювати.*

4. Дієслова на позначення **руху, переміщення в просторі** (7 лексеми): *підгойдувати, підцугикувати, підплигувати, підстрибувати, підтанцьовувати, підтоптувати, підтупувати.*

5. Дієслова, що передають психічний, **емоційний стан суб'єкта** (6 лексеми): *підхлипувати, підплакувати, підвивати, підшморгувати, підхихикувати, підморгувати .*

У межах кожної з груп оцінної супровідної дії можна ідентифікувати різні нашарування на денотативне значення.

1. До складу аналізованої ЛСГ дієслів оцінної супровідної дії належать слова на позначення різноманітних звуків, що супроводжують основну дію. Перебуваючи на периферії лексико-семантичного поля інтенсивності дії, вони виражають значення:

а) «позначення звуків, що утворюють тварини, птахи»: *підтьохкувати, підпадьомкувати, підгавкувати, підгаркувати.* Наприклад: **підгавкувати**, ую, *недок.* Супроводжувати гавканням які-небудь звуки (про собаку, лисиць та деяких інших тварин). *Свиридон стогнав частіше, голосніше, і серце Мушки [собаки] стискалося од болю, вона жалісно підгавкувала* (Ю. Янов., Мир, 1956, 252) (СУМ, VI, 412). На основне значення дієслів оцінної супровідної дії

нашаровуюються відтінки темпоральності. Наприклад: **підгаркувати**, ує, *недок.*, розм. Гаркати час від часу. *Потріпував [пес] довгим рудим вухом, з якого капала кров, і од кожного дотику знов скавучав, аж підгаркував* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 192) (СУМ, VI, 413).

Лексеми *підгаркувати*, *підпадьомкувати*, за «Словником української мови», не фіксують семи супровідності дії, але вона виразно виявляє себе в художніх текстах та розмовному мовленні;

б) «звуки, що супроводжують іншу дію і є результатом діяльності людини»: *підсвистувати*, *підспівувати*, *підклацувати*, *підсьорбувати*, *підцмокувати*, *підцмакувати*, *підкахикувати*. Наприклад: **підцмокувати**, ую, уєш, *недок.*, розм. Цмокати неголосно або в такт чому-небудь. *А дядько так уже не знає, що й робити, – тільки плечима сова та підцмокує* (Соц.-поб. каз., 129).

Переважна більшість аналізованих дієслів (за реєстром СУМ) семи супровідної дії не називають, але фактично її реалізують. До того ж лексеми *підцмокувати*, *підцмакувати*, *підтьохкувати*, *підсвистувати*, *підсьорбувати* містять темпоральну сему, що виражає послаблену інтенсивну дію, яка здійснюється час від часу, неголосно, тихо, інколи з позначкою «образно», напр.: – *Та чи ж я сподівався, чи ж надіявся?! – плакав він, підсьорбуючи носом* (Тют., Вир, 1964, 439) (СУМ, VI, 512).

Названі дієслова переважно репрезентують оцінну супровідну сему на основному рівні, але інколи вона виявляється як периферійна. Наприклад: **підсвистувати**, ую, уєш, *недок.* 2. *перех.* і *неперех.*. Видавати тихий свист, свистом відтворювати якусь мелодію; насвистувати.

Незбаром під хатиною опинився Невеличкий, підсвистуючи якусь гайдамацьку пісеньку (Фр., V, 1951, 86) (СУМ, VI, 497); *Ось Метелиця [собака] ввійшла в річку, припала до.. води, а Прохор стояв на ситій траві і злегенька підсвистував, заохочуючи тварину* (Шиян, Баланда, 1957, 242) (СУМ, VI, 497). Реєстр СУМ засвідчує в аналізованих дієсловах цю оцінну сему у розмовному мовленні.

Дієслово *підкахикувати*, вказуючи на ознаку повторюваної дії (час від часу), репрезентує сему супровідності «злегка, час від часу або навмисно кахикати», напр.: *Пан Дулькевич пробрався до руїн замка, де замість нього стояв на варті Кліфтон Честер, і почав тихенько підкахикувати, щоб звернути на себе увагу* (Загреб., Європа, 45, 1959, 248) (СУМ, VI, 432).

2. Лексико-семантична група дієслів, що позначають послаблену, супровідну фізичну дію, спрямовану/не спрямовану на об'єкт, здатна виявляти такі нашарування на ядерне значення:

а) «супровідна фізична дія, спрямована на об'єкт»: *підшукувати, підмоцувати*. Наприклад: **підшукувати**, ую, уєш, *недок.* Шукати, добираючи що-небудь потрібне, додатне. *Він довго думає, підшукуючи потрібні слова* (Гончар, III, 1959, 154) (СУМ, VI, 528);

б) «вияв волі, бажання, спонукання суб'єкта до дії»: *підхльостувати, підхльоскувати, підстьобувати², підштовхувати, підцьвохкувати*. Наприклад: **підхльостувати** і рідше **підхльоскувати**, ую, уєш, *недок.*, *перех.* 1. *перех.* Злегка хльостати (переважно коня), змушуючи швидше бігти, рухатися. *Нам чогось так весело, регочемося, борюємося на санях, конячку підхльоскуємо* (Вас., I, 1959, 80) (СУМ, VI, 522). Сема оцінної супровідної дії простежується не лише в основному значенні, а й на периферії з конотативним відтінком позитивної / негативної характеристики дії, ознаки. Наприклад: **підштовхувати**, ую, уєш, *недок.*, *перех.* 1. Злегка штовхати, різко і швидко торкаючи кого-, що-небудь. *Повз нього зі сміхом пробігали дівчата, підштовхуючи одна одну носилками* (Руд., Остання шабля, 1959, 25) (СУМ, VI, 527) // Злегка штовхаючи, змушувати кого-небудь йти, пересуватися. *Я дивилась у вікно і крізь сльози бачила, як Тришка вів Марту в конюшню, як вона, похнюпившись, йшла тихо вперед нього, а він її ззаду підштовхував* (Мирний, IV, 1955, 345) (СУМ, VI, 527) // Злегка штовхаючи, посувати, переміщати кого-, що-небудь до когось, чогось, у певному напрямку. – *Та познайомся, нарешті, з моїм другом... – сміється Іван і підштовхує Оленку до Павла* (Кучер, Прощай..., 1957, 42) (СУМ, VI, 527). 2. *перен.* Спонукаати до чого-

небудь, спрямовувати в потрібному напрямку якусь діяльність або прискорювати якусь справу, подію.

За реєстром СУМ, основне значення дієслів *підцвюхувати*, *підстьобувати*² оцінною семою не відзначається. Оцінна сема зафіксована тільки у переносному значенні: «спонукання кого-небудь до чого-небудь», напр.: **підстьобувати**², ую, уеш, *недок.*, *перех.* // *перен.* Квапити, спонукаючи робити що-небудь швидше, краще. *Хочеш, щоб тебе не підстьобували – роби все краще, швидше* (Рудь, Ромін., 1959, 151) (СУМ, VI, 510);

в) «оцінна супровідна дія, що передає негативний фізичний вплив суб'єкта на об'єкт, завдаючи йому болю»: *підштрикувати*, *підщипувати*, *підскубувати*. Наприклад: **підскубувати**, ую, уеш і **підскубати**, аю, аеш, *недок.* 1. Скубати, скубти злегка або додатково. *Молода пані вередувала та все Христю штрикала та підскубувала* (За тв. Марка Вовчка). Дієслова *підскубувати*, *підщипувати*, *підштрикувати* властиві переважно розмовному мовленні, а в переносному значенні репрезентують сему «робити кому-небудь глузливі, уїдливі зауваження; піддівати, підкушувати», позначають дію суб'єкта, безпосередньо спрямовану на об'єкт дії, напр.: **підштрикувати**, ую, уеш, *недок.*, *перех.*, *розм.* 2. *перен.* Дошкуляти якими-небудь ущипливими, в'їдливими зауваженнями, натяками. Підштрикувати словами (СУМ, VI, 528); **підскубувати**. 2. *перен.*, *розм.* – *При тій спосібності і інших паничів підскубує [головний віритель князя]* (Фр., III, 1950, 156) (СУМ, VI, 501).

3. У межах групи дієслів на позначення мовленнєвої діяльності можна виокремити такі нашарування на ядерне значення:

а) «здійснення дії, що супроводжується вигуками, криком»: *підгукувати*, *підкрикувати*, *підхвалювати*, *підбадьорювати*. Наприклад: **підкрикувати**, ую, уеш, *недок.*, *розм.* Час від часу викрикувати що-небудь, заохочуючи цим когось до дії або супроводжуючи власні дії: *Маруся стане на камінь і гойдається, як дитинка, сама собі підкрикуючи* (Хотк., II, 1966, 44) (СУМ, VI, 444).

Лексема *підгукувати* оцінної семи не містить, репрезентуючи значення спонукання до дії, спрямованої на суб'єкт, напр.: – *А давай ось Мишка*

спитаємо, – посміхається Горпищенко і піддукує Демидового козарлюгу, що неподалік воює з гусаком (Гончар, Тронка, 1963, 57) (СУМ, VI, 420). Але може виражати й оцінну сему: *Хлопчик тихо піддукує ї собі за батьком;*

б) «виявляти схвалення, згоду щодо висловленої думки співрозмовника чи говорити неправду»: *підтакувати, піддакувати, підбріхувати*. Наприклад: **підтакувати**, ую, уєш, *недок*. 1. Погоджуватися з чиею-небудь думкою, висловлюванням, звичайно повторювати «так» або інші підтверджуючі згоду слова. *Була собі у одних людей дочка, та дуже лінива, ні до якої роботи не візьметься, .. та ще й мати у неї була така, що підтакувала їй* (Укр. казки, легенди..., 1957, 410) (СУМ, VI, 512); – *Так, так! – підтакували всі присутні* (Гонч., III, 147).

У художніх творах Григорія Тютюнника дієслово *підпрягатися*, яке у «Словнику української мови» зафіксовано з позначкою «розм.», по трактовано так: «втручатись у розмову, маючи на меті продовжити розмову або підтримати кого-небудь». У контексті на це значення може нашаровуватися значення оцінної супровідної дії, напр.: – *З п'ятницею будьте здорові, – підпрягається ї собі Марко, ховаючи за спину картуза* (Тют., 92).

4. Окрему лексико-семантичну групу становлять дієслова на позначення руху, переміщення в просторі, що супроводжують основну дію (процес): *підгойдувати, підплигувати, підстрибувати, підтоптувати, підтупувати, підтанцьовувати*. Наприклад: **підтанцьовувати**, ую, уєш, *недок*. Супроводжувати танком яку-небудь дію або робити танцювальні рухи. *Якась стара жінка.. підтанцьовує в такт мелодії і плеще в долоні* (Коцюб., III, 1956, 426) (СУМ, VI, 512).

Основне значення дієслова *підстрибувати* «злегка рухатись, стрибати вгору; підскакувати, підплигувати, гойдатися». Наприклад: **підстрибувати**, ую, уєш, *недок*. 1. Робити невеликі стрибки вгору; підскакувати, підплигувати. *Тетеря хвилювався та аж підстрибував на лаві* (Риб., 171). Периферійне значення – «злегка підлітати вгору від поштовхів, коливань». Наприклад:

Машина швидко котилася підмороженим степом, підстрибуючи на уторованому грейдері (Голов. Тополя, 1965, 130) (СУМ, VI, 508).

У художніх творах уживані дієслова *підстрибувати*, *підплигувати* зі значенням оцінної супровідної дії «пересуватися або наближатися стрибками до кого-, чого-небудь», яке розташоване на периферійному рівні і за реєстром СУМ фіксується другим. Наприклад: *Глупої ночі... присідаючи й підстрибуючи... наблизилася до дірки людина* (Вишня, I, 1956, 262) (СУМ, VI, 508); *Шпурнув [Тимко] кирку. Вона металево бренькнула і цьворохкаючи та підплигуючи по льоду, поскакала мало не до середини Дону* (Тют., Вир, 1964, 484) (СУМ, VI, 484). До того ж такі лексеми виявляють здатність реалізувати оцінну сему у складі стійких сполучень слів з конотативним відтінком емоційного стану особи, напр.: *Юрине серце тьохкає і підплигує в грудях, мов у порожнечі* (Смолич, II, 1958, 52) (СУМ, VI, 484).

Дієслово *підгойдувати* має здатність репрезентувати оцінну сему, спрямовану на об'єкт дії не лише у прямому, а й у переносному значеннях, напр.: **підгойдувати**, ую, уєш, *недок., перен.* Злегка гойдати. *Дзюркотливе джерельце співало й співало свою пісеньку ще й на дурничку підгойдувало розмите коріння* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 50) (СУМ, VI, 415).

Дієслова *підтупувати*, *підтопувати* репрезентують сему «стукати, тупати ногою об підлогу, об землю, в такт чому-небудь», з вказівкою на знаряддя дії, напр.: *Підспівували [вуйни]..., а вуйки підтупували ногами* (Черемш., Тв., 1960, 36) (СУМ, VI, 517).

5. У межах оцінного способу супровідної дії можна виокремити лексико-семантичну підгрупу дієслів на позначення дії, що репрезентує емоційний стан суб'єкта. На їх ядерне значення нашаровуються конотативні:

а) «виявляти позитивні емоції під час здійснення певних рухів, прийомів тощо»: *підхихикувати*, *підморгувати*. Наприклад, сему «моргати час від часу або кому-небудь, звичайно звертаючи чию-небудь увагу, натякаючи на когось, щось або кепкуючи над кимсь, чимсь» реалізує дієслово *підморгувати*. Наприклад: *Дівчата були дуже поважні, а парубок здавався гордим від тої*

постави з піднятими на дівочі плечі руками, усміхався, як переможець, та підморгував товаришам (Л. Укр., III, 1952, 670) (СУМ, VI, 458).

Значення оцінної супровідної дії дієслова *підхихикувати* і *підморгувати* позначають лише як нашароване на основне значення. На периферії ієрархічної системи ця сема дещо згладжується, напр.: 2. *перен., розм.* Те саме, що блимати¹. *Колесо прядки легенько гуділо, весело підморгував каганець* (Донч., III, 1956, 93) (СУМ, VI, 458); *Микита Чугай змовницьки підморгує і веде Гаврила в куці, витягує четвертину горілки: «Ану, гукай сюди моїх трактористів, соцзмагання зап'ємо», – каже він* (Тют., 388);

б) «позначення негативного емоційного стану людини, негативних дії»: *підхлипувати, підвивати, підшморгувати, підплакувати*. Наприклад: **підхлипувати**, ую, уеш, *недок., розм.* Злегка хлипати. *Батько.. голосно заривав, підхлипуючи по-дитячому* (Кос., Новели, 1962, 41) (СУМ, VI, 521). Переважно такі лексичні одиниці реалізують супровідну сему з вказівкою на обставинний детермінант (*злегка, стиха, голосно, по-дитячому* тощо).

2.9. Семантика дієслів оцінної процесно-супровідної дії з формантами

під-...-ува- + -ся

До дієслів оцінної супровідної дії з недостатньою інтенсивністю з формантами **під-...-ува- + -ся** (за реєстром СУМ) можна віднести лише три дієслова (*підсміюватися, піддобрюватися, підкрадатися*), які позначають послаблену тривало-комітативну дію, зокрема ставлення суб'єкта до об'єкта дії (*підсміюватися, піддобрюватися*) та послаблену супровідну фізичну дію (*підкрадатися*), напр.: *Підсміюються над старими, – махнув рукою Діденко і тільки тепер побачив на столі у вазочці свої колоски і знову зломом брів підпер чоло: – Злодійство напоказ?* (Ст.з, 286). У художніх творах аналізовані дієслова вживані на позначення оцінної супровідної дії, що спрямовується чи не спрямовується на об'єкт, напр.: *На стіні висів режим дня, про який зроду ніхто не чув, доярки ходили в халатах, підсміюючись одна з одною* (Тют., 126).

На основне значення дієслова *піддобрюватися* «подарунками, послугами тощо переборювати чию-небудь упередженість або робити когось

доброзичливішим, сприяти більшій увазі до себе» нашаровується додаткове як процесно-супровідної дії: 1. – *Піддобрюються, бояться тебе, – зашепотіла Олеся до Балабухи* (Н.-Лев., III, 1956, 93) (СУМ, VI, 424); *Не спить рябко, та все так гавка, скаучить, Що сучий син, коли аж в ухах не лящить, Все дума, як би то піддобрить під пана* (Г. Арт., Байки., 1958, 50) (СУМ, VI, 424).

Для переважної частини дієслів оцінного способу дії властиві додаткові відтінки, характерні для повторюваної дії: дія, виражена з формантами **під- + -ува-, під-...-ува- + -ся** може бути представлена як така, що повторюється рівномірно, тривалий час, є необмеженою у своєму вияві. Тобто, супровідна дія може повторюватися через відповідні інтервали часу як нерегулярна багатократна дія, що супроводжує основну (*підклацувати, піхльостувати, підгавкувати, підкрикувати*) або повторювана дія, що виконується в такт чому-небудь (*підсвистувати, підцмокувати, підтупувати, підтанцьовувати*). Дієслова оцінного СДД із семою супровідності дії можуть виражати зміни, що відбуваються під час здійснення основної дії, виконавцем якої може бути одна чи кілька осіб, зокрема: виконання основної і супровідної дії однією особою; виконання основної і супровідної дії багатьма особами; виконання основної дії однією особою, а супровідної дії – іншою; основну і супровідну дію виконують багато різних осіб.

2.10. Семантика дієслів оцінної ускладнено-інтенсивної дії з формантами **ви- + -ува-**

Дієслова оцінної ускладнено-інтенсивної дії переважно позначають дію, що здійснюється з особливою старанністю, докладуючи певних зусиль. Значна частина з них репрезентує кількісний (кратний) вияв процесуальної багатократної чи повторюваної дії за ознакою додаткового оцінного значення: «раз у раз або часто, старанно, ретельно» (*вигойдувати, витьохкувати, вигупувати, вискрипувати, вистукувати*) або «час від часу, різко, протягом певного часу» (*вибрязкувати, висвистувати, вигулювати, видригувати*). Ця сема становить основне значення оцінного ускладнено-інтенсивного способу дії. Словник української мови подає ці дієслова як форми недоконаного виду.

Наприклад: **вигойдувати**, недок. 1. Раз у раз гойдати, хитати що-небудь. *Вишня – її вітер рве на всі боки, хилить і вигойдує* (Ю. Янов., IV, 1959, 26) (СУМ, I, 376); **вицокувати**, недок., розм. 1. Цокати, стукати раз у раз, часто. *Вицокують коні об кригу та брук* (Шпорта, Вибр., 1958, 126) (СУМ, I, 536)

Дієслова з маркованим значенням ускладнено-інтенсивної дії творяться за допомогою префікса **ви-** та суфікса **-ува-** або **-овува-** становлять ЛСГ одновидових утворень: *скрипіти – вискрипувати, блискати – виблискувати, танцювати – витанцьовувати*. Наприклад: *Злегка шамотіли шовкові хвости паняньських спідниць та вискрипували лакові чобітки паничів* (Мирний, III, 1954, 261) (СУМ, I, 487). *Докії Григорівні подобався цей парубійко з лукавими очима, в яких виблискували іскорки стримуваного сміху* (Донч., IV, 1957, 182) (СУМ, I, 354).

Сема «ускладнено-інтенсивна дія», наявна в дієсловах цієї групи, нашаровується на основне їхнє лексичне значення слова як конотативна, тобто реалізує «інтенсивність вияву процесу» і в оцінці мовця посилюється та уточнюється обставинними поширювачами «раз у раз, час від часу, натхненно, старанно» тощо. Наприклад: **висвистувати**. Час від часу утворювати свист при дуже швидкому русі (про маси повітря). *Різкий північно-східний вітер... шарудить очеретами, пронизливо висвистує в гаях* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 181) (СУМ, I, 480); **вистукувати**. Стукати раз у раз протягом якого-небудь часу. *Діти починають стрибать, танцювать, бігати по лавках: одно співає, друге сміється, те в заслонку вистукує* (Вас., III, 1960, 262) (СУМ, I, 503); **видзвонювати**. 1. Дзвонити з старанністю, завзято, весело або раз у раз, час від часу. *Церковний сторож старанно видзвонював на дзвіниці* (Шиян, Переможці, 1950, 71) (СУМ, I, 385).

Лексико-семантичні варіанти значення фіксуються в СУМ як переносні, фамільярні, образні, розмовні. Наприклад: **виморгувати**. Раз у раз моргати. **Образно**. *Лише море ліниво шуміло Іванові в ногах та німі зірніці насмішувато виморгували йому здалека* (Гончар, Новели, 1954, 125) (СУМ, I, 431); **витанцьовувати**. 2. *перен.* Швидко рухатися, раз у раз міняти положення.

Промені прожектора витанцьовували на потилиці (о. Вікентія) рештки заяложених патлів, а на рясі відстовбурчуються необтрушені соломинки (Стельмах, Хліб., 1959, 419) (СУМ, I, 507); **виляпувати**. *З. перен., фам. Розголошувати, видавати тасмницю, секрет. І раптом, як грім серед ясного неба, оця проклята чутка, що її виляпав у машині п'яний Левко* (Кучер, Прощай., 1957, 73) (СУМ, I, 427); **вирегочувати**, *недок., розм. Те саме, що реготати. Дві панночки ось сидять, гомонять, вирегочують* (Тесл., Вибр., 1950, 131) (СУМ, I, 167); **викаблучувати**, *недок., розм. Танцювати, б'ючи підборами в такт мелодії. В хлоп'ячому гуртожитку.. викаблучували такого гопака, що будинок ходором ходив* (Жур., Опов., 1956, 108) (СУМ, I, 403).

У сучасній українській мові одновидові дієслова недоконаного виду оцінної ускладнено-інтенсивної дії представлені такими лексико-семантичними групами (всього 91 лексема):

1. Дієслова, що позначають прохання, благання суб'єкта, інші дії для досягнення певної мети (14 лексем): *виклянчувати, виканючувати, вижебрувати, визуджувати, випрохувати, випрошувати, виманювати, вимолювати, виклопотувати, вибріхувати, видурювати, випитувати, вистежувати, винюхувати.*

2. Дієслова, що позначають ускладнено-інтенсивну дію, яка призводить до зміни фізичного стану об'єкта (14 лексем): *вигартовувати, виморювати, витолочувати, висмолювати, вигладжувати, вигранювати, виклепувати, вибруковувати, визолочувати, вибронзовувати, вимальювати, вирисовувати, визолювати, вилуговувати.*

3. Дієслова, що позначають тривалий, здійснюваний з перервами, раз у раз процес звучання (13 лексем): *видзвонювати, виляскувати, витьохкувати, висвистувати, виспієувати, вибрязкувати, вискрипувати, вигупувати, вистукувати, виляпувати, вицокувати, видзенькувати, викукурікувати.*

4. Дієслова, що позначають емоційний чи психічний стан особи, певні почуття, процес (всього 10 дієслів): дієслова на позначення дії, процесу, здійснюваної в момент емоційного піднесення (3 дієслова): *вирегочувати,*

виповнювати (перен.), *вицілювати* та дієслова, що позначають дію, рухи органами зору у момент емоційного напруження (7 лексем): *виморгувати*, *вибалушувати*, *вигорьовувати*, *вилуплювати*, *випромінювати*, *виплакувати*, *висумовувати*.

5. Дієслова, що позначають дію, процес, що передає стосунки між суб'єктами дії (ставлення суб'єкта до об'єкта) (10 лексем): *вибатьковувати*, *висварювати*, *вичитувати*, *виганьблювати*, *вистіювати*, *виказувати*, *висватувати*, *виговорювати*, *вихвалювати*, *викохувати*.

6. Дієслова, що позначають процес мовлення (6 лексем): *вимовляти*, *вишиптувати*, *вibasовувати* (перен.), *вигукувати*, *викрикувати*, *вибовкувати*.

7. Дієслова, що позначають процес мислення, розумової діяльності, спрямованої на об'єкт дії (6 лексем): *виметиковувати*, *вимудровувати*, *вимислювати*, *вимірковувати*, *висновувати* (про думки), *визубрювати*.

8. Дієслова ускладнено-інтенсивної дії, що позначають рух, переміщення (6 лексем): *вигулювати*, *вирачковувати*, *виброджувати*, *виїжджувати*, *вibasовувати*, *вигулькувати*.

До цієї групи можна віднести також дієслова, що виражають рух, переміщення особи у момент збудження (8 дієслів): *видригувати*, *вibriкувати*, *витанцьовувати*, *викаблучувати*, *викомарювати*, *витупцьовувати*, *вибивати*, *викручувати*.

9. Дієслова, що виражають зміну стану природи чи природних явищ (4 лексеми): *вibлискувати*, *вигримувати*, *вилискувати*, *визорювати*.

У межах кожної з лексико-семантичних груп оцінної ускладнено-інтенсивної дії можна ідентифікувати різні нашарування денотативних значень міри, ступеня вияву ознак.

1. Окрему лексико-семантичну групу оцінної ускладнено-інтенсивної дії становлять дієслова, що позначають прохання, благання суб'єкта для досягнення певної мети. Основне значення цієї лексико-семантичної групи із семою «домагатися чого-небудь настирливим проханням; випрошувати» формують дієслова недоконаного виду *виклянчувати*, *виканючувати*,

визуджувати, випрохувати, випрошувати, вимолювати, виклопотувати, вижсебрувати. Наприклад: **визуджувати**, ую, уєш, *недок.*, *розм.* 1. Домагатися чогось настирливим проханням. *Чи хоч раз син набрав матері на чоботи, на спідницю? Теща як стане все визуджувати, хіба не знати, що то за люди?* (Горд., II, 1959, 290) (СУМ, I, 401). **Виканючувати**, ую, уєш, *недок.*, *розм.* Домагатися чого-небудь настирливим проханням; випрошувати. *Підскочивши до якоїсь пані, що проходила, (Микита) стяг з себе подрану шапку і завів: «Па-а-ні, дайте копі-є-чку!..». Так Микита виканючував швидко не одну копійчку* (Григ., Вибр., 1959, 413) (СУМ, I, 404).

Кожна з аналізованих лексем зі значенням недоконаного виду репрезентує сему оцінної ускладнено-інтенсивної дії, яке нашаровується на архісему тривалості, надмірності зусиль у певному процесі. Так, лексеми *виборювати, вивойовувати* позначають сему «довго воюючи, борючись, здобувати що-небудь упертою боротьбою, домагатися чого-небудь». Наприклад: – *Я так гадаю, що люди все-таки виборюють собі волю, хоч її пани і міцно з рук не випускають* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 537) (СУМ, I, 355).

Лексичне значення «допомагаючи, відводити кого-, що-небудь від небезпеки, визволяти з важкого, скрутного становища» властиве дієсловам *вирятовувати, вишукувати, вимотувати, вимацувати, вищупувати, винюхувати*, *напр.:* (Яків:) *Хазяїн попався мені катюга! Ох скільки він сили з мене взяв, аж страшно згадать!.. Мене двічі з петлі вирятовували...* (Кроп., III, 1959, 14). (СУМ, I, 410); – *Та он, гля, братці, – деякі припали до греблі, – певно, винюхують... панський гостинець...*(Стар.¹, 159).

2. До ЛСГ оцінної ускладнено-інтенсивної дії належать дієслова на позначення ретельної інтенсивної дії, що призводить до зміни фізичного стану об'єкта. Перебуваючи на периферії, вони реалізують такі значення:

а) «ретельна дія, спрямована на позитивні або негативні якісні зміни об'єкта»: *висмолювати, виграновувати, виклепувати, вибруковувати, визолочувати, вибронзовувати, визолювати, вилуговувати, витолочувати.* Наприклад: **визолювати**, юю, юєш, *недок.* 1. Виварювати, промивати,

видержувати в лугові. Наприклад: *Сорочку з товстого полотна потрібно довго визоловувати. Визолочувати*, ую, уєш, недок. 1. Вкривати позолотою. *Василь Опанасович взявся визолочувати своїм коштом іконостас* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 287) (СУМ, I, 400). Периферійне вживання дієслова *визолочувати* репрезентує сему оцінної ускладнено-інтенсивної дії у переносному значенні. Наприклад: *На світанку, коли Тимко вийшов з хати, сонце лише визолочувало верхівки дерев.* (Тют., ???).

Такі дієслова сему ускладнено-інтенсивної дії здатні виражати контекстуально, наприклад, дієслово *вибілювати* реалізує сему «виправдовувати, приховувати провину»: *Останньою свинею був би я, коли б сьогодні став вибілювати себе коштом тієї дівчини.. Мовляв, обплутала мене, збила з пантелику і так далі* (Вільде, Винен., 1959, 6). (СУМ, I, 352). У художніх творах українських письменників уживане дієслово *витолочувати* репрезентує сему «здійснювати ускладнено-інтенсивну дію, що призводить до негативної зміни фізичного стану суб'єкта», напр.: *Та не почув – побачив, у гречці, безбожно витолочуючи її дівочу красу, бродили чийсь породисті важкотілі корови* (Ст.3, 327);

б) «дія, спрямована на зміцнення, загартування або знищення всіх або багатьох»: *вигартовувати, виморювати, напр.: вигартовувати*, ую, уєш, недок. 1. Гартуючи, робити міцнішим, пружнішим. *Силу волі у дітей вигартовувати необхідно з раннього віку.* Сема оцінної ускладнено-інтенсивної дії поширюється і на переносне значення, особливо у реченнях із порівняльними відношеннями: *Горе не розслабляло її, а наче ще більше вигартовувало,.. як оту вузьеньку косу-тавричанку чистої співучої сталі* (Гончар, Таврія., 1957, 248) (СУМ, I, 372). Лексема *виморювати* оцінну сему репрезентує не на ядерному, а периферійному рівні, переважно у розмовному мовленні: *виморювати*, юю, юєш, недок., *виморити*, рю, риш, док., *перех.* 2. розм. Дуже втомлювати, знесилювати кого-небудь. – *Оце так! Хто ж це надумав так виморювати старого! – І дід почав витирати шию* (Мирний, I, 1954, 193) (СУМ, I, 435);

в) «ретельно, старанно вимальовувати, випрасовувати, вирівнювати цілком»: *вимальовувати, вирисовувати, вигладжувати*. Наприклад: **вимальовувати**, ую, уєш, *недок.* 1. Ретельно, з усіма подробицями малювати, старанно розмальовувати кого-, що-небудь. *Тарас під самісінькою банею вимальовував якийсь візерунок* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 99); // Ретельно окреслюючи, фарбувати що-небудь. *Ельза підходить до туалетного столика і починає акуратно вимальовувати губи* (Собко, П'єси, 1958, 136) (СУМ, I, 428).

3. Окрему лексико-семантичну групу становлять дієслова, що позначають процес особливого звучання, здійснюваного суб'єктом раз у раз. На основне значення нашаровуються конотативні:

а) «раз у раз, часто видавати певні звуки: цокати, рипіти, скрипіти тощо»: *вискрипувати, вигупувати, видзенькувати, вицокувати, вишумовувати*. Наприклад: **вицокувати**, ую, уєш, *недок.*, *розм.* 1. Цокати, стукати раз у раз. *Вицокують коні об кригу та брук* (Шпорта, Вибр., 1958, 126) (СУМ, I, 536). Сема «виконання дії раз у раз, в результаті якої утворюються звуки» перетинається із семою, що характеризує фізичний стан людини, напр.: – *А що, не казав я, що він (Альоша) не при своїх? Хлопці погодилися мовчки, вицокуючи зубами з жаху та з холоду, що вривався в розбиті вікна* (Мик., II, 1957, 222). До того ж оцінна сема зберігається і на периферійному рівні – у дієслові з переносним значенням, напр.: 2. Виконувати роботу, цокаючи клавішами друкарської машини, ключем телеграфного апарата та ін.; вистукувати. *Василько з радістю кинувся допомагати батькові і за хвилину хвацько вицокував кісточками на рахівниці* (Цюпа, Грозн., 1961, 167) (СУМ, I, 536).

У творах українських письменників дієслово *вигравати* вживане саме в переносному значенні: *Старшини мої пишалися в дорогих хутрах, вигравали на баских конях, а я знов надягнув усе темне й непоказне, хоч упізнавали мене люди й так, упізнавали* (Загр.2, 92);

б) «ляскаючи, тьохкаючи, утворювати гучні звуки, співати (про птахів)»: *виляскувати, витьохкувати, виспівувати, висвистувати*. Наприклад: **витьохкувати**, ую, уєш, *недок*, *перех.* і *неперех.* Співати, тьохкаючи (про

соловейка). *Мар'яна одхилила голову вбік, зацікавлена слухала, що витьохкував недалеко в гіллі соловей* (Вас., I, 1959, 280) (СУМ, I, 524); **виляскувати**, ую, уєш, *недок.* 1. Плескаючи, ляскаючи, утворювати гучні звуки. *Грицько бачить, що за рудою і другі (вівці) повертають з шляху, – пустився підтюпцем,.., виляскуючи малахаєм* (Мирний, II, 1954, 55) (СУМ, I, 427); *Виляскуючи босими ногами, підбігла (Мотя) до Ганни* (Коз., Сальвія, 1956, 25) (СУМ, I, 427); **виспівувати**, *недок.* *Виспівує, вимовляє, аж калина плаче* (Шевч., 19); Антон. *А то ж і ні? На глум я тобі здався, чи як? Он і вчора цілісіньку ніч виходив по леваді, а ти й не прийшла!.. А Я ходю, як дурний... мало не до світа блукав та смуток виспівував!* (Кроп., 82).

Основне значення оцінної ускладнено-інтенсивної дії цього дієслова зберігається і на периферійному рівні, яке подається у СУМ другим, напр.: (Христя): *Соловейко десь далеко-далеко так і виляскує, так і виляскує, аж луна йде!* (Кроп., I, 1958, 450) (СУМ, I, 427); *І аж луна котилася та завмирала ген десь на Голубій паді, і замовкали нетрі, коли вона виводила оте: За лихими ворогами Мій миленький не ходить* (Багр., 142);

в) «здійснювати дію старанно, завзято, весело, раз у раз, час від часу, протягом якого-небудь часу»: *вистукувати, вибрязкувати, видзвонювати, вигравати*. Наприклад: **видзвонювати**, ую, уєш, *недок.* Дзвонити з старанністю, завзято, весело або раз у раз, час від часу. *Церковний сторож старанно видзвонював на дзвіниці* (Шиян, Переможці, 1950, 71) (СУМ, I, 385).

Лексеми *висвистувати, видзвонювати* перебувають в так званій зоні семантичного переходу, містячи сему на позначення процесу звучання, мовленнєвого процесу, що здійснюється раз у раз або упродовж тривалого часу, з особливою старанністю: *Мати розказує, слова її – малинові дзвоники, що видзвонюють журливу мелодію...* (Гуц., 1, 27).

4. У дієсловах на позначення емоційного стану, почуттів людей наявні такі нашарування на основне значення:

а) «раз у раз здійснювати якусь дію з запалом, натхненням в момент емоційного піднесення»: *вирегочувати, виціловувати, виповнювати (перен.)*.

Наприклад: **вирегочувати**, ую, уєш, *недок, розм.* Те саме, що реготати. *Дві панночки ось сидять, гомонять, вирегочують* (Тесл., Вибр., 1950, 131) (СУМ, I, 467).

Пор. також в дієсловах цієї групи: *А само тим часом біжить та німців виціловує, куди треба й не треба, щоб підтримали* (Вишня, 45);

б) «виконувати рухи очима в момент емоційного піднесення чи спаду, з великими труднощами і стражданнями»: *виморгувати, вибалушувати, вивалювати (перен.), вилуплювати, виплакувати, висумовувати*. Наприклад: **виморгувати**, ую, уєш, *недок.* Раз у раз моргати. *Дід Кузьма., почав щось дивне показувати на мигах і виморгувати посивілими бровами* (Кучер, Трудна любов, 1960, 288) (СУМ, I, 435).

Лексеми *виплакувати, висумовувати* позначають конотативну сему «здійснювати ускладнено-інтенсивну дію чим, по чому з причини емоційного перевантаження»: *Та я ж своєму синочкові у святих місцях сльозами долю виплакувала, Господа молила...* У таких конструкціях обставинний детермінант необов'язковий.

5. До лексико-семантичної групи оцінної ускладнено-інтенсивної дії належать дієслова на позначення ставлення, стосунку між суб'єктом та об'єктом дії, семантика яких ґрунтується на оцінці дії на шкалі позитивного чи негативного вияву її: *вибатьковувати, висварювати, вичитувати, виганьблювати, виказувати, висватувати, виговорювати, видавлювати (перен.), вихвалювати, викохувати*. Вони передають спосіб дії, процесу, протиставлений способів результативної дії, виражаючи:

а) «діяльність суб'єкта, спрямовану до адресата мовлення, з позитивними емоціями»: *висватувати, вихвалювати, викохувати*. Наприклад: **вихвалювати**, юю, юєш, *недок.* Дуже хвалити, підкреслювати добрі якості кого-, чого-небудь. *Всюди стрічала (Анна) його ім'я, чула щось про нього, чула, як його вихвалювали* (Коб., II, 1956, 61) (СУМ, I, 525).

У художніх творах багатьох українських письменників (І. Котляревського, Панаса Мирного, Олександра Олеся, В. Шевчука, П. Загребельного) часто

вживане дієслово *вихвалювати*, що позначає оцінну ускладнено-інтенсивну дію, безпосередньо спрямовану на об'єкт: *Старі москалі дивувалися його дотепності та вихвалювали перед молодшими – неуками* (П. М., 135); *Тут всі Ентелла вихваляли, Еней з панами родичавсь, з Дареса ж дуже реготівсь, що силою він величавсь* (Котл., 49);

б) «дорікати комусь, висловлювати незадоволення його діями, поведінкою»: *вибатьковувати, вичитувати, виганьблювати, висварювати, виказувати, виговорювати*. Наприклад: **виговорювати**, юю, юєш, недок., **виговорити**, рю, риш, док. 1. *неперех*. Дорікати комусь, висловлюючи незадоволення його діями, поведінкою і т. ін. *Мати бурчала, гнівалася, а до Галі і трохи те не доходило, мов не до неї була річ, мов не їй виговорювали* (Мирний, IV, 1955, 120) (СУМ, I, 375); **виказувати**, ую, уєш, недок., **вказати**, ажу, ажеш, док., *перех*. 1. Казати, висловлювати все, що є на думці (переважно неприємне); дорікати. *Дідова дочка прийде додому, а мачуха почне її бити і дідові виказувати* (Ів., Укр. казки, 1950, 88) (СУМ, I, 403).

6. До складу ЛСГ дієслів оцінної ускладнено-інтенсивної дії входить підгрупа дієслів, що позначають процес мовлення, у межах якої можна ідентифікувати додаткове нашарування на денотативне значення: «реалізація мовленнєвої діяльності в різних інтенсивних комунікативно-кількісних виявах»: *вимовляти, вибасовувати (перен.), вигукувати, викрикувати*. «Словник української мови» фіксує основне значення дієслова *вимовляти* як «передавати голосом звуки, слова своєї або чужої мови; говорити певним чином», що не зовсім відповідає семі цієї лексико-семантичної групи, оскільки репрезентує процес звучання, що здійснюється з певною мірою інтенсивності. Дієслово *вимовляти* з цим значенням часто подибуємо в поетичних творах Т. Шевченка, в усній народній творчості: *Грає кобзар, виспіває, вимовля словами, як москалі, орда, ляхи бились з козаками* (Шевч., 624).

Дієслово *викрикувати, вигукувати* за своєю семантикою та виражальними засобами близьке до названих, напр.: *Перед кремлівськими стінами, на Красній площі, сидельці з рундуків викрикують свій крам, на всі голоси вихваляють його*

обережним покупцям (Риб., II, 172); *А Данило Апостол вигукував: Ой ти, ткач, ниткоплут, А я бондарівна, Піди геть, відчетись, Я тобі не рівня* (Лепкий¹, 145); – *Бийте по голові дядю, у розум, у тімнє... Отак викрикував якийсь п'яний з-перед корчми* (Стеф., 60).

7. До складу ЛСГ дієслів оцінної ускладнено-інтенсивної дії входить підгрупа дієслів на позначення процесу мислення, розумової діяльності, реалізуючи сему «активізація розумової діяльності, спрямованої як на реальні, так і на уявні, нереальні об'єкти»: *виметиковувати, вимудровувати, вимислювати, виміркоувати, висновувати (про думки)*. Наприклад: **виметиковувати**, ую, уєш, недок., перех., розм. Вигадувати, придумувати щонебудь. *Як стане виметиковувати оттаку казку та продавати по чотири гривні* (Сл. Гр.) (СУМ, I, 430).

Лексема *висновувати* в основному значенні оцінної семи не містить, а репрезентує значення «робити висновок, висновки». Наприклад: *З уривчастих згадок, схоплених протягом розмови, товариші висновували.., що, крім Калиновичів, був іще інший претендент до спадку* (Фр., VI, 1951, 203) (СУМ, I, 492). Сема особливої старанності при виконанні ускладнено-інтенсивної дії дієслова *висновувати* (образно про думки) можлива на периферії. Уживання цього дієслова у Словнику подано з позначкою «рідко»: *Зажив Грицько тихим пахарським життям, хоч не таким, яке йому за парубоцтва думка висновувала (життя), а все-таки гаразд – так, як і люди* (П. М.², 81).

8. До складу лексико-семантичної групи оцінної ускладнено-інтенсивної дії із семою «рухатися, переміщатися в просторі» належать дієслова, що реалізують семи:

а) «раз у раз, протягом певного часу рухатися, переміщатися у просторі»: *вирачковувати, вигулювати, виброджувати, виїжджувати, вибасовувати, викульгувати*. Наприклад: **вибасовувати**, ую, уєш, недок. Раз у раз басувати, басуючи, бігти (про коней); *Виїжджати на коні, що басує. Врешті Карпо Кирилович скочив у сідло і став вибасовувати наперед* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 68) (СУМ, I, 348). Дієслово *вигулювати* у прямому значенні позначає

процес, спрямований на задоволення певної мети: *Мати возькається з хворим, а я собі вигулюю* (Мирний, III, 1954, 162) (СУМ, I, 380).

Периферійне значення дієслів інтенсивної дії (ДІД) мають лексеми *вibasовувати, вигулювати* (у Словнику позначаються другим, третім значеннями) у переносному, образному значеннях. Наприклад: *На узбіччі дороги виладнувалася верхи на палицях дівтора, завидькувато гляділа Дорошеві вслід.. Вони (діти) притихли, доки він проїхав, а потім з гиканням та іржанням понеслися по дорозі, vibасовуючи та прикевкуючи, як справжні жеребчики* (Тют., 194); – *У вікнах, vibроджуючи з туману, вже трепетав світанок і падали відблиски вогню від печі* (Ст., II, 267);

б) «раз у раз робити верткі рухи тілом, якоюсь частиною тіла, переважно ногами»: *видригувати, vibрикувати, vibаблучувати, vibомарювати, vitупцьовувати, vibивати*. Наприклад: **vикаблучувати**, ую, уеш, недок., перех. і неперех., розм. *В хлоп'ячому гуртожитку... vibаблучували такого гопака, що будинок ходором ходив* (Жур., 1956, 108). (СУМ, I, 403); **видригувати**, ую, уеш, недок., розм. *Раз у раз дригати (звичайно ногами). Схопив (Ів) за попереk Сімону і пішов вигинатись та вихилитись, vibкручувати та видригувати ногами, аж у очах зарябіло* (Збан., Мор. чайка, 1959, 82) (СУМ, I, 392).

У переносному значенні це дієслово містить сему «пустувати, поводити себе легковажно, мати раптові примхи»: *Вже за сорок молодиці, а вона як дівчисько. Вередує. Vibрикує* (Мур., Бук. повість, 1959, 204) (СУМ, I, 357).

Дієслово *vикручувати* сему оцінної ускладнено-інтенсивної дії виявляє тільки у четвертому та п'ятому значеннях, що нашаровується на основне значення інтенсивності дії. Наприклад: **4. тільки недок., неперех., чим.** Робити верткі рухи (тілом, якоюсь частиною тіла): *Він кидав ногами, vibкручував п'ятами, аж земля летіла музикам у вічі* (Н.-Лев., II, 1956, 232). **5. перех., перен., розм.** За допомогою хитрощів здійснювати що-небудь, домагатися чогось. *А сват виявився добрий крутій, що не соромився vibкручувати в них останню копійку* (Н.- Лев., III, 1956, 52) (СУМ, I, 417).

Дієслово *викомарювати* із семою оцінної ускладнено-інтенсивної дії, супроводжуваної емоціями, дивовижними, незвичайними енергійними рухами, переважно подибуємо в розмовному мовленні, напр.: *Отець Сидір викомарював на одній нозі закручені вензелі* (Донч., III, 1956, 94). (СУМ, I, 410); *Царі, значить, а отаке викомарюють* (Вишня, 462).

Сема оцінної ускладнено-інтенсивної дії дієслів *видригувати, вибрикувати, витанцьовувати, викаблучувати, викомарювати, витупцьовувати, вибивати, викручувати* «танцювати з запалом, з натхненням або довго» або «швидко рухатися, раз у раз міняти положення» (за СУМ), наявна в словах із переносним значенням, напр.: Наприклад: *Промені прожектора витанцьовували на потилиці (о. Вікентія) рештки заяложених патлів, а на рясі відстовбурчуються необтрушені соломинки* (Стельмах, 1959, 419) (СУМ, I, 507).

9. До лексико-семантичної групи на позначення зміни стану природи чи природних явищ належать дієслова *вигримувати, виблискувати, вилискувати, визорювати*, які характеризуються наявністю таких сем:

а) «раз у раз гриміти, гуркотіти, спалахувати, блискати»: *вигримувати, виблискувати, вилискувати*. Наприклад: *По небу тільки виблискували зорі та земля світила своїм білим снігом* (Мирний, III, 1954, 44) (СУМ, I, 354). *Заробітчани все йшли та йшли ... уже й захід сонця став жовтіти та блідніти: ніч насовувала на землю; ясні зорі виблискували в темному небі...* (П. М., 2, 140). Периферійне значення розгляданої ЛСГ утворюють семи, що характеризують стан людини. У СУМ третє значення «раз у раз блищати, виявляючи внутрішній неспокій, збудження, переживання (про очі)» властиве розмовному мовленню у переносному значенні, де другий актант може фактично не реалізуватися, інколи поєднуючись з фазовою дієслівною зв'язкою «почати»: *Очі хлопця почали неприязно виблискувати* (Коб., II, 1956, 207); *Сухе, гостре лице свекрушине набиралося гнівом, палахкотіла шия, вуха, виблискували очі* (Горд., II, 1959, 235); // *перен.* Виразно виявлятися, передавати через зовнішні прояви (в очах, на обличчі). *Докії Григорівні подобався цей*

парубійко з лукавими очима, в яких виблискували іскорки стримуваного сміху (Донч., IV, 1957, 182) (СУМ, I, 354); *Виблискував очима, хотів спопелити весь світ, а тоді мій погляд застигав і кам'янів мовби навіки* (Загреб.2, 246); *Старий Козак наче помолодшав. З-під насунутої на чоло високої смушкової шапки гарячим вогнем виблискували його очі* (Риб., II, 96).

Дієслова цієї лексико-семантичної групи здатні позначати омонімічні семи, віддалені від позначення стану природи чи природних явищ. Пор. у СУМ: **вигримляти**, **яє** і **вигримувати**, ую, ує, недок., розм. Раз у раз гриміти, гуркотіти. *Здалека грім вигримляє* (Вовчок, I, 1955, 158) і *Деся у гірських глибищах грізно вигримував бій* (Гончар, III, 1950, 352) (СУМ, I, 379); *Хлопець вигримував на барабані якусь мелодію*.

У художніх творах українських письменників дієслово *визорювати* уживане зі значенням «вкриватися зірками (про небо)», напр.: // *безос. Поволі визорювало. На сході, вище лісу, то розгорялись, то гасли Стожари* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 699) (СУМ, I, 401);

б) «раз у раз блищати, відсвічувати, лисніти»: *вилискувати*. Наприклад: **вилискувати**, ує, недок, без додатка і чим. М'яко блищати, відсвічувати; лисніти. В ієрархічній системі на віддаленій периферії в дієслові на основне значення природних фізичних явищ та внутрішнього стану суб'єкта нашаровується сема «здатність передавати яскравість чи блискіт істот та неістот у просторових координатах». Це значення ускладнено-інтенсивної дії в них дещо згладжується (виявляється меншою мірою). *Вилискуючи на сонці, вороні коні швидко помчали по укутаній широкій дорозі на північний захід* (Качура, Зол. грамота, 1960, 51) (СУМ, I, 422); *В приміщенні електростанції, виблискуючи маховиками, бездумно крутив динамопотужний локомотив* (Руд., Остання шабля, 1959, 112) (СУМ, I, 354); *Над танком виблискував напис: «Волосне правління»* (Стар.1, 1, 196); *На ній виблискувала мідна таріль, а коло тарелі, на ланцюжку, молоток, невеликий, мідний* (Риб., II, 140).

2.11. Семантика дієслів оцінної ускладнено-інтенсивної дії з формантами

ви- ... -ува- + -ся

До оцінного ускладнено-інтенсивного способу дії належать дієслова формантами **ви- ... -ува- + -ся**, які характеризуються ядерним значенням «здійснювати дію (процес) з особливою старанністю, ретельно, раз у раз, протягом певного часу, спрямовану на суб'єкт» (СУМ фіксує 18 дієслів). Вони багатогранні за своєю семантикою в такі ЛСГ:

1. Дієслова на позначення **конкретної ускладнено-інтенсивної фізичної дії**, яка виконується з особливими труднощами (7 лексем): *вивертатися, вививатися, вигинатися, видряпуватися, виковуватися, викручуватися*.

2. Дієслова на позначення оцінної **мовленнєвої** (*вибріхуватися, виправдовуватися, виплутуватися, випрошуватися*), **розумової, мисленнєвої діяльності**: *виколихуватися(перен.), вигніздовуватися* (всього 6 лексем).

3. Дієслова на позначення **тривалого негативного процесу** (4 лексеми): *викачуватися, вивалюватися, вимазуватися, виблуджуватися*.

4. Дієслова, що позначають ускладнено-інтенсивну дію, **що сприймається органами чуття** (1 лексема): *видивлятися*.

1. У межах лексико-семантичної групи, до складу якої входять дієслова конкретної ускладнено-інтенсивної фізичної дії суб'єкта, яка виконується з особливими труднощами (*видряпуватися, вивертатися, вививатися, вигинатися, викручуватися, виборсуватися, виковуватися*), можливі такі нашарування на основне денотативне значення:

а) «виконувати конкретну фізичну дію ретельно, з силою»: *виковуватися*. Наприклад: **виковуватися**, ується, *недок. 2. перен.* Створюватися, вироблятися в процесі боротьби, наполегливої праці; робитися міцним, стійким: *Дух свободи українського народу виковується ще з давніх-давен...*(Тич., III, 1957, 192) (СУМ, I, 410); *Навскоси вишиковувались дев'ятий і десятій класи* (Донч., IV, 1957, 303) (СУМ, I, 541);

б) «спритно, вдало виходити зі скрутного становища»: *виборсуватися, видряпуватися, вивертатися, вививатися, вигинатися, викручуватися*. Наприклад: **видряпуватися**, уюся, уешся, *недок.* 1. Вилазити на що-небудь звідкись, чіпляючись за щось. *Через шанці (Марійка) скакала, мов серна, а де не могла перескочити, видряпувалася руками й ногами* (Коб., II, 1956, 186) (СУМ, I, 392).

Сема оцінної ускладнено-інтенсивної дії є ядерною для всіх лексем цієї підгрупи, на яку можуть нашаровуватися додаткові семи оцінності, хоча інколи традиційний формант **ви-...-ува-** + **-ся** реалізується частково. Наприклад: **вивертатися**, аюся, аешся, *недок.* 3. // *перен.* Спритно, вдало виходити із скрутного становища. *(Терпилиха:) Отак вона приговорками та одговорами і вивертається, а до того іще охання та сльоз, то я і руки опушу* (Котл., II, 1953, 20) (СУМ, I, 362) або: **виборсуватися**, уюся, уешся, *недок.* Виходити зі скрутного, заплутаного становища. *Відчула (Олена), що він став допомагати їй виборсуватись з неприємної ситуації, і тепла вдячність заповонила її* (Вільде, Сестри, 1958, 10) (СУМ, I, 355).

Значна кількість дієслів набуває аспектуальних ознак лише в переносному значенні. На матеріалі нашого дослідження виявлено також дієслова *вигинатись, викручуватися*, що містять сему ускладнено-інтенсивної дії. У «Словнику української мови» вони потрактовані як такі, що мають значення фізичної дії «набирати форми округлих згинів або форми дуги», без указівки на оцінну сему. Наприклад: **викручуватися**, уються, уешся, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Розкручуючись, випадати, вигвинчуватися (про що-небудь вкручене). **Образно.* *Люблю напасти на лісове джерело і дивитись, як воно коловертнем викручується з глибини* (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 33) (СУМ, I, 417). Проте в переносних значеннях ці дієслова входять до групи лексем з оцінним компонентом з вказівкою на здійснення мовленнєвої діяльності: *У нього й хмари вигинались зміями, уже почав і сонце пломінке* (Кост.2, 53); *Вертайся, дочко, додому, – викручувалася свекруха ласкавими словами* (Н.-Лев.1, 57); *От тою-то лютою жінкою й дратували раз у раз Івана, та він не сердився і*

добродушно викручувався жартами (Коцюб.2, 45). Периферійні значення нашаровуються на денотативне і позначають оцінну ускладнено-інтенсивну дію, спрямовану на об'єкт, з вказівкою на локатив. Наприклад: *4. тільки недок. Роблячи верткі рухи, крутитися, повертатися. Вона спинилась, здивовано дивиться на Агу, яка, не помічаючи її, викручується перед дзеркалом* (Корн., II, 1955, 244) (СУМ, I, 417); – *Ти .. навчилася вже в панни в покоях викручуватися* (Коб., II, 1956, 56) (СУМ, I, 417).

2. У межах лексико-семантичної групи дієслів, що репрезентують мовленнєву діяльність дієслова *вибріхуватися, виправдовуватися, виплутуватися, випрошуватися, виколихуватися(перен.), вигніздовуватися* реалізують такі семи:

а) «удаючись до брехні, вигадок, виходити зі скрутного становища»: *вибріхуватися, виправдовуватися, виплутуватися, випрошуватися*. Наприклад: **вибріхуватися**, уюся, уєшся, *недок., розм. Забалакається (Хівря) з парубком – забудеться за діло, тоді вибріхується як-небудь, – каже: А я й забулась!* (Григ., Вибр., 1959, 102) (СУМ, I, 357). У дієслівній формі доконаного виду надмірна старанність, ускладненість дії згладжується, і предикат репрезентує тільки сему результативної інтенсивності дії: *Як Чіпку випустили з чорної, Грицько перший приніс Христі звістку, що, мов, виплутався харцизяка, вибрехався!* (Мирний, I, 1949, 297) (СУМ, I, 357);

б) «здійснення мисленнєвої діяльності, перебуваючи в емоційному напруженні чи спокої»: *виколихуватися, вигніздовуватися* На основне значення цих дієслів нашаровується сема позитивної чи негативної оцінки емоційного стану особи. Наприклад: *І хоча всіляко заспокоює себе, але неприємне почуття ворушиться всередині, а з нього виколихується тривога* (Ст.2, I, 467); *Строгість, що панувала тут і давила все, виблискувалася проти нього щохвили, мов гострий, блискучий ніж...* (Кобил.2, 116). У художніх текстах подибуємо дієслово *вигніздовуватися*, яке у «Словнику української мови» не зафіксовано, хоча містить сему оцінної ускладнено-інтенсивної дії, наприклад, в

оказіональному образному вжитку: *Аби ж то знаття, в яких прізвищах вигніздовується зрада* (Загреб.2, 284).

3. До складу лексико-семантичної групи дієслів на позначення «тривалого негативного процесу або тривалої ускладнено-інтенсивної дії (процесу), внаслідок якої особа зазнає негативних змін», відносяться лексеми: *викачуватися, вивалюватися, вимазуватися, виблуджуватися*. Наприклад: **викачуватися**, уюся, уешся, *недок.*, **викачатися**, аюся, аешся, *док.* 1. *Розминатися, качаючись по землі (про тварин). Вирвавшись на волю, Лиска вибігла в поле, а потім впала на траву і стала викачуватись*. На периферії оцінна сема реалізується чіткіше, напр.: 2. *Качаючись по чому-небудь, забруднюватися, вбиратися в щось. Виспляться хлопці, та ну викачуватися у соломі* (СУМ, I, 404).

Дієслово *виблуджуватися* характеризуються здатністю позначати «тривалий негативний процес, здійснюваний протягом певного часу» з вказівкою на локатив дії. Наприклад: **виблуджуватися**, уюся, уешся, *недок.*, *розм.* *Виходити на дорогу, знаходити її після того, як заблудився. – Примічай же, Любочко, як виблуджуватися з цих провулочків* (Ле, Міжгір'я, 1953, 72). (СУМ, I, 354).

4. До складу лексико-семантичної групи дієслів на позначення дії (процесу), що сприймається органами чуття, належить дієслово *видивлятися*, що репрезентує сему «пильно дивитися куди-небудь протягом якогось часу» Наприклад: **видивлятися**, яюся, яешся, *недок.*, **видивитися**, влюся, вишся; *Увечері почали люди сходитись. Яків стояв за тином, прихилившись, видивлявся. Все то йшли більше жінки- її подруги* (Мирний, IV, 1955, 58) (СУМ, I, 386).

Висновок до розділу 2

Аналіз семантичної структури ЛСГ дієслів оцінної дії дозволяє констатувати складну організацію основних і додаткових (конотативних, емоційних, прагматичних) сем та зумовленість стильового призначення мовних одиниць в актах мовлення. Лексико-граматичні угруповання дієслів, якими є оцінні способи дієслівної дії, ґрунтуються на вираженні спільної категорійної семантики аспектуальності, яка відрізняється від видової кореляції нашаруванням різних додаткових (конотативних) значень. Цілісність таких лексико-граматичних угруповань дієслів – способів дієслівної дії – полягає в особливості їхньої організації і функціональної інтеграції мовних одиниць різних рівнів для вираження спільної категорійної семантики. Оцінні способи дієслівної дії є поліцентричні, оскільки відображають семантичну категорію аспектуальності у вияві різного ступеня інтенсивності.

На основі визначених критеріїв виділено ЛСГ дієслів оцінних способів дієслівної дії, яким властива архісема «послаблений ступінь інтенсивності дії (процесу)». Аналіз лексико-семантичних угруповань дієслів оцінної дії виявив такі основні типи конотативної семантики: переривчасто-пом'якшувальної, процесно-пом'якшувальної, процесно-супровідної та ускладнено-інтенсивної дії, враховуючи особливості вертикального і горизонтального входження словоформ у синтагматичні зв'язки контекстів. У сфері функціональних досліджень зв'язку категорії виду і способів (родів) дієслівної дії центральне місце займає проблема виявлення у тих чи тих лексико-граматичних угрупованнях властивих їм аспектуальних значень та засобів їхнього вираження.

Основними засобами творення дієслів оцінних СД є форманти, які реалізують значення нерегулярної, повторювальної, послабленої, супровідної дії, процесу, стану за ступенем їхнього вияву інтенсивності в оцінці мовця.

На основі аналізу розглянутих лексико-семантичних груп дієслів оцінних способів дієслівної дії можна стверджувати, що вони властиві розмовному та

художньому мовленню. У словникових статтях переважно зафіксовано семи, нашаровані на основні (прямі) і переносні значення багатозначних дієслів.

У синтаксичних конструкціях ступінь вияву процесу, стану виражають обставинні детермінанти «*трохи, не повністю, не сильно*», «*злегка*» та інші. Ці значення дієслів невіддільні від суб'єктивної оцінки і передають процесуальні ознаки як додаткові прагматичні компоненти семантики дієслів.

Сема тривалої, пом'якшувальної дії в контекстних умовах підсилюється й уточнюється поширювачами складу дієслова-предиката *тихо, стиха, недбало, час від часу, злегка, трохи, раз у раз*. Уведені в речення прислівники міри і ступеня є маркерами варіантних сем, які характеризують дію (процес) за ступенем інтенсивності – неповноти вияву дії, процесу, стану.

Сема повторюваної процесно-пом'якшувальної, переривчасто-пом'якшувальної, процесно-супровідної, ускладнено-інтенсивної дії може з'являтися як конотація на основне значення дієслів інших груп. Такі лексико – семантичні варіанти фіксуються в СУМ загалом як *переносні, образні, розмовні*.

Лексичні одиниці оцінних СД із семою повторювальної, послабленої дії містять інформативні (лексико-граматичні) словотворчі форманти, які ускладнюють прагматичним значенням дієслова різних груп: на позначення фізичного стану особи та його зміни, фізичної дії, спрямованої / не спрямованої на об'єкт, руху органів тіла, переміщення предметів, процесів сприймання за допомогою органів чуття, процесу мовлення, мислення, розумової діяльності, емоційного стану особи, звукових виявів живої і неживої природи, сприйняття природних явищ, цілеспрямованої активної дії суб'єкта з певною метою, вияв стосунків між суб'єктами, супровідної дії, здійснюваної органами мовлення, слуху, зору тощо. Наявна в дієсловах сема «тривалий процесно-пом'якшувальний, послаблений вияв дії» нашаровується на основне лексичне значення дієслова у конкретній ситуації мовлення як суб'єктивна оцінка реалій сприйняття позначуваної ситуації.

Дієслова оцінного СДД із семою супровідності дії з префіксами **при-, під-** полісемічні і виявляють складну організацію. Варіантні семи передають різні

конотації, що йдуть від мовця, зумовлені його комунікативною настановою. Кожна ЛСГ дієслів відрізняється варіантним конотативним значенням лексем, маркованим тим чи тим формантом, але більшою мірою відмінність зумовлена комунікативним наміром мовця.

У реєстрі СУМ переважна більшість лексем аналізованих лексико-семантичних груп супровідної дії оцінної семи не містять, тобто потрактовані як видова (корелятивна) пара, що не відповідає теоретичному обґрунтуванню способів дієслівної дії як лексико-граматичних угруповань одновидових дієслів із конотативними значеннями, представленими на комунікативному рівні речення-висловлення у функції предиката, який актуалізує дію, процес, стан в оцінних характеристиках залежно від ілокутивних намірів мовця.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ ДІЄСЛІВ ОЦІННИХ СПОСОБІВ ДІЇ

3.1. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії з формантами по- + -ува-

Аналіз речень із дієслівними предикатами оцінних способів дії полягає у встановленні структурних схем як абстрактних синтаксичних зразків, за якими можуть бути побудовані окремі мінімальні відносно закінчені речення. За твердженням Й.Ф. Андерша, модель речення, його структурна схема має містити мінімальну кількість конститутивних компонентів і будуватися з урахуванням інтенційно-сполучувальних властивостей дієслова-предиката [Андерш, 1987: 17]. Проте, крім облігаторних компонентів структурної схеми, до складу речення входять і факультативні компоненти, які, за визначенням Н.М. Арват, моделюють розширений структурний тип [Арват, 1972: 19].

На формально-граматичному рівні головну роль у структурі речення відіграють присудок (співвідноситься з предикатом), який виражає ознаку суб'єкта, і підмет (співвідноситься з суб'єктом), який виражає предмет думки. Вони несуть основне смислове навантаження у реченні, хоча у багатьох випадках наявність тільки предикативної пари не робить речення інформативно достатнім.

Дієслова оцінних способів дії як похідні утворення переважно зберігають валентні властивості дієслів-мотиваторів, але в контексті відображеної ситуації, аналізуючи конотативні семи, певною мірою модифікують валентну рамку дієслівного предиката у формуванні семантико-синтаксичної структури речення. Так, наприклад, дієслово *танцювати* (позначає фізичну дію) здатне відкривати позиції суб'єкта, об'єкта або й співучасника (*хто танцює? що/який танок? з ким?*), а похідні від нього дієслова *пританцювувати*, *підтанцювувати* відкривають позицію суб'єкта-діяча, але, позначаючи

акціональний процес, що супроводжує основну дію, не відкривають позиції об'єкта.

Дієслівні лексеми переривчасто-пом'якшувальної дії з формантами **по-** + **-ува-** характеризуються одно-, дво- і тривалентністю.

Одновалентні предикати оцінної процесно-пом'якшувальної дії формують типову структурну схему: **Subj – Vf Praed.**

Дієслова оцінної процесно-пом'якшувальної дії здатні позначати фізичний, психічний стан особи (*подрімувати, поболювати, поживати* тощо), супровідний вияв емоційного стану (*похлипувати*), природні явища (*погуркувати, погримувати, покранати*). Одновалентні дієслівні предикати на позначення оцінної супровідної дії, що проявляється злегка, час від часу, поєднуються лише з лівобічним компонентом і правобічних актантів не передбачають. Лівобічний компонент при одновалентних предикатах аналізованих лексико-семантичних груп представлений словоформами називного відмінка, або виражений імпліцитно. Наприклад: **N₁ – Vf:** *Із-за Баєвої гори виповзає чорна, як ніч, хмара, суне понад жовтими стернями, час від часу погримує грім, і все навколо темніє, робиться страшним та непривітним* (Тют., 269).

При одновалентних предикатах, що передають фізичний чи психічний стан особи (*поколювати, постогнувати, покашлювати, покректувати, покахикувати, похропувати* тощо), наявний суб'єктний компонент, напр.: *Максим, поки вистачає його рук, і собі – аж покректує від напруги – пособляє старому чумакові* (Ст.2, Т.1, 235); *І сідали вони, господарі, розправляли вуса, покахикували в жмені, вирішували свою долю* (Тют., 396).

У випадку вживання у безособовому значенні дієслова на позначення природних явищ, фізичного чи психічного стану суб'єкта не потребують відкриття валентної позиції для суб'єкта дії і характеризуються нульовою валентністю, напр.: – **V_{imp} – A** *здалеку погуркувало, мов там шумів дощ і небо розсікали блискавки під громові удари* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 243) (СУМ, VI, 728); *Поколює в грудях.*

Якщо йдеться про вияв фізичного стану особи, можливий імпліцитний об'єктний актант, напр.: $N_1 - Vf$: *Син відразу помітив, що **на голові** старенької матері **полискує** срібляста, зрадлива сивина.*

У контексті одновалентні предикати, що позначають фізичний чи психічний стан особи, виявляють здатність відкривати валентні позиції локатива або джерела дії, напр.:

- 1) $N_1 - Vf - \text{праер}N_2$: *Воно й не дивно, що в Омелька голова **поболує**.*
- 2) $N_1 - Vf - N_4$: *Холод неприємно **поколював** тіла* (Шовк., Інженери, 1935, 158) (СУМ, VII, 36);
- 3) $N_1 - Vf - \text{праер}N_6$: *Від важкої роботи щось **поколює** в боку* (Тют., 285).

Дієслівні предикати на позначення природних явищ, що сприймаються зором, іншими відчуттями (*подувати, подимати, подихати, порикувати, поблискувати* тощо), можуть бути двовалентними і представлені безприйменниковою словоформою орудного відмінка у позиції знаряддя дії, а також прийменниковою формою родового, напр.: $N_1 - Vf - \text{праер}N_2$: *Старий дзвонар привітно усміхнувся у **грубезні вуса, поверх яких** **поблискувала** **паморозь*** (Ст.2, Т.6, 33).

Предикати *повівати, подихати* на периферії репрезентують сему «віяти не дуже сильно, обдавати злегка, час від часу холодом, теплом, яким-небудь запахом тощо» і потребують біля себе правобічного компонента, що вказує на джерело стану природи, і можуть бути кваліфіковані як складені присудки:

$N_1 - Vf - N_5(\text{In})$: *Зійшли сніги, шумить вода, **весною повіва*** (Гр., 100); *Світанок **подихав свіжістю і прохолодою***. Пор.: *Зійшли сніги. Весніє і **Повітря ставало свіжіше**.*

Структурна схема з дієслівними предикатом *поблискувати* може бути реалізована наявністю тільки «уявного» суб'єкта: $N_1 - Vf$: *На **небі блискавиця** **поблискує**.*

Дієслово *поблискувати* репрезентує значення «здійснювати певну дію час від часу якимись предметами, чимось блискати, виділятися тощо», що нашаровується на основне оцінне значення і формує речення таких структурних

схем з одновалентним предикатом: $N_1 - Vf$: *В нахоліній церкві **поблискують** саморобні свічі, зсукані з темного воску дуплянок* (Ст.2, Т.2); *Краги на їхніх ногах **поблискували**, як рижі боки ситої кобили* (Тют., 401); *Біла корогва на щоглі тріпалась в повітрі, **поблискуючи** до сонця* (Коцюб.2, Т.1, 192); *Малі чорні очі неспокійно **поблискували*** (Коцюб., II, 1955, 30)(СУМ, VII, 620); ***Поблискує** мокре дубове цебро, моревіють, тануть переповнені сонцем угіддя* (Гонч., 207); *От вітер буйний **повіває**, зів'яле листя обриває...* (Рудан., 173); *Заспіваю, - море грає, вітер **повіває*** (Шевч., 59).

У контексті предикат відкриває позицію для знаряддя дії, що реалізується безприйменниковою формою орудного відмінка: $N_1 - Vf - N_5(In)$: *Кіпніс розказував мені це з гумором, **поблискуючи** окулярами* (З любов'ю, 58); *Оксен, **це** веселіше **поблискуючи** очима, ступнув до дверей* (Тют., 401).

Двовалентні предикати з формантами **по-** + **-ува-** позначають рух, переміщення, процеси мовлення, мислення, розумової діяльності; супровідний вияв емоційного стану, почуттів особи; процес, що здійснюється за допомогою органів чуття. Аналізовані типи предикатів формують структурні схеми:

Subj – Vf Praed – Obj

Дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позиції суб'єкта та об'єкта: *«Так, - думав Тимко, **посмоктуючи** самокрутку і пускаючи мимо плечей густий димок. – Життя на світі також не солодко, все на щастя надіється, а недоля по серцю б'є»* (Тют., 118).

Subj – Vf Praed – In

Дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позиції суб'єкта та інструмента дії: *Він саме, **попихкуючи** люлькою, картинно стояв у свиті з рясними складками і сивій смушевій шапці...* (Ст.2, Т.1, 227).

1. Правобічні компоненти при двовалентних дієслівних предикатах з формантами **по-+-ува-** на позначення **руху, переміщення у просторі** (*погулювати, походжати, пострибувати, пошкандибувати* тощо) представлені безприйменниковою формою знахідного відмінка та орудним (знаряддя дії), наприклад:

- 1) $N_1 - Vf - N_4$: *Ніч була по-новорічному місячна, легкий вітрець **погойдував** гілля дерев...* (Проск., 94); *Думаєте, горілка, - невірна дівка? – вчвертьока подивився на старого, що **погойдував** свинину під свиною колосків, і, кривлячись, перехилив бісову кров* (Ст.2, Т.6, 25);
- 2) $N_1 - Vf - N_5(In)$: *Жаліючи старого Яця з Гори, відомого коваля на всю округу, люди скорботно **похитували** головами...*(Колесн., 17);
- 3) $N_1 - Vf - \text{праер}N_5$: *Німці **походжають** з дамами, працюють кінотеатри й ресторани* (Проск., 105).

За словами М.І. Степаненка, у складі дієслів руху та переміщення виокремлюються дієслова самостійного руху / несамостійного руху, самостійного переміщення / несамостійного переміщення [Степаненко: 2004, 19]. Дієслова руху, що позначають акціональний процес, репрезентують рух, не спрямований до певного пункту (від певного пункту) переміщення, оскільки їхні семи, які «можуть, але не обов'язково повинні реалізуватися» [Гайсина: 1980, 108], визначають їхню факультативну валентність.

Наприклад, у Григорія Тютюнника подибуємо дієслова *пошкрьобувати, покульгувати* на позначення переміщення у просторі, яке формує речення за структурною схемою: $N_1 - Vf - L$: *Йонька **пошкрьобував** по хаті* (Тют., 86); *Через кілька часу кремезний Гаврило **покульгував** біля гарби, здивовано **знизував** плечима* (Тют., 86), де предикат руху передбачає факультативну валентність.

У контекстних умовах предикати на позначення руху, переміщення можуть втрачати необхідність відкривати валентну позицію для правобічного актанта і характеризуватися одновалентністю та можливістю уведення обставинного детермінанта, напр.: *То уражений Данило **ходить-походжає*** (Рудан., 173).

2. Правобічні компоненти при двовалентних дієслівних предикатах з формантом **по-...-ува-**, що позначають **процес мовлення, мислення, розумової діяльності**, спрямованої/не спрямованої на об'єкт (*подумувати, покрикувати, покликувати, понукувати, погейкувати* тощо), представлені безприменниковою формою знахідного відмінка та применниково-відмінковими формами знахідного, наприклад:

1) $N_1 - Vf - N_4$: *Проте возжак починав особливо голосно курликати, непокоївся, повертав голову, наче **покликував** тих, хто відставав (Колесн., 19); Так собі і фітьфітькають (хурицики), а далі за ріжки та **похваляють** один одного (Кв.-Осн., II, 1956, 146)(СУМ, VII, 444);*

2) $N_1 - Vf - \text{праер}N_4$: *Коли-не-коли Янек озирався, глинав на дівчаток, зітхав, сінав за віжки, **погукував** на коней, що зомліли під полуденним сонцем...(Нан, 12).*

В окремих випадках двовалентні предикати на позначення мовленнєвої діяльності виявляють здатність відкривати позицію для актанта, що виражає функцію об'єкта-адресата, напр.:

$N_1 - Vf - \text{праер}N_5$: *З людьми й словечка не промовить(доня), а перед батьком розпускає язика, **побріхує** ...Мачуха така й сяка, вино п'є, в корчмі гуляє (Коцюб., I, 1955, 264) (СУМ, VI, 627).*

У художніх творах українських письменників об'єктна синтаксема при двовалентних предикатах може бути виражена підрядною частиною складнопідрядного речення, напр.: *Не допускаючи цього, він, проте, іноді **поміркував**, що, припустимо, його вб'ють і тоді Оряся вийде заміж за іншого (Тют., 275);*

3. У правобічній позиції при двовалентних дієслівних предикатах, що позначають **супровідний вияв певного емоційного стану чи процесу** (почмихувати, посіпувати, похвиськувати, подригувати, поморгувати, покиувати тощо), перебувають переважно словоформи орудного відмінка без прийменника, напр.:

$N_1 - Vf - N_5(\text{In})$: *Але Тимко спокійно виступив наперед, одірвав Прокопові руки од густих кіс коханої, сказав, **посіпуючи** губами (Тют., 94); Їй дуже пасувала ця хустинка,.. й навіть пристаркуватий Сильвестр єлейно **пошморгував** носом, коли проходила мимо... (Кулеба, 15).*

4. Об'єктні синтаксеми при двовалентних предикатах, що позначають процес **уживання їжі суб'єктом** (похрумувати, покльовувати, пожовувати, посьорбувати, потягувати подзьобувати, поплямкувати, посмоктувати,

попивати, поскубувати, поцмулювати), представлені безприйменниковими словоформами знахідного та орудного відмінків, напр.:

1) $N_1 - V_f - N_4$: *Він вигідно розсівся і став розказувати, **попиваючи** вино, яке приніс Мстислав у чималенькому глиняному дзбанку для гостя (Опл., 140); Перепивали запіканкою, а **попивали** угорське вино, на гадку гетьмана, найкраще у світі (Леп.1, 22); Саме так, мовчки, **поскубуючи** траву, й підійшов він (кінь) до Сироватки і цього разу (Мушк.3, 279); Зозуляста курка **покльовувала** з долоні крихти хліба; Кожний козак стояв коло свого коня. Дехто доїдав шматок хліба з сиром, дехто **потягував** з тикви горілку для більшої охоти ... (Леп.1, 59);*

2) $N_1 - V_f - N_5 (In)$: *Мотронка була ціла! Боліла в неї голова ще й досі, але ніхто не тривожив спокою пасіки, бджоли гуділи заспокійливо, коні паслися, **похрумуючи** травою, козаки грілися на сонечку (Загреб.2, 226).*

У контексті аналізовані предикати можуть приєднувати інші, обов'язкові в певному контексті компоненти: $N_1 - V_f - N_4 - N_5(In)$: *Зоотехнік, **посапуючи, посьорбуючи** повітря синіми губами, схожими на ставкових п'явок, несе до автобуса, в магазин чи на пошту свого живота, викоханого за все життя... (Гуц.1, 185).*

Предикати такого типу переважно приєднують обставинний поширювач, виражений прислівниками *тихо, тихенько, злегка, час від часу*.

Дієслова оцінної процесно-пом'якшувальної дії з формантами **по-+-ува-** становлять незначну кількісну групу **тривалентних предикатів**, що позначають конкретну фізичну дію, яку виконує суб'єкт злегка, з послабленим відтінком повторюваності і кратності; процес звучання, що здійснюється з переривчастою кратністю; позначення відчуттів, що сприймаються органами чуття.

Тривалентні предикати відзначаються наявністю у структурній схемі одночасно двох залежних актантів, один з яких (внутрішній) позначає об'єкт висловлювання, а другий (зовнішній) – адресата дії або вказує на особу

(предмет), з якою відбувається дія. Такі дієслова у традиційній граматиці визначають як лексеми з подвійним керуванням.

Правобічні компоненти представлені словоформами у непрямих відмінках: об'єкти дії оформлені основним морфологічним варіантом об'єктної синтаксеми – знахідним відмінком з прийменником і без прийменника; локативну синтаксему заповнює форма місцевого відмінка, адресат мовлення представлений давальним відмінком без прийменника, знаряддя дії – орудним відмінком з прийменником чи без прийменника.

Аналізовані валентнісні типи предикатів формують структурні схеми:

S – V_f Praed – Obj – Obj

Дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позиції суб'єкта та об'єктів: *Через кілька днів навіть старі цигани, які спостерігали за нами, схвально **поплескували** мене по плечах* (Лавр., 8).

S – V_f Praed – Obj – In

Дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позиції суб'єкта, об'єкта та інструмента дії: *... А коли вдосвіта прокинувся від того, що розвалювалася голова, виявив біля себе кругленьку Адамцеву Галинку, яка сиділа на краєчку ліжка й своєю ніжною рукою **погладжувала** його розкошлану голову* (Кулеба, 23).

Спільним для цих різновидів речень є те, що своєю семантикою вони передбачають обов'язкові компоненти: суб'єкт і два об'єкти, яким на формально-граматичному рівні відповідають підмет і додатки.

1. Об'єктна позиція при тривалентних дієслівних предикатах на позначення **конкретної фізичної дії** (*посмикувати, погладжувати, пострілювати, похлюпувати, побризкувати, постукувати, поляпувати, поплескувати, поштурхувати* тощо), яку виконує суб'єкт злегка, з послабленим, переривчастим відтінком повторюваності і кратності, може бути експлікованою безприйменниковою формою давального, знахідного, орудного відмінків та прийменниковою формою родового, знахідного і місцевого відмінків. Наприклад:

1) $N_1 - V_f - \text{праер } N_4 - N_5 (\text{In})$: *А не тайожний, - згодився Сірко, постукуючи люлькою об поліняку та натоптуючи її помалу знов* (Багр., 107);

2) $N_1 - V_f - N_4 - \text{праер } N_6(\text{Lok})$: *Січовики реготалися; ледве Сироватка виліз на берег, обступили його, **поплескували** старого козака по плечах, тусали під боки, а Кайдан підняв дозорця й погуцав на руках, як дитину* (Мушк.3, 13).

Об'єктна позиція при дієслівних предикатах на позначення конкретної фізичної дії, може бути експлікованою формою знахідного або орудного відмінків без прийменника (*потирати (руки/руками), потискувати (руку/рукою), покусувати (губу), посмоктувати (губами), позирати (очима), пошкрябувати (пальцями)* та ін), напр.:

1) $N_1 - V_f - N_4$: *Тимко лежав мовчки, сердито **покусуючи** губи ...* (Тют., 270); ***Погладжуючи** навколо оселедця виголену до синяви голову, Богун читав* (Риб., т.1, 122);

2) $N_1 - V_f - N_5(\text{In})$: *А він, **попихкуючи** люлькою, пройшов по тяжкій від роси траві, навіть не глянув на черешню...* (Ст.1., Т.1, 336); *Заскрипіла гарба, і круторогі воли, **помахуючи** муругими головами, протюпали мимо корівника* (Тют., 110); *Цвірчить і стриба горобець перед котом, що вловив гороб'я і, міцно здавивши зубами, **покручує** довгим хвостом та висвічує хижо очима* (Мирний, IV, 1955, 300) (СУМ, VII, 54).

2. Тривалентні дієслівні предикати на позначення **процесу звучання**, що здійснюється час від часу, з переривчастою кратністю (*погрюкувати, постукувати, похльостувати, постьобувати, похльоскувати, поляскувати* тощо), можуть бути експліковані формою знахідного та орудного відмінків без прийменника чи прийменниковою формою місцевого відмінка, напр.:

1) $N_1 - V_f - N_5(\text{In}) - \text{праер } N_6(\text{Lok})$: *Ішов (Гнат), **поляскуючи** прутиком по халявах, золотий зуб горів на сонці* (Тют., 113);

2) $N_1 - V_f - N_4 - \text{праер } N_6 (\text{Lok})$: *Блискує, омите недавнім дощем віття придорожніх верб ніжно **постьобувало** його по грудях і картузі, бризкало теплою росою на лице і руки* (Тют., 190).

Об'єктна позиція при дієслівних предикатах на позначення процесу звучання, що здійснюється час від часу, з переривчастою кратністю, може бути експлікованою формою знахідного та орудного відмінків з прийменником чи без прийменника (*побренькувати, похрускувати, посвистувати, потьохкувати, попискувати, поцвіркувати, подзеленькувати, порикувати, поскрипувати, побрязкувати тощо*), напр.:

1) $N_1 - Vf - N_4$: *Ось він і сьогодні біжить, **посвистує** мелодію, наслідуючи птахів* (Колесн., 20);

2) $N_1 - Vf - \text{праер}N_4$: *І клопітлива самка... відкладе шестеро трохи більших, як горошина, яєчок і потім довго сидітиме на них, сварлива та вередлива, грізно **попискуючи** на самця, якщо він мало приносить їй їжі...* (Тют., 198).

Дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позиції суб'єкта та локатива: *У хаті було темно, в печі мирно **потріскувало** соняшничиння, і на душі в хлопця було спокійно* (Козач., Т.1, 432).

У творах художньої літератури семантика предиката переривчато-пом'якшувальної дії на позначення процесу звучання не завжди вимагає уведення об'єктного компонента. У такому разі предикат реалізує одну валентність: $N_1 - Vf$: *Під кінськими копитами лунко **похрускував** молодий льодок...* (Малик, 78); *...Тут зібралися всі вісімдесят шість чоловік, стояли в чотири шеренги, і морозний сніг **порипував** під ногами* (Проск., 94); *Попід вікнами, ошасливлені пробудженням природи, радісно **попискують** синички, а табунці горобців, зібравшись у ватаги, з'ясовують свої «парубоцькі стосунки»* (Скурат.1, 15); *Стиха **потріскує** в материних пальцях куделя, чути легкий шерех веретена* (Колесн., 34). *По селу скрипіли колодязні журавлі, **помукували** корови, інколи іржали коні – козаки напували худобу...* (Мушк.3, 266).

На вербальному рівні, якщо йдеться про вияв процесу звучання, що здійснюється істотою чи неістотою, дієслово-предикат не потребує правобічного актанта і реалізує тільки позицію суб'єкта: *Вони не лементували, а коротко, хрипко **погавкували**, норовили стрибнути на груди* (Мушк.3, 126); *Чутно лише, як **потріскують** зиндри та хлюпоче по камінню Сян* (Нан., 16);

А у снах жінці **поскрипують** нові кленові двері, на ясних, як сльоза, вікнах сяє поранкове сонце (Ст.₂, 237); Вона прислухалася: десть за вікном **подзвонювало** на худобі калатало, по хаті, зіштовхуючись хвилями, ходило дихання людей (Расп., 403).

3. Правобічні компоненти при тривалентних дієслівних предикатах з формантами **по-+-ува-** на позначення дії (процесу), що здійснюється за допомогою органів чуття (позирати, поглядати, почухувати, почісувати, понюхувати тощо) представлені граматичними формами знахідного та орудного відмінків з прийменниками та без прийменників та місцевого з прийменником. Наприклад:

1) $N_1 - Vf - N_4 - N_5(In)$: Пристаркуватий Сильвестр... **попасував** очима Лександрині смагляві, мовби одлиті з дивовижної бронзи, литочки (Кулеба, 15); Господар **почісував** довгими пальцями густу чорну бороду, в очах його світилися співчуття й насміх...(Мушк.₃, 295); Кінь пішов, але все рівно неохоче, обережно **помацуючи** тонкими ногами ґрунт і ще більше тремтячи шкірою (Тют., 183);

2) $N_1 - Vf - \text{праер}N_4 - N_5(In)$: Гир-гир! – подразнилась Олександра, **поглядаючи** на його хитрими очима (Коцюб.₂, 66); Піт великими краплями котився на його руді вуса, і він обтирав його рукавом сорочки, **поглядаючи** на гостей хитрими сірими очима (Коцюб.₂, 28);

3) $N_1 - Vf - N_4 - \text{праер}N_6(Lok)$: - Хто там? – голосно крикнув Гнат, **помацуючи** в кишені рублену ручку револьвера (Тют., 111).

У контексті тривалентний предикат на позначення оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії може втрачати здатність відкривати позицію для третього актанта і утворює двокомпонентну реченнєву структуру, напр.:

1) $N_1 - Vf - N_4$: - Розійшлися! Шабаш!.. – грізно гукає Окунь, однією рукою показуючи на двері, а другою **помацуючи** свою начальницьку бляху (Ст.₂, Т.1, 387); Покотом полягали на соломі біля гарби, розташовувалися по-домашньому: скидали взуття, розвішували на колесах онучі, блаженно покректували, **почухували** спини (Тют., 286);

2) $N_1 - Vf - N_5(\mathbf{In})$: *На церковному карнизі, попідбиравши лапки, сиділи голуби, сизими намистинками очей **позирали** вниз, здавалося, їм теж було цікаво* (Мушк.3, 307);

3) $N_1 - Vf - \text{праер}N_4$: *Сидить баба на порозі, землю колуває, на садочок, на вишневий, скося **поглядає*** (Рудан., 190); *І йде погордо коридорами школи такий панич, зверхньо **позираючи** на інших* (Скурат.2, 36); *Але він – роздратований, сердитий, **поглядаючи** на голі жовті коси, лози над берегами, лодії, що пливли й пливли Дніпром, - велів полкам відходити далі..* (Скл.2, 152);

4) $N_1 - Vf - \text{праер}N_2(\mathbf{Lok})$: *Кругом себе (Данило) **поглядає**, в злості промовляє...* (Рудан., 173).

У художніх текстах предикати аналізованих груп оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії здатні відкривати валентні позиції для трьох актантів: суб'єкта, об'єкта і знаряддя дії. Структурні схеми речень мають такі варіанти:

1) $N_1 - Vf - N_4 - N_5(\mathbf{In})$: *З трепетом торкається вона до воскових стеблин, і вони лоскітно **пощипують** її і остюками, і разочками зерна...* (Ст.2, Т.1, 306); *Кров відлила від її обличчя, груди ніби хто **поколював** голочками* (Тют., 507);

2) $N_1 - Vf - \text{праер}N_2 - N_5(\mathbf{In})$: *Орися танцювала із своєю подружкою Ганнусею, потім із сільськими хлопцями, потім з хутірськими і була особливо збуджена, сміялася.., зазивно спідлоба **поморгувала** до хлопців блискучими очима...* (Тют., 124); *Натираючись снігом, **поблискуючи** рівними білими зубами з-під чорних вусів, Богун жартував* (Риб., 121).

Отже, предикати оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії з формантами **по-+-ува-** переважно характеризуються одно-, дво-, тривалентністю. Одновалентними є дієслівні предикати на позначення фізичного, психічного стану суб'єкта та природних явищ. Двовалентністю характеризуються дієслова, що позначають конкретну фізичну дію, рух, переміщення у просторі, супровідний вияв емоційного стану, почуттів особи, процес, що здійснюється за допомогою органів чуття, процес звучання та вживання їжі. Тривалентні предикати позначають конкретну фізичну дію, процес мовлення та відчуття, що сприймаються органами чуття.

Предикати оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії на позначення певного фізичного процесу виявляють здатність відкривати позиції для правобічних актантів, що заповнюються різними граматичними формами, напр.: *потріскувати* в печі (*де?*), соляркою (*чим?*), після них (*після кого?*); *порипувати* корбою (*чим?*), *подзв'якувати* (*побрязкувати*) бубонцями, монетами, зброєю, ланцюгом (*чим?*), на вибоях (*де?*).

На синтаксичному рівні дієслова оцінної переривчасто-помякшувальної дії не завжди здатні реалізувати усі свої валентності або ж можуть приєднувати інші контекстуально зумовлені обов'язкові компоненти. Тобто у реченні можуть вербалізуватися не всі семантичні актанти, якісь із них можуть бути представлені імпліцитно. Те саме дієслово зі значенням переривчасто-помякшувальної дії здатне функціонувати як одно-, дво-, тривалентний предикат. У випадку непрямих значень дієслово може містити вказівку і на інші семантичні актанти, які на повехневому рівні речення є факультативними (*поблискує* блискавка, зброя, очі тощо).

3.2. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії з формантами **по- ... -ува- + -ся**

Серед дієслів з формантами **по-...-ува-+-ся** виокремлено дві **одновалентних** лексеми на позначення дії (процесу), що здійснюється за допомогою органів чуття (*почухуватися, помацуватися*). За реєстром СУМ вони позначають сему оцінної переривчасто-пом'якшувальної, послабленої дії не як основне значення, а периферійне, обмежуючись наявністю лівобічного актанта, що виконує функцію суб'єкта дії, напр.: *Тимка розсмішило те, як Марко лежав на возі і кумедно почухувався* (Тют., 25).

Двовалентні дієслівні предикати оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії з формантами **по-...-ува-+-ся**, що позначають рух, переміщення у просторі (*похитуватися, погойдуватися, поколихуватися*), конкретну фізичну дію (*покручуватися*), дію (процес), що здійснюється за допомогою органів чуття

(*подивлятися*) тощо програмують позицію суб'єкта і об'єкта дії, які на формально-синтаксичному рівні зумовлюють варіативність структури речень.

Основна структурна формула двовалентних дієслів: **Sub – Vf Praed – Obj**

1. Домінуюча позиція об'єктної синтаксеми у формі місцевого відмінка з прийменником, рідше трапляються інші граматичні форми, напр.: **N₁ – Vf – праерN₆ (Lok)**: *Попереду **погойдувався** в сідлі ватаг – усі інші у вивернутих вовною догори кожухах, у повстяних шапках, а він у каптані й легкій червоній шапці з пером...* (Мушк.з, 231); *Онопрій, підхопивши Кіндратового форменого картуза, що **погойдувався** на хвилях, надів його собі на голову, чим викликав недоречний регім у спостерігачів* (Іщук, 30).

2. Дієслівні предикати **на позначення психічного стану особи, емоцій, почуттів** (*посміюватися, посміхатися, побоюватися*) переважно є двовалентними і можуть бути імпліцитні або експліковані формами родового відмінка з прийменником чи без прийменника. Напр.:

1) **N₁ – Vf – N₂**: *Його всі поважали і, сказати правду, **побоювалися*** (Ів., 208); *Й так само веселинівські парубки **побоювались** того пекла, що клубочилось під хмарами брів, за стрімкими очеретами вій...*(Гуц.₁, 189);

2) **N₁ – Vf – праерN₂**: *Святі отці довго косували на пана Стадницького, взиваючи його єзуїтським покручем, але той тільки **посміювався** з духовних проклять та ширше брався за шляхетне лісове господарство* (Ст.₂, Т.1, 271).

У синтаксичних конструкціях предикат *побоюватися* виявляє здатність керувати двома актантами, один з яких позначає об'єкт, на який спрямована дія, і реалізується формою родового відмінка, або інколи підрядною частиною речення, напр.: - *А ти що-небудь на приношенія взяла?* - *Взяла, Софроне, - сказала твердо, хоч і **побоювалась** чоловіка* (Ст.₂, Т.2, 305); *Радісне й страшнувате в своїй несподіваності та глибині захоплення пронизує все його тіло, і не знати кому він дякує за чудо, що сталося на його очах, і тремтить, і **побоюється**, що, може, він не достойний його – не такий хлопець повинен стояти перед нею* (Ст.₂, Т.2, 333); *Вони **побоювалися**, що Мікандру їх обдурить* (Лупан., 52).

У художніх творах дієслівні предикати наявного типу *похитуватися, погойдуватися, побоюватися, посміюватися (посміхатися)* функціонують як одновалентні (із загальної кількості аналізованих предикатів з формантами **по...-уватися** зафіксовано 32 уживань у реченні, тоді коли предикати *похитуватися, побоюватися* трапляються рідше). Наприклад: **N₁ – Vf: I**

Наталка теж посміювалася (Багр., 124); - *Пирого – обідові вороги! – посміювався Демко, видобуваючи з міха наші припаси. – Добре слово ліше м'якого пирога* (Загреб.2, 91).

3. Правобічний об'єктний компонент при двовалентному дієслівному предикаті *покручуватися* з формантами **по-...-ува-+-ся** на позначення **конкретної фізичної дії** представлений прийменниковою формою орудного відмінка як зв'язана синтаксема або це може бути обставинний поширювач:

N₁ – Vf – ргаерN₅: *Мотря ...наділа спідницю й червону запаску, ввійшла в хату, розправляла широкі фалди кругом себе та все **покручувалася** перед самим носом у свекрухи* (Н.-Лев.1, 73).

4. Об'єктна синтаксема при двовалентних дієслівних предикатах на позначення **процесу сприйняття за допомогою органів чуття** експлікована формою знахідного прийменникового:

N₁ – Vf – ргаерN₄: *Свекруха хрестилась, а скоса все **подивлялася** на невістчині руки* (Н.-Лев.1, 73).

3.3. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної процесно-пом'якшувальної дії з формантами **на- + -ува-**

Клас дієслів процесно-пом'якшувальної дії з формантами **на- + -ува-** представлений одновалентними, двовалентними, тривалентними предикатами.

Серед дієслів процесно-пом'якшувальної дії з формантами **на- + -ува-** виділяється вісім **одновалентних** лексем, які передають у сприйнятті на слух поведінку тварин (*нафоркувати, навоктувати, нарохкувати, накаркувати* тощо) або позначають емоційний стан особи (*напирскувати – перен.*) та явища природи (*накрапати, наблискувати*).

Лівобічний компонент при одновалентних предикатах названих лексико-семантичних груп представлений словоформами називного відмінка або виражений імпліцитно: **N₁ – Vf**: *Слухає Уляна дивну розмову Стецька та **напирскує** (сміється); Почав **накрапати** дощ. Великі краплі гучно залопотіли по*

кирях. *Ще мить, і розгулялася справжня злива; Над вікнами нависла чорна, мов атрамент, хмара. **Накрапав** дощ, **наблискувала** блискавка* (Хвил., 418); *Почав **накрапати** дощ, що далі – то дужче.*

В окремих випадках спостерігається здатність дієслова відкривати позицію для другого актанта, який на семантичному рівні представляє предикативну ознаку: $N_1 - Vf - N_5(In)$ – *Невидимі хмари почали **накрапати** холодним дощем, одразу стало сиво й тоскно, й по-особливому яось самотньо* (Дім., 55–56). Дієслова, які позначають природні явища, є нульвалентними, напр.: – Vf – *Диви, на землю скільки птиці впало. Така холодна провесінь. З полів сніг не зійшов. А вчора **накрапало*** (Кост.3, 202).

У «Словнику української мови» лексем на позначення звуків тварин (*нафоркувати, навоктувати, нарохкувати, накарбувати*) не зафіксовано, але вони функціонують у розмовному та художньому мовленні, репрезентуючи оцінну процесно-пом'якшувальну дію, що здійснюється суб'єктом без спрямованості на об'єкт, напр.:

$N_1 - Vf$: *Сріблястий кінь зрештою заспокоївся і тільки стиха **нафоркував**; Пориви сильного вітру припинилися, і тільки ворони ще зрідка **накаркували**; У садочку, під вишнею, **навоктувала** квочка, скликаючи курчат.*

Предикати оцінної процесно-пом'якшувальної дії мають здатність відкривати позицію об'єкта, хоча ядерна сема процесно-пом'якшувальної, послабленої дії, що повторюється злегка, тут дещо згладжується або втрачається, напр.: *Ворони, згряями кружляючи в небі, **накаркували** непогоду.*

Двовалентні дієслова репрезентують дію за ознакою спрямованості дії на об'єкт. Тобто об'єктний актант, залежно від семантичного навантаження дієслова, позначає особу або предмет, на які спрямовано дію.

Двовалентні дієслівні предикати з формантами **на-** + **-ува-** позначають конкретну фізичну дію суб'єкта, спрямовану на об'єкт, рух, переміщення у просторі.

Аналізовані типи предикатів формують структурні схеми:

Subj – Vf Praed – Obj,

Subj – Vf Praed – Lok

1. Об'єктна позиція при двовалентних дієслівних предикатах на позначення **конкретної фізичної дії** (процесу), що здійснюється злегка, час від часу, може бути експлікованою формою знахідного відмінка без прийменника чи прийменниковою та формою орудного відмінка (*накивувати, насновувати, насмикувати, нашттовхувати* тощо), напр.:

1) $N_1 - Vf - N_4$: *Навколо місячне стеливо **накупувало** жита, що в цвітінні розкрили вії, навколо лежали безгоміння і сон* (Стельм., V, 48);

2) $N_1 - Vf - \text{праер}N_4$: *Нові меблі, свіжі постелі **нашттовхували** на думку про те, що прибули ми не на чийсь місяць – училище розширялося* (Лавр., 4);

3) $N_1 - Vf - N_5(\text{In})$: *Далеко на обрії сонно **накивує** вогняною бровою мигавиця* (Мушк., Серце., 1962, 136) (СУМ, V, 101).

2. Об'єктна синтаксема при двовалентних дієслівних предикатах на позначення **руху, переміщення**, що здійснюється злегка, стиха, час від часу, експлікована прийменниково-відмінковою формою родового або місцевого в позиції локатива (*настрибувати, начовгувати, нашьопувати, надибувати, накульгувати*). Напр.:

1) $N_1 - Vf - \text{праер}N_2(\text{Lok})$: *Малі пастушки **настрибували** навколо вогнища, грали у квача, наздоганяли один одного;*

2) $N_1 - Vf - \text{праер}N_6(\text{Lok})$: *Знесилена тяжким горем, Параска ледве **начовгувала** по глиняній долівці; Чіпка підріс трохи, став **надибувати** по хаті; Здебільшого, майже цілими днями, спираючись на грушевого кийка, **накульгував** по містечку* (Козач., I, 337).

У художніх творах Ю. Щербака, Григорія Тютюнника, Олеся Гончара, інших українських письменників дієслово *накульгувати* (за реєстром СУМ містить ядерну сему «трохи кульгати») має значення оцінної процесно-пом'якшувальної дії руху з конотативним значенням фізичної вади, напр.: *А на арену, **накульгуючи**, вискакує слон Юмба, і всі бачать, що у слона одна нога протезна, бо вночі, у Куп'янську, розбомбили німці ешелон з евакуйованими звірами...* (Щерб., 198); *...З пагорба посипалася галька – **накульгуючи**, до нас проикував чоловік середніх літ* (ж. «Наука і культ.»). У переносному значенні

аналізований предикат правобічних актантів не потребує і відкриває валентну позицію лише для лівобічного компонента, напр.: $N_1 - V_f$: *Останню сторінку верстають. Ну, для нас це ще не катастрофічно, буває пізніше. Так, поліграфія накульгує* (газ. «Завуч»).

Дієслова оцінної процесно-пом'якшувальної дії з формантами **на-** + **-ува-** становлять незначну кількісну групу **тривалентних** предикатів, що позначають конкретну фізичну дію, процеси звучання, утворення суб'єктом певних звуків; мовленнєву діяльність; позначення процесів, що сприймаються органами чуття.

Аналізовані валентнісні типи предикатів формують структурні схеми:

S – V_f Praed – Obj₁-Obj₂

Дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позиції суб'єкта і двох об'єктів: *Хлоня змовк, а потім знову став навістувати дівчині якусь невеселу пісеньку* (Хвил.1, 411).

S – V_f Praed – Obj – Obj (In)

Дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позиції суб'єкта, об'єкта та засобу: *Дід Остап нащупує ногою край драбини* (Епік, Тв., 1958, 594) (СУМ, V, 243).

Спільним для таких предикатів є те, що своєю семантикою вони передбачають обов'язкове заповнення позиції суб'єкта і двох правобічних актантів. У структурі речення наявні обставини й атрибутивні поширювачі.

1. Об'єктна позиція при тривалентних дієслівних предикатах на позначення **конкретної фізичної дії** (*настьобувати, набризкувати, наприскувати, наскубувати* тощо), яку виконує суб'єкт злегка, з послабленим відтінком повторюваності і кратності, може бути експлікованою безприменниковою формою знахідного, орудного відмінків та применниковою формою знахідного і місцевого відмінків, напр.:

1) $N_1 - V_f - \text{праер } N_6 (\text{Lok}) - N_5(\text{In})$: *Хлопчик блукав вулицями та все настьобував стареньким батіжком по запилених бур'янах, що густо росли обіч дороги* (СУМ, V, 208);

2) $N_1 - V_f - N_4 - \text{праер } N_6$ (**Lok**): *В нього нижче опускаються щоки і тільки тепер видно, як багато зморщок **насновують** на його обличчі роки* (Стельмах, Хліб., 1959, 250) (СУМ, V, 194);

3) $N_1 - V_f - N_4 - N_5$ (**In**): *Мотря **наприскувала** водою глиняну долівку* (СУМ, V, 161); *Малий Федько поважно сидів на возі, **настьобував** коня батіжком і розповідав про сільські новини* (Ст.2, IV, 11);

4) $N_1 - V_f \text{Praed} - \text{праер } N_4 - N_5$ (**In**): *Федір ретельно вмивався над широкою мискою, а потім грайливо став **набризкувати** водою на малого Сашка; Він **настьобував** коней батогом і оглядався на всі боки* (Смолич, Світанок, 1953, 228) (СУМ, V, 208).

У синтаксичних конструкціях аналізовані предикати вказують на інструмент дії імпліцитно, тобто не називають засобу чи знаряддя дії, хоч контекстуально його легко визначити: *Мати **набризкувала** (водою) полотно, щоб швидше розправилося після сушіння на сонці.*

2. Дієслівні предикати на позначення **процесу мовлення** (*напитувати, нашіптувати, натуркувати, надиктовувати* тощо) як потенційні носії ситуації мовлення вимагають наявності таких необхідних семантичних компонентів як суб'єкт, об'єкт та адресат. Ознакою суб'єктності відзначені усі дієслівні предикати цієї групи. Наявність об'єктного актанта може бути продиктована як інформативною недостатністю дієслова мовлення, так і всього речення. Тому об'єктні позиції і їх лексичне заповнення розкривають специфіку як самих дієслів мовлення, так і речень із цими дієсловами. Ця специфіка полягає у пропозиційному змісті дієслів мовлення. Суб'єктом і адресатом дії є особа, чи група осіб, а об'єктом виступає конкретний предмет мовлення чи абстрактні відчуття.

Речення з предикатами мовлення можуть мати такі структурні схеми:

1) $N_1 - V_f - N_3 - N_4$: *І проминає давній літописець нахиленим при свічці силуетом – і пише й пише гусячим пером, і стиха **надиктовує** собі слова...* [Кост.3, 199]; *Зараз і почне **нашіптувати** дівчині та наставляти: і того не роби, і то не твоє діло; і води не носи, і грядок не поли* (П. М.1, 146);

2) $N_1 - V_f - N_4 - \text{праер } N_2$: *Була висока й гостра, одиноко мріла в степу, **накликаючи** в козацьких дозорців думки про минущість життя та неминущість слави ...* (Расп., 108).

У деяких синтаксичних конструкціях дієслівні предикати вказують на адресат мовлення імпліцитно. Сема оцінної процесно-пом'якшувальної дії в такому разі виявляється слабше, напр.: *Заховалось сонце за хмару, стала бабуся дітей **накликувати**; А руденький кривоногий дідок у солом'яному брилі, що до цього без угаву розповідав про свої героїчні пригоди на порогах, тепер безперестанку повертався то на схід, то на захід, падав навколішки і злякано щось **начитував*** (Баш, 8); *Параска бреше, що коло криниці набираю землі, **нашіптую** та роблю чари* (Н.-Лев., II, 1956, 17) (СУМ, V, 240).

У таких синтаксичних конструкціях об'єктна синтаксема може реалізуватися прямою мовою, напр.: *Вийде, бувало, удосвіта, вдень чи надвечір на вулицю, прилаштує бабку, ослінчик побіля неї поставить і почне постукувати, **накликаючи**: «Агов, баби, коси зносьте, в кого лезо притупилося!»* (Скурат.2, 31).

Тривалентні предикати на позначення мовленнєвої діяльності замість об'єктної позиції містять обставинні поширювачі, які передають акціональний стан: *Він часто і густо **нашіптував** учителям на вухо, що школярі іноді затівали зробити* (Мирний, I, 1954, 153) (СУМ, V, 240); *Він ще чимало сидів, **нашіптуючи** собі про одне й те саме., завмираючи від нестерпної муки, коли хотілося заскімлити по-собачому...* (Расп., 108); *Мати не втомлювалась **натуркувати** на вухо синові, як провчити недобру невістку.*

3. Об'єктна позиція при тривалентних дієслівних предикатах на позначення процесу, здійснюваного органами чуття (*насмоктувати, нащипувати, намацувати, нацмокувати, наглипувати*), може бути експлікованою граматичною формою знахідного, орудного відмінків без прийменника та прийменниково-відмінковими формами знахідного, орудного, місцевого, з вказівкою на локатив та інструмент дії. Предикати цього типу

завжди поширюють обставини, які експлікують намір мовця вказати на просторові координати вияву акціональних процесів. Напр.:

1) $N_1 - V_f - N_4 - N_5$ (**In**): *Горська зів'яла, вочевидь втрачаючи в габаритах і гарячково **намацуючи** білими в перснях руками бильця крісла, в якому сиділа (Дрозд₁, 80);*

2) $N_1 - V_f - N_4 - \text{праер } N_5$: *Далі ми йшли босоніж під мерехтінням зірок, **намацуючи** стежку поміж купинами (Бердн., 253);*

3) $N_1 - V_f - N_4 - \text{праер } N_6$: *Вона [Килина] раз у раз зітхала й хрестилась: мовляв, спаси мене, Царице небесна! Потім, **налапуючи** кілочки на тину, ішла до воріт і кликала: Марько! Де ти є? (Хвил.₂, 276); З цими думами Мокій, **намацуючи** в кишені шароварів капшук з грішми, посунув у бік базарища (Мушк.₃, 302);*

4) $N_1 - V_f - N_4 - \text{праер } N_4$: *Маленька дівчинка тільки тихо плакала, коли мачуха **нащипувала** її за руки (Укр. нар. казки). Мати швидко **нащипувала** корж у глибоку миску, **поспішаючи** з обідом.*

Дієслово *нащипувати* у переносному значенні «щипаючи, робити шкіру червоною (про мороз)» виявляє здатність керувати трьома актантами: $N_1 - V_f - N_3 - N_4$: *Пекучий мороз **нащипував** йому щічки, але Пилипко на те не зважав (А. Головка).*

Якщо йдеться про виконання процесно-пом'якшувальної дії з оцінним конотативним відтінком за допомогою органів чуття, можливе приєднання предиката з двома чи чотирма актантами, напр.:

$N_1 - V_f - N_4$: *Зольдінг... зійшов сходами на другий поверх, дивуючись, чому це немає світла, вступив до передпокою і, **намацуючи** вимикач, невдоволено гукнув: Гей, Гансе, Гансе! (Проск., 62);*

$N_1 - V_f - N_4 - N_5 - \text{праер } N_6$ (**Lok**): *Тримаючи в руках черевики, він [Гриць] **намацував** поміж каміннями босими подошвами місцини, куди можна безпечно ступити, старався, щоб не тріщали сухі гілки (О. Бердник).*

До цієї групи належать також дієслівні предикати, які у «Словнику української мови» не зафіксовано: *нацмокувати, наглипувати*. Речення з такими предикатами можуть мати такі структурні типи:

1) $N_1 - V_f - N_5(\mathbf{In})$: *Дід Євмен, пошхуючи люлькою, **нацмокував** язиком від задоволення* (Ст.2, 21).

2) $N_1 - V_f - \text{праер} N_4 - N_5(\mathbf{In})$: *Хитра Кайдашиха з печі тільки **наглипувала** очима на молоду невістку* (Н.-Лев.1, 65).

4. Об'єктна позиція при тривалентних дієслівних предикатах на позначення процесу звучання, утворення суб'єктом певних звуків (*настукувати, нацокувати, наспівувати, награвати, насвистувати, натьохкувати*) може бути реалізована граматичними формами знахідного, давального, орудного, відмінків без прийменника, напр.:

1) $N_1 - V_f - N_5(\mathbf{In}) - \text{праер} N_6$: *Слідчий монотонно **настукував** шкільною лінійкою по ключиці вкрай знесиленого Григорія* (Багр.2, 181);

2) $N_1 - V_f - N_5(\mathbf{In}) - N_4$: *Перші мазки лягають на полотно, і Степан Васильович присмним тенорком тихенько **наспівує**: Ой у лісі криниченька, кругом неї травиченька...* (Ст.2, I, 266);

3) $N_1 - V_f - N_4 - N_3$: *...Школярі **наспівували** їм [тим, хто поминав померлих] духовні пісні (псалми), іноді скрипачі награвали сумовитих мелодій* (Вороп., 12).

Предикати цього типу переважно приєднують обставинний детермінант.

Реалізуючи сему оцінної процесно-пом'якшувальної дії на периферії, предикати виявляють здатність змінювати валентні можливості і відкривати позиції для різної кількості актантів, залежно від контексту, напр.:

1) $N_1 - V_f - N_4$: *Ясний місяць світив високо в небі, а в гаю **натьохкували** свою неповторну пісню солов'ї; ...Федір **насвистує** крізь зуби якусь арію, а видно ж тривогу в очах* (Іванич.4, 106); *Юра й Віктор, позакладавши руки в кишені курток, нервово походжали від озера до табору й **насвистували** кожен своє* (Іванич.4, 80); *Музика завжди надихала уяву поета. Він **награв** вальс Шопена – і зникали стіни, мчали коні навздогін за сльозами* (Март., 39);... А

завесніє – щавель зубами січемо цілісінькі дні, живіт зробитья, наче бубон, хоч марші **награвай** (Дрозд₂, 35); Цей рівнопівкульний ефект значно посилюється, коли людина прослуховує, а ще краще – **наспівує** пісню (ж. «Поч. шк.»); Залишу її вдома з меншенькими, і вона цілісінький день бавилася з ними, **наспівуючи** коліскових... (Скурат.₂, 25].

Позначаючи сему «створювати мелодійні звуки, тьохкати час від часу (переважно не на повну силу)», дієслівні предикати реалізують двовалентність, хоча в художній літературі та в розмовному мовленні дієслова *натьохкувати*, *насвистувати* функціонують як одновалентні: $N_1 - Vf$: *Закохані слухали, як натьохкував соловейко; Він ішов, заклавши руки в кишені, і насвистував, задоволений життям і власною персоною* (Лупан, 244);

2) $N_1 - Vf - \text{праер}N_4$: *Лександрі тенькнуло серце: це ж про Вітасика наспівує Мавра, наврочує їй близьке побачення, розганяє журбу* (Кулеба, 83);

3) $N_1 - Vf - N_3$: *Тоді я схияля свою голову на її літери, і валок щось муркотів і тихо мені наспівував ...* (Хвил.₂, 235).

В окремих випадках дієслівні предикати на позначення емоційного стану суб'єкта, прояву почуттів та процесу звучання виявляють здатність відкривати валентні позиції для об'єкта, що реалізується прямою мовою, напр.:

$N_1 - Vf - N_4$: *Він обережно сходить на приступках униз і тихенько, мирно наспівує: «Да ісправитья молитва моя...»* (Виннич., 596).

Якщо в контексті йдеться про позначення відчуттів, процесу звучання, то немає потреби відкривати позицію другого актанта. У цьому разі модель речення є одновалентною структурою: $N_1 - Vf$ – *Тут, за переказами, сиділи понад півтора століття тому співець рун Архиппа Перттунен та лікар і фольклорист Еліас Леннрот. Один наспівував, а другий нотував* (ж. «Наука і суп.»); *Стиха наспівуючи, вона сумніша й задушевніша, ніж тоді* (Лупан, 183).

Дієслівний предикат на позначення фізичної дії (*нахльостувати*) відкриває позиції для чотирьох актантів.

Правобічні компоненти при **чотиривалентних** дієслівних предикатів оцінної процесно-пом'якшувальної дії, репрезентуючи фізичну дію,

спрямовану на об'єкт, та відчуття, що сприймаються органами чуття, вказують на знаряддя дії та на застосування в просторових координатах:

1) $N_1 - V_f - N_2 - N_5(\text{In}) - \text{праер } N_6(\text{Lok})$: *У вербну суботу.. можна було безборонно **нахльостувати** дівчат лозиною по спині, приказуючи «не я б'ю, верба б'є»* (Смолич, Мир., 1958, 32) (СУМ, V, 228);

2) $N_1 - V_f - N_4 - N_5 - \text{праер } N_6(\text{Lok})$: *Тримаючи в руках черевики, він [Гриць] **намацував** поміж каміннями босими підошвами місцини, куди можна безпечно ступити, старався, щоб не тріщали сухі гілки* (Бердн., 227).

У деяких синтаксичних конструкціях дієслово-предикат *нахльостувати* реалізує не всі свої валентності. У такому випадку на основне значення оцінної процесно-пом'якшувальної дії нашаровується сема «утворення суб'єктом певних звуків» і речення має такі структурні схеми:

$N_1 - V_f - N_5(\text{In})$: *Їде чумаки повільно, злегка **нахльостує** батогом;*

$N_1 - V_f - N_5(\text{In}) - \text{праер } N_6(\text{Lok})$: *Малий Тарас підганяв ягнят тоненьким прутком та час від часу **нахльостував** ним по стареньких штаних.*

Дієслово-предикат *напатякувати* на позначення дії (процесу), що здійснюється суб'єктом завдяки мовленнєвій діяльності також характеризується чотиривалентністю. Об'єктна синтаксема може бути експлікованою граматичною формою знахідного, давального відмінків без прийменників та прийменниковою формою знахідного відмінка, напр.:

$N_1 - V_f - N_3 - N_4 - \text{праер } N_4$: *Хома Гудзь **напатякував** Андрієві про Гафійку, що та знається з Марком Гуцею* (М. Коцюбинський).

У «Словнику української мови» не зафіксовано дієслово недоконаного виду *напатякувати*, а реєструється лише форма доконаного виду із близькою до оцінної процесно-пом'якшувальної семою «наговорити багато зайвого, нісенітного».

Це дієслово може керувати трьома актантами, один із яких може бути імпліцитним, напр.: $N_1 - V_f - N_4 - N_3$: *Жінки тобі можуть **напатякувати**, – зневажливо мовив Безбородько* (М. Стельмах).

3.4. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної процесно-пом'якшувальної дії з формантами на- ... -ува- + -ся

Серед дієслів з формантами **на-...-ува-+-ся** виділяється три одновалентних лексеми (*накльовуватися, насватуватися, накрапатися*), які мають периферійний вияв оцінної семантики без указівки на суб'єкт дії. Наприклад: **N₁ – Vf** – *Якщо насіння городніх культур попередньо зволожити, воно швидше буде **накльовуватися**; Багато хлопців **насватувалося**, але Марія усім відмовляла, все чекала Гордія* (Самч., 31), хоча у контексті може відкривати позицію локатива: **N₁ – Vf – ргаерN₂ – N₅(Lok)** – *Земля парувала і пахла вільгістю, молода травиця **накльовувалася** з ґрунту блідо-зеленими голками* (Нап., 35).

Нульовою валентністю представлено дієслівний предикат, виражений дієсловом *накрапатися*: – **Vf** – *За вікном хмариться, дощик **накрапається**.*

Основна структурна формула двовалентних дієслів: **Sub – Vf Praed – Obj.**

Правобічні компоненти при двовалентних дієслівних предикатах з формантами **на-...-ува-+-ся** на позначення **емоційного стану, почуття особи** (*нахвалятися, насміюватися, насурмлюватися, насуплюватися, насурмачуватися, насупонюватися, накидатися(зневаж.)*) представлені безприменниковими формами знахідного й орудного відмінків, а також применниковою формою знахідного та орудного відмінків, напр.:

N₁ – Vf – N₄: *Карпо не раз **нахвалявся** її вибити, але якось не вибив за все життя* (Стельмах, II, 209) (СУМ, V, 267).

Дієслівний предикат *нахвалятися*, за «Словником української мови», містить сему «погрожувати, заподіяти, зробити комусь яке-небудь лихо, неприємність», яка частково відповідає оцінній семі, але валентні потенції зберігає, відкриваючи позицію для другого актанта – інструменталія, що реалізується граматичною формою орудного відмінка, або адресата у формі орудного применникового:

N₁ – Vf – N₅ (In): *Висока постать свариться на їх [дітей] головою й нахваляється батогом* (Вас., I, 1959, 210) (СУМ, V, 227).

У творах художньої літератури переважають конструкції речень, у яких дієслівні предикати реалізують одну валентність: *Жмудь не вгавав, усе кричав та нахвалявся* (Головко, II, 1957, 297) (СУМ, V, 52); *Коли дівча насурмлюється, то очата, так само як і в матері золотаво-карі, одразу темніють* (Гонч.2, 141).

Об'єктна синтаксема при двовалентних дієслівних предикатах на позначення процесу **мислення, розумової діяльності** (*насновуватися, нашттовхуватися* (перен.)) експлікована формою знахідного відмінка з прийменником. Напр.:

N₁ – Vf – праерN₄: *Він нічого не мав проти тих співучих хатинок, що звалися вуликами. Це навіть поетично, коли в твої дні насновується гаряче бджолине гудіння* (Ст.2, V, 198); *І ще на одне нашттовхувалася думка* (Мушк.1, 50).

3.5. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної процесно-супровідної дії з формантами при- + -ува-

Клас дієслів недостатньої інтенсивності з формантами **при- + -ува-** репрезентує дію не основну, а супровідну. Як і в попередніх ЛСГ дієслова зберігають основні валентні характеристики, властиві безпрефіксним дієсловам-мотиваторам.

Серед дієслів оцінної супровідної дії з формантами **при- + -ува-** виділяється 9 **одновалентних** лексем, які позначають **фізичний чи психічний стан особи, супроводжуваний емоціями** (*прихекувати, прикахикувати, придрімувати, приахкувати, приморгувати, прискакувати, приплакувати, прихлипувати*), та **оцінну супровідну дію, що здійснюється ногами** (*пританцьовувати*).

Одновалентні предикати оцінної супровідної дії з недостатньою інтенсивністю формують типову структурну схему: **Subj – Vf Praed**, в якій предикат передбачає лише позицію для лівобічного компонента і формує семантико-синтаксичну структуру речення: **N₁ – Vf**: *В сосновий бір, на Псло, Родивон щиросердно всіх запрошує – буде риба, мед і до риби децю знайдеться – приморгує* (Горд., Дівчина., 1954, 218) (СУМ, VII, 679); – *Ти вже маєш подарунок, – весело засміявся Сігільдієв, пританцьовуючи* (Проск., 86); *Але Ізнуреков, пританцьовуючи біля каси і хапаючись за галстук, немов його душили, кидав на скляну дощечку зібганий трояк і, вдячно мекаючи, мчав далі* (Льф, 1989, 187).

Переважно при одновалентних дієслівних предикатах оцінної процесно-супровідної дії міститься лівобічний компонент – назва особи або іншої істоти. В окремих випадках предикати на позначення дії, що супроводжується емоціями, можуть відкривати лівобічну позицію, яку заповнює іменник, що позначає неістоту: *Навіть на панських буряках сапка у Христини теж не полола, а пританцьовувала, доганяючи найкращих полільників* (Ст.2, I, 172).

У «Словнику української мови» лексеми *прикахикувати, придрімувати* на позначення фізичного чи психічного стану особи, що супроводжується певними діями, не зафіксовані.

Двовалентні дієслівні предикати оцінної дії недостатньої інтенсивності з формантами **при- + -ува-** у функціях предикатів формують структурні схеми:

1. **Subj – Vf Praed – Obj**, де на семантико-синтаксичному рівні дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позиції суб'єкта та об'єкта: *Один розправляв коріння, інший присипав його землею, притоптував її, щоб деревце не боялося ні сонця, ні вітру* (Лупан, 254);

2. **Subj – Vf Praed – In**, де дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, відкриває позиції суб'єкта та інструмента дії: *Притупував обома ногами, кружляв довкола отамана* (Мушк.3, 33).

Двовалентними є дієслівні предикати, які позначають дію, процеси, супроводжувані мовленнєвою діяльністю; різні вияви звучання; супровідну дію, здійснювану органами мовлення, руху, зору тощо.

1. Правобічні компоненти при двовалентних дієслівних предикатах на позначення дії (процесу), супроводжуваної мовленнєвою діяльністю (*пришиптувати, прибріхувати, присолоджувати, приповідувати, примовляти, приказувати, притакувати, прихвалювати, припрошувати, принукувати, прикоськувати тощо*), представлені словоформами непрямих відмінків. Із загальної кількості аналізованих синтаксичних одиниць переважають ті, у яких об'єкт дії виступає у формі знахідного відмінка без прийменника, рідше – іншими відмінковими формами. Напр.:

1) $N_1 - Vf - N_4$: *Він ще раз поклонився могилі, відійшов від неї і став прикоськувати Ластівку, що налася поблизу* (Тют., 198).

У художніх творах українських письменників дієслівні предикати на позначення дії (процесу), супроводжуваної мовленнєвою діяльністю, відкривають позицію для об'єктної синтаксеми, що реалізується прямою мовою, напр.: $N_1 - Vf - N_4$: *Якщо було холодно, то стукали в стінку, приповідуючи: «Ну те ви, бджоли, готуйтеся, бо прийшла пора...»* (Скурат.1, 20); – *Перед сном кладуть у тарілку з водою кілька цурпалків з віника, приказуючи: «Суджений – ряджений, перевези через місток»* (газ. «Черкаси плюс»);

2) $N_1 - Vf - N_5 (In)$: *Гаврило Іванович слухав його уважно, кахикаючи та погладжуючи вусики і борідку, притакуючи головою та інколи придивляючись до виразу обличчя співрозмовника* (Смолич, Світанок., 1953, 458) (СУМ, VIII, 56);

3) $N_1 - Vf - \text{праер } N_5$: *Тужила би, тужила [Маруся], русою косою шию овиваючи, і причитувала би над кимось померлим* (Хотк., II, 1966, 33) (СУМ, VIII, 99).

Об'єктна синтаксема при двовалентному дієслівному предикатові може реалізуватися імпліцитно, її легко визначити з контексту, напр.: – *Добра, добра!* – **прихвалював** *отець Миколай, смакуючи потроху з чарки* (П. М., 1, 86).

У ситуації мовлення двовалентні предикати аналізованої групи експлікують насамперед суб'єкт дії: – *Це щоб знаття, то луку було заварити, бо мила того ми давно вже не бачили,* – **приговорювала** *Марина так, ніби між ділом* (Іщук, 200). У такому разі дієслово характеризує акціональний процес як реакцію особи на певну ситуацію.

2. У правобічній позиції при двовалентних дієслівних предикатах на позначення процесів, у результаті яких **утворюються звуки різними способами** (*присвистувати, приспівувати, приклацувати, пристукувати, прицокувати, приляскувати, приплескувати, прихлопувати*), відкрито позиції знаряддя, що викликає їх, представлене переважно словоформи орудного відмінка без прийменника, рідше формою знахідного відмінка з прийменником чи іншими граматичними формами, напр.:

1) $N_1 - Vf - N_5 (In)$: – *Дякую за комплімент,* – **пристукуючи** *закаблукками модно пошитих хромових чобіт, відповів Кіндрат і поштиво хитнув головою на знак вдячності* (Іщук, 194); *Було чути, як хтось сонно присвистував носом* (Трубл., I, 1955, 82) (СУМ, VIII, 56);

2) $N_1 - Vf - \text{праер}N_4$: *Марія Заньковецька закінчила спів – і знову встав весь зал і ритмічно приплескував у долоні, проводжаючи її зі сцени.*

В окремих випадках дієслово *приплескувати* репрезентує сему «аплодувати час від часу», на яку нашаровується оцінна процесно-супровідна сема з відтінком темпоральності, напр.: $N_1 - Vf - N_3$: *Охочі до дебатів панотці й інтелігенти.. то припліскували його словам, то підносили против [проти] них свій голос* (Фр., VII, 1951, 226) (СУМ, VII, 711).

Двовалентні дієслівні предикати *присвистувати, притупувати, приспівувати* можуть втрачати здатність керувати кількома актантами і характеризуються одновалентністю: $N_1 - Vf$: *Присвистують, притупують, ще пустяться в танець* (Українка Леся, 1993, 87); *В роті [ченця] не було кількох*

зубів, і він **присвистував** (Хижняк Д. Галицький, 1958, 595) (СУМ, VIII, 14); *Лагодячи вечерю, вона навіть **приспівувала**, а тріскуче полум'я сухого ломаччя немов раділо разом із нею* (Коцюб.2, II, 20); ***Приспівує** старий, косить, кладе горами покоси, не мина й царя* (Шевч., 324).

Дієслова-предикати здатні позначати оцінну процесно-супровідну дію (процес) лише у формі недоконаного виду. Форми доконаного виду, реалізуючи дію завершену, результативну (формальним показником є суфікс **-ну-**), оцінної семи не містять. Але у випадку вираження процесу, що супроводжував певну дію, сприймається як ітеративне дієслово-предикат, чому сприяє уведення обставинного поширювача «злегка», напр.: *Близнята розпізнали вчителя, стишили ходу, а Левко злегка **присвиснув*** (Ст.2, I, 220).

У контексті дієслівні предикати здатні позначати процесно-супровідну дію, супроводжувану емоціями, і представлені словоформами у непрямих відмінках: об'єкт дії оформлений давальним відмінком без прийменника або прийменниковою формою родового, напр.:

$N_1 - Vf - N_5 - \text{праер } N_2$: *Вона впізнала Семенів голос. Він **приспівував** собі до танцю* (Сміл., Зустрічі, 1936, 21) (СУМ, VIII, 31).

3. Об'єктна позиція при двовалентних дієслівних предикатах на позначення **супровідної дії, здійснюваної органами мовлення** (*приплямкувати, прицмакувати, присьорбувати, присмоктувати, прицмокувати, прилизувати, пригублювати, причмокувати* тощо), **руху** (*притоптувати, притупцювати, прикульгувати*) експлікована безприйменниковою формою орудного відмінка, напр.:

1) $N_1 - Vf - N_5(\text{In})$: *Коли ж назустріч ішла одна дачниця, то дотепники спинялися, як вражені громом, і довго **причмокували** губами, виражаючи цим любовну знемогу* (Ільф, 409); *І хоч ніхто з дітей не зрозумів слів, усім подобалось, як він проспівував, **притоптуючи** каблучками: І шумить, і гуде, Дрібен дощик іде* (Ів., 189). Пор. фразеологічний зворот; – *Так роботи буде багато, кажете? – запитав він, **пригублюючи** чарку* (Д.-М., 67); *Коли всі наїлися і розсілися навколо нього, **присьорбуючи** з піал пінявий кумис,*

*Джантемір розповів про свою подорож (Тулуб, В степу..., 1964, 154) (СУМ, VIII, 56) і Тонкими довгими пальцями музиканта Павел згортав до купи землю, **притоптував її, рівняв** (Лупан, 147).*

Дієслівні предикати *прицмокувати, прицмакувати, присьорбувати*, реалізуючи значення супровідної дії (процесу), здійснюваної органами мовлення, можуть відкривати лише лівобічну позицію для суб'єкта дії, а об'єктна представлена імпліцитно. Пор., напр.: *Поробили білі вуса аж до вух і **прицмокують**, передражнюють одне одного або кривляються, як справжні комедіанти* (Лупан, 288); *Козаки смакують юшкою, **присьорбують**... і Заснула, може, тільки Нінка, але й та **щось прицмокувала** уві сні...* (Расп., 401).

В окремих випадках дієслівні предикати на позначення супровідної дії, здійснюваної органами руху, також не потребують об'єктного актанта, або він виражений імпліцитно, напр.: *Двоє козаків взувалися біля полу, встеляли в чоботи, що позсихалися за ніч, устілки, **притупуючи**, знову перевзувалися – на цілий день, потім постягали з жердки кожухи, повдягалися, посунулися з хати* (Мушк.3, 294). Дієслівний предикат у тій чи тій ситуації зумовлює поширювача просторової характеристичності. Пор., напр.: *Тому всі, навіть літні й кволі, виходили в поле і, **притупуючи** ногами по зелених сходах, казали: «Топчу, топчу ряст. Дай, Боже, потоптати і того году діждати!»* (Скурат.1, 20).

4. У правобічній позиції при двовалентних дієслівних предикатах на позначення оцінної **супровідної дії, здійснюваної органами зору** (*примружувати, приплющувати, прищурювати, прискалювати*), перебуває переважно об'єктна, виражена словоформою знахідного відмінка, рідше – прийменниковою формою орудного, напр.:

1) **N₁ – Vf – N₄**: *Таку мав звичку – сміючись, **приплющувати** очі* (Мушк.3, 13); *– Ну, а що ж ви умієте, голубе? – хитрувато **примружуючи** око, спитав він Гонтаря* (Баш, 12); *Одначе кравець перехопив той дроз, відтак одхилився й, **прискаливши** око, сказав: – Значить, Мавро, прийду я до тебе ввечері* (Кулеба, 10);

2) $N_1 - V_f - \text{praep } N_5$: *Дід Улас дрімав у холодку, але все ж **припильновував** за пастушками (поглядав очима).*

Дієслова оцінного СДД із семою супровідності, подібно до лексем з префіксом **при-** полісемічні. До їхнього складу входять лексеми, що позначають супровідну дію, виконувану однією чи кількома особами і водночас репрезентують семи руху, переміщення у просторі, процесу звучання тощо, а тому здатні відкривати позиції локатива або обставинного детермінанта.

Переважна частина аналізованих дієслів є однозначними. Лише деякі лексеми у другому, третьому значеннях містить супровідну сему. Різні конотації поєднують оцінні позитивні або негативні смисли, що йдуть від мовця, залежно від ситуації мовлення, та часові параметри перебігу супровідної дії (процесу). Відповідно, в актах мовлення вони приєднують обставинні поширювачі, наприклад: *Але Ізнуреков, **пританцьовуючи** біля каси і хапаючись за галстук, немов його душили, кидав на склану дощечку зібганий тройак і, вдячно мекаючи мчав далі* (Ільф, 187); ***Притупував** обома ногами, кружляв довкола отамана* (Мушк.3, 33); *Гаврило Іванович слухав уважно, кахикаючи та погладжуючи вусики і борідку, **притакуючи** головою* (Смолич, Світанок., 1953, 458) (СУМ, VIII, 56); *Минулого століття кожен чоловік міг **припрошувати** до танцю жінку тільки з дотриманням порівняно складного ритуалу* (Наука і сусп., 44); *Павлуша навшипиньках підійшов до дверей і, затаївши подих, **прислухався*** (Баш, 296).

Тривалентні дієслівні предикати оцінної супровідної дії з недостатньою інтенсивністю з формантами **при-** + **-ува-** становлять незначну кількісну групу дієслів на позначення супровідної фізичної дії. Аналізовані валентнісні типи предикатів формують структурні схеми:

$S - V_f \text{ Praed} - \text{Obj}_1\text{-Obj}_2$

$S - V_f \text{ Praed} - \text{Obj} - \text{In}$

Об'єктна позиція при тривалентних дієслівних предикатах на позначення послабленої, супровідної **фізичної дії**, спрямованої на об'єкт (*пригладжувати, притримувати, прихлюпувати, притискувати* тощо), яку виконує суб'єкт з послабленим відтінком інтенсивності, може бути експлікована

безприйменниковою формою знахідного, орудного відмінків та прийменниковою формою родового відмінків. Наприклад:

1) $N_1 - V_f - N_4 - \text{праер } N_2$: – *Господи, та що тут у вас скоїлося? – все більше блідла Уляна, **притискуючи** руки до грудей* (Тют., 90);

2) $N_1 - V_f - N_4 - N_5(\text{In})$: ...*І Богдасева мати з тою ж дружньою ясною усмішкою обіймає їх обох, потім **пригладжує** своєю рукою русяве густе волосся Поліни, і дівчинка боїться, що вона зараз заплаче* (Ів., 191); *Мірошниченко, напинаючись, кидає в мисочку сліпця гроші, скидає картуз, ховає його під кущем, **прикриваючи** торішньою травою, і йде в глибінь ліска* (Ст.2, II, 320);

3) $N_1 - V_f - N_4 - \text{праер } N_4$: *Тоді Балаганов вільною рукою **притримував** Паніковського за комір і надавав його тілу потрібного напрямку* (Ільф, 471).

У деяких синтаксичних конструкціях дієслова-предикати (*прихитувати, прикривати, приколисувати, прикусювати, прикушувати* тощо) експлікують лише об'єкт дії і формально характеризуються двовалентністю, напр.:

$N_1 - V_f - N_4$: *То з космосу листи нашій Тоні йдуть, – жартує Демидиха розвеселившись. – Хто ж хоч він? – Це, мабуть, той, що по радіо Тоню вітав, – **приколисуючи** дитину, сказала Корнієва молодиця* (Гончар, Тронка, 1963, 17) (СУМ, VII, 642); *Марія нахилилася над ним і, **пригладжуючи** спітніле чорне кучеряве волосся, тихесенько заспівала* (Ів., 203).

Дієслівні предикати різних семантичних підгруп можуть виявляти здатність керувати одним правобічним актантом, позиції якого займає конструкція прямої мови, напр.: *А титарівна зустрічає, **приспівує**, примовляє: «Чи не той це Микита, що з вільотами свита?»* (Шевч., 389).

Отже, дієслова-предикати на позначення послабленої, супровідної дії, спрямованої на об'єкт, переважно утворюють двовалентні моделі.

3.6. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної процесно-супровідної дії з формантами **при- ... -ува- + -ся**

До дієслів із формантами **при- ... -ува- + -ся** належать 5 дієслів, що характеризуються одновалентністю і двовалентністю.

Одновалентні дієслівні предикати оцінної процесно-супровідної дії з формантами **при- ... -ува- + -ся** (3 лексеми) позначають оцінну процесно-супровідну дію, що здійснюється за допомогою органів чуття (*примружуватися, прищурюватися, прищуплюватися*), програмують лівобічну позицію суб'єкта і на формально-синтаксичному рівні зумовлюють типову структуру речення: **N₁ – Vf**, напр.: *Із хліва, солодко примружуючись і облизуючи губи, вийшов Охрім* (Тют., 180); *Ярослав хитро примружується і хихикає в кулак* (Малик, 188); *Очі прищуплюються, поволі стулюються повіки* (Рибак, Гармати, 1934, 9) (СУМ, VIII, 106).

Дієслівні предикати оцінної процесно-супровідної дії з формантами **при- ... -ува- + -ся**, що характеризуються **двовалентністю**, виявляють здатність позначати супровідну дію, що сприймається органами чуття (*прислухатися, прислухуватися, принохуватися*).

Основна структурна формула двовалентних дієслів з формантами **при- ... -ува- +- ся** є типовою: **Subj – Vf Praed – Obj**.

На формально-синтаксичному рівні такі предикати відкривають позиції суб'єкта дії та об'єкта, що переважно есплікується прийменниковою формою родового відмінка: **N₁– Vf – праерN₂**: *І він аж зупинився, мовби прислухаючись до чогось* (Мушк.1, 50); *Він все міцніше, міцніше стискував руками її вузькі плечі і жадібно, як очманілий, принохувався до соняшникового запаху її волосся...* (Тют., 276).

В окремих випадках об'єктна синтаксема при двовалентних предикатах на позначення супровідної дії, що сприймається органами чуття, може бути есплікована підрядною частиною речення, напр.:

$N_1 - Vf - \text{праер}N_4$: *Так видавалося Лександрі, а насправді вона лежала на зерні в кузові, **прислухаючись**, як шофер Юрко... перекидається словом-небиллицею з Маврою Вугловою (Кулеба, 76).*

В уснорозмовному мовленні, художніх творах українських письменників переважають речення двовалентної структури, хоча трапляються й такі, у яких дієслівні предикати, позначаючи супровідну дію, не потребують об'єктного актанта або він виражений імпліцитно, напр.: $N_1 - Vf -$ *Він любить **приглядатись**, усе помічати й часто зупиняється (Гуц.1, 186); Той [Лесь] поламався трохи, ще, **принюхуючись**, випив чарочку горілки і вже неохоче вів далі... (Ст.2, I, 213).*

3.7. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної процесно-супровідної дії з формантам під- + -ува-

Клас дієслів оцінної супровідної дії з формантами **під-+ува-** представлений одновалентними, двовалентними, тривалентними предикатами.

Одновалентні дієслівні предикати оцінної супровідної дії зі значенням недостатньої інтенсивності представляють типову структурну схему:

Subj – Vf Praed

До дієслів оцінної супровідної дії недостатньої інтенсивності з формантами **під- + -ува-** відносимо 12 лексем. Це дієслова, що позначають психічний, емоційний стан особи (*підхлипувати, підплакувати, підвивати, підхихикувати*) та звуки людей, тварин, птахів, що супроводжують основну дію, здійснювану суб'єктом (*підкахикувати, підсьорбувати, підцмокувати, підцмакувати, підгавкувати, підгаркувати, підпадьомкувати, підтьохкувати*).

Лівобічний компонент при одновалентних предикатах представлений словоформою називного відмінка або імпліцитно: $N_1 - Vf$: *Хома Гудзь став **підкахикувати** так, ніби йому дернуло в горлі (М.Коцюбинський); Жайворонки, як не перервуться, щебечуть, перепели хававкають та **підпадьомкають**, а*

неугавні коники завели в траві таке сюрчання, аж у вухах ляскотить (П. М.₁, 46); *Нагасць лежав, скулившись, тихо підвивав і схлипував* (Мушк.₃, 228).

Подібно до одновалентних предикатів з формантами **під+—ува—**, одновалентний предикат цієї лексико-семантичної групи відкриває позицію лівобічного компонента, представленого назвою істоти. В окремих випадках предикати на позначення дії, що супроводжується емоціями, можуть відкривати лівобічну позицію, яка заповнюється іменником-неістотою.

Так, лексема *підгавкувати* в переносному, образному значеннях може позначати оцінну супровідну дію, виконувачем якої є неживий предмет, напр.: **N₁ – Vf**: *Лише чути було, як далеко підгавкує кулетет*. Такі одновалентні предикати оцінної процесно-супровідної дії виявляють здатність керувати двома актантами, хоча ядерна сема процесно-супровідної, послабленої дії, що повторюється з незначною мірою інтенсивності, тут дещо згладжується або втрачається, напр.: *Собаки після похмурих осінніх дощів пооживали і тепер бряжчали цепами та від нудьги підвивали до місяця* (Руд., Остання шабля, 1959, 41) (СУМ, VI, 404); *Дивився часом, нікчема якась,.. а й та норовить чимось тебе принизити, підхихикує з тебе* (Гончар, Таврія, 1952, 360) (СУМ, VI, 521).

Серед дієслів оцінної супровідної дії недостатньої інтенсивності з формантами **під- + -ува-** виділяється значна кількість **двовалентних** лексем, які позначають оцінну тривало-комітативну дію, що супроводжує головну, спрямовану на об'єкт. Переважно це дієслова, що позначають рух, переміщення у просторі; емоційний стан суб'єкта; супровідну дію, внаслідок якої утворюються різноманітні звуки.

Мінімальною структурою речення з двовалентним предикатом можна вважати трикомпонентні семантично зумовлені структури:

Subj – Vf Praed – Obj

Дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позиції суб'єкта та об'єкта: *А ось нам, старикам, доводиться себе*

підстьобувати, щоб упоратися з силою роботи, яка лягла усім нам на плечі (Д.-М., 48); Кошовий жартував, *підморгував* йому (Мушк.3, 33).

Subj – Vf Praed – In

Дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позиції суб'єкта та знаряддя дії: *Ох, як я їх люблю, вони душу охолоджують, – каже вона, апетитно кусаючи кисточку і пустотливо підморгуючи блакитними очима* (Лупан, 23).

1. Об'єктна синтаксема при двовалентних дієслівних предикатах на позначення руху, переміщення в просторі (*підгойдувати, підплигувати, підстрибувати, підцугикувати*) експлікована формою знахідного відмінка без прийменника або прийменниковою формою родового чи місцевого, напр.:

N₁– Vf – N₄: *Тепер важкотілий огир управителя дедалі частіше з'являвся в лісових закутках, підцугикуючи бабоподібного вершиника* (Ст.2, I, 313).

Проте дієприслівниковий зворот переважно виступає як другорядний предикат, що характеризує основний предикат за способом виконання дії, напр.: *Коло нього, легко підстрибуючи, біжить Іван – маленький і меткий, мов позолочений дубовий листочок, підхоплений вітром* (Колесн., 23); – «*Їдуть!*» – *і до Народного дому підкотила чорна машина, а за нею, підстрибуючи на бруківці, причмихала вантажівка* (газ. «Літ. Укр.»); *Він біжить, підстрибуючи, а стежка під босими його ногами ніби дзвенить, співає* (Колесн., 20). Предикати аналізованої групи інколи відкривають валентну позицію лише для суб'єкта дії. У такому разі реченням властива структурна модель: **N₁– Vf**.

2. Правобічні компоненти при двовалентних дієслівних предикатах на позначення оцінної супровідної дії, що передають емоційний стан суб'єкта (*підиморгувати, підморгувати*) представлені словоформами непрямих відмінків: об'єкт дії – давальним, знахідним та орудним відмінками та прийменниковою формою родового, напр.:

1) **N₁– Vf – N₃**: – *Чуєте, як виспіває? – не сердячись, підморгує Мирон Григорієві і сміється...*(Ст.2, I, 244);

2) $N_1 - Vf - N_5$: *Кузь підморгує носом, торкає пальцями акуратно підстрижену рижувату щіточку вусів* (Тют., 293);

3) $N_1 - Vf - \text{праер}N_2$: – *Сідай, Андрію, бо є ще біля чого посидіти, – підморгує до пляшки* (Ст.2, I, 314).

Двовалентні предикати на позначення мовленнєвої діяльності, руху, переміщення у просторі, емоційного стану суб'єкта у контексті виявляють здатність керувати імпліцитно представленим актантом. Таким реченням властива двовалентна структурна модель:

1) $N_1 - Vf - N_4$: –*Ти знаєш, я зробила його... Підштовхувала, тягла, передруковувала його роботи* (Мушк.1, 98);

2) $N_1 - Vf - N_3$: *Обговорюють внутрішнє становище, – підтакувала Іяна* (Лупан, 206).

Дієслова на позначення емоційного стану суб'єкта можуть характеризуватися одновалентністю, якщо виступають як другорядні предикати у дієприслівниковій формі,

напр.: *Так це ж ми вдвох пасемо, – сказала одного разу Анна, недвозначно підморгуючи* (Кулеба, 68); *Зірки проводжають місяць на спочинок, поблажливо підморгуючи* (Лупан, 214).

3. Дієслівні предикати на позначення оцінної супровідної дії, внаслідок якої утворюються **різноманітні звуки** (*підсвистувати, підспівувати, підклацувати, підстукувати*) функціонують як двовалентні, утворюючи моделі:

1) $N_1 - Vf - N_5(\text{In})$: *Запорожці підстукували в лад підковами й ложками, приймали густий рокіт бандури за веселий зачин до пісні... (Мушк.3, 35); Підцмокувати язиком; Підцмакувати губами;*

2) $N_1 - Vf - N_4$: *У наступні дні по можливості вчитель переглядає ілюстрації якоїсь пісні і підспівує їй* (ж. «Поч. шк.»).

Правобічний актант у позиції об'єкта може бути виражений формою давального відмінка, вказуючи на адресат мовлення:

3) $N_1 - Vf - N_3$: *Дзвоник раптом заходиться голосним дзявкотінням, а Полкан та Пірат нетерпляче підвивають йому* (Коз., Сальвія, 1959, 87) (СУМ,

VI, 404); *Ставши лагідними від кучля вина, молдавани підспівували йому* (Лупан, 53).

На вербальному рівні предикати аналізованої лексико-семантичної групи передбачають обставинний поширювач у функції якісної характеристики дії, напр.:

$N_1 - Vf - N_3$: *Джек ішов на баштан, розмовляв там з дідом, що часом уже підсвистував своїй тулці другим, з прихрипом, голосом, та з його мученою безсонням вівчаркою.*

До тривалентних предикатів оцінної супровідної дії недостатньої інтенсивності з формантами **під-** + **-ува-** належить незначна кількість лексем, які позначають оцінну тривало-комітативну дію, що супроводжує головну, спрямовану на об'єкт та на знаряддя дії. Переважно це дієслова, що позначають фізичну дію, спрямовану / не спрямовану на об'єкт; мовленнєву діяльність суб'єкта.

Тривалентні дієслівні предикати реалізують структурні схеми:

$S - Vf Praed - Obj_1 - Obj_2$, $S - Vf Praed - Obj - Obj (In)$

1. Об'єктні позиції при тривалентних дієслівних предикатах на позначення **послабленої, супровідної фізичної дії** (*підштрикувати, підскубувати, підхльостувати, підстьобувати₂, підтоптувати, підтупувати, підципувати* тощо) можуть бути експліковані формами знахідного та орудного відмінків, напр.:

$N_1 - Vf - N_4 - N_5$: *Як тільки я помічав її серед танцюючих або серед дівчат, що поприлипали до крайньої колони, мене наче підхльостували батогом.*

У контексті тривалентні дієслівні предикати аналізованої лексико-семантичної групи можуть відкривати валентні позиції лише для суб'єкта та об'єкта чи знаряддя дії, напр.:

$N_1 - Vf - N_5$: *Дівчата стали танцювати, ще й підтоптувати ногами.*

Текстуально аналізовані предикати втрачають здатність відкривати лівобічні валентні позиції і характеризуються одновалентністю. Таким

реченням властива структурна модель: **N₁ – Vf**: – *Де ти, серденько, була? – ститався він, підтупуючи до неї. – Я ж з тобою не христосався!*(П.М.₁, 86).

Порівняно з іншими лексико-семантичними групами дієслів на позначення оцінної супровідної дії, частотність уживання дієслів послабленої фізичної дії, спрямованої / не спрямованої на об'єкт, у художніх творах українських письменників значно менша.

2. Правобічні компоненти при тривалентних дієслівних предикатах на позначення **мовленнєвої діяльності** (*підбадьорювати, підбріхувати, піддукувати, піддакувати, підкрикувати підтакувати, підхвалювати*) представлені словоформами знахідного відмінка з прийменником і без прийменника, зняряддя дії – безприйменниковою формою орудного, напр.:

N₁ – Vf – N₄ – N₅(In): *До того ж він один, а їх багато, і вони підбадьорюють один одного вигуками* (Лупан, 61).

Залежно від контексту тривалентні предикати можуть відкривати позиції лише для об'єкта дії чи вказувати на адресат мовлення, напр.:

N₁ – Vf – N₃: *Але Аріон раптом згадав, що він – глава сімейства, і не гоже йому підтакувати жінці, бо ще чого доброго заплачеш біля воріт, як баба* (Лупан, 225).

Адресатний компонент може бути представлений імпліцитно: **N₁ – Vf**: *Обговорюють внутрішнє становище, – підтакувала Іяна* (Лупан, 206).

В окремих випадках дієслівні предикати, виражені дієприслівниковим зворотом, вказують на додаткову дію і не потребують третього актанта, напр.:

N₁ – Vf – N₄: *Тижнів зо два ночами тут працював увесь загін; підбадьорюючи втомлених людей, Трофімов погукував, раз у раз потираючи натруджені од незвички руки* (Проск., 75); – *Теж добре! – підбадьорюючи старшого, сказав Гонтар* (Баш, 39).

Предикати на позначення мовленнєвої діяльності здатні, крім лівобічного актанта, відкривати позиції об'єкта та адресата, що представлені імпліцитно: *Учителька помахала їм рукою, підбадьорюючи* (Лупан, 77); *Високий хлопець з великим чолом вже не бентежив її, навпаки, тепло усміхався, ніби*

підбадьорював (Лупан, 243). Семантичний предикат відкриває три позиції актантів: суб'єкта, об'єкта й адресата. Пор.: *Учителька підбадьорює учня згодою з ним (добрим словом)*.

Семантика дієслів оцінного значення з конотативним відтінком супровідності виявляють здатність формувати моделі речень з дієслівними предикатами і з семантикою повторюваності дії, процесу, тривалого стану. Для переважної більшості дієслів із семою супровідності властиве значення «повторюваності дії». Дія, виражена дієсловами з формантами **під-** + **-ува-**, пов'язана з одним чи кількома суб'єктами, повторюється рівномірно, необмежено у своєму вияві. Семантику кількісної повторюваної дії в аналізованих дієсловах доповнює сема «старанно» або «недостатньо», «інтенсивно», тобто, супровідна дія не може повторюватися через певні інтервали часу, слідуючи одна за одною. При цьому дієслівний предикат відповідно до наміру мовця може бути поширений обставинним детермінантом, наприклад: *Добре наївшись, він став підхвалювати господиню за смачний обід; Слухає Явдоха такі речі та підхвалює «доброго молодця», що не забув науки* (Мирний, I, 1949, 401) (СУМ, VI, 52).

У такому разі обставинний поширювач може бути представлений дієприслівником зворотом або підрядною частиною.

3.8. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної процесно-супровідної дії з формантом під- ... -ува- + -ся

Дієслівні предикати оцінної процесно-супровідної дії з формантами **під-** + **-ся** характеризуються двовалентністю і виявляють здатність позначати ставлення суб'єкта до об'єкта дії (*підсміюватися, піддобрюватися*).

Основна структурна формула речень з двовалентними дієслівними предикатами з формантами **під-** ... **-ува-** + **-ся** є типовою: **Subj – Vf Praed – Obj**.

Об'єктна синтаксема при двовалентних предикатах на позначення ставлення суб'єкта до об'єкта дії (*підсміюватися, піддобрюватися*) експлікована формою родового, орудного відмінків з прийменником, наприклад:

1) $N_1 - Vf - \text{праер}N_2$: *Орися понамальовувала на грубці півників, з яких Тимко підсміювався, говорячи, що ті півні схожі на ворон (Тют., 259); Хитра дівка – знає, як піддобрюватися до пана.*

2) $N_1 - Vf - \text{праер}N_5(\text{In})$: *Аріонові здалося навіть, що вона підсміюється над ним, прискаливши зелені очі (Лупан, 156).*

У контексті дієслівні предикати для реалізації оцінної супровідної семи не завжди потребують правобічних актантів. Вони виражені імпліцитно, напр.:

$N_1 - Vf - I$ *аби ти бачила, як він зрадив, аж сльоза під повіками закипіла, – Григорій, піддобрюючись, пригорнув однією рукою дружину, притиснув її обличчя до грудей (Ст.2, I, 247); – В тім і діло, що не маленький, – підсміюється Мирон (Ст.2, I, 391); Односельці підсміювалися. Підсміювався й він (Лупан, 26); А левіти бачили те все, штовхали один одного ліктями та підсміювалися: – Чи чули ви, хлопці, як він обіцяв милість Божу цьому старому дурневі? Сам Моїсей не вмів би ліпше вив'язатися (Хотк., 49).*

В окремих випадках дієслівні предикати виявляють здатність відкривати валентні позиції для третього актанта:

$N_1 - Vf - \text{праер}N_2 - N_5(\text{In})$: *До хати прителюючись [Гервасій]. Прийшов і почав піддобрюватися цукерками до голодних дітей (Стельмах, Хліб..., 1959, 533) (СУМ, VI, 424).*

Дієслівні предикати оцінного процесно-супровідного способу дії характеризують дію, стан за кількістю крат або безперервності / перервності перебігу за інтенсивністю, а також, за твердженням Ю.С. Маслова, характеризує дії за ступенем тривалості [Маслов, 1978: 18]. Часовий перебіг дії, її тривалість виражають дієслова, що реалізують такі семи: виконання дії час від часу, протягом тривалого часу (Словники переважно подають як друге або третє значення); тривалий час терпіти фізичний біль; тривалий час виконувати

певну фізичну дію, супроводжуючи основну; тривалий час виявляти позитивні чи негативні емоції, почуття; виконання дії з недостатньою інтенсивністю, злегка, потроху, трохи, ледь.

3.9. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної ускладнено-інтенсивної дії з формантами ви- + -ува-

ЛСГ дієслів ускладнено-інтенсивної дії з формантами **ви-** + **-ува-**, що репрезентують оцінну сему і позначають дію з відтінками тривалої посиленої кратності представлена різними за значенням дієсловами.

Дієслова ускладнено-інтенсивного способу дії — це одно видові утворення від дієслів недоконаного виду з префіксом **ви-** і суфіксом **-ува-** (**-ва-**). Оцінну сему ускладнено-інтенсивної дії репрезентує префікс **ви-**, суфікс **-ува-** (**-ва-**) маркує значення тривалості у конкретній ситуації повідомлення (*виганцьовувати, вистукувати, виспівувати, витьохкувати* тощо).

Характерною закономірністю структури речень із названими предикатами є те, що вони відкривають обов'язкову позицію суб'єкта-діяча, основним морфологічним маркером суб'єктної синтаксеми є називний відмінок.

Одновалентні дієслівні предикати формують структурну схему: **Subj – Vf Praed**. Дієслова оцінної ускладнено-інтенсивної дії з формантами **ви-** + **-ува-** становлять кількісно обмежену групу **одновалентних** лексем, що виражають емоційний стан особи, певні почуття; процеси звучання; зміну стану природи, природних явищ, фізичного чи фізіологічного стану, наприклад: *Грає кобзар, виспівує – аж лихо сміється* (Шевч., 36); - *А цвіркуни виспівували, як несамовиті, мало смички їхні не розлетілися на друзки* (Лупан, 216).

Морфолого-синтаксична реалізація цієї схеми є традиційною: предикат відкриває позицію суб'єкта, де суб'єкт виражено формою називного відмінка іменника чи займенника: **N₁ – Vf Praed (N₁ – Vf)**: *І пливають: скрип, скрип,*

тьох, тьох, - виспіває дротянка, а вода поза паромом обтікає та шелестить: прудка весною течія, води багато (Тют., 554).

Лівобічний компонент (суб'єкт), наявний при одновалентних дієслівних предикатах на позначення емоційного стану, певних почуттів, представлений словоформами називного відмінка, або виражений імпліцитно: *І так він висвистував, проклятуций, наче був до нестями закоханий* (Лупан, 169); – *Виспіває, поки вийде чорнобрива з хати* (Шевч., 46); *Хлюпає течія, острашливо виляскують праники, разом з прозорими крапельками води розлітаються бризки спільної розмови* (Гуц.₁, 190).

Оцінна сема може підсилюватися у разі уведення обставинного детермінанта (*раз у раз, дуже, весело, голосно* тощо), напр.: *На другий день уже він не рив ровів, не копав шанців, не висипав окопів, не брав їх з бою, а ходив собі по городу або по полю та весело виспівував* (П.М.₂, 88).

Дієслівні предикати ускладнено-інтенсивної дії (*виблискувати, вилискувати*), що призводить до зміни фізичного чи фізіологічного стану, приєднують просторові або часові детермінанти, виражені прийменниковими словоформами у знахідному, родовому та місцевому відмінках, а також орудного без прийменника і характеризуються одновалентністю. Напр.: **N₁ – Vf** – *Не вибирайте коня в дощ – у дощ вони всі вилискують; Видно, як виблискує проти сонця добре начищений чобіт* (Д.-М., 48); *Крутою стежкою поміж могутніх осокорів, що виблискували вгорі ніжним листом, спустився до потоку, крадькома пішов низиною яру* (Тют., 120); *Навіть його брудні ботфорти і поіржавілі остроги більше подобалися дамам, ніж червоні сап'янові чоботи польного гетьмана Калиновського, на котрих виблискували срібні остроги* (Риб., 112); – *Тимку, я тебе любитиму, з усіх доріг виглядатиму, - тихо проговорила Орися, ніжно беручи його за смуглу, таку дорогу і милу їй руку, на долоні якої, як заклепки на плугові, виблискували мозолі* (Тют., 275).

Одновалентні дієслівні предикати, що виражають зміну стану природи чи природних явищ, процеси звучання у контексті здатні відкривати позиції для об'єкта дії, що реалізується прийменниковими словоформами в непрямих

відмінках: знахідному, давальному, орудному. Контекст може конкретизувати ситуацію засобом уведення компонента з просторовою семантикою, напр.:

- 1) $N_1 - Vf - N_4$: *За півгодини все козацтво бентежно попід волами та під возами лежало, і тільки-но буйний висвистував якусь-то погрозу* (Стар.1, Т. 1, 146);
- 2) $N_1 - Vf - N_5 (In)$: *Широко й вільно розійшовся (Дніпро) між берегами, виблискуючи чистим, ясним, сріблясто-блакитним полиском* (Баш, 5);
- 3) $N_1 - Vf - \text{праер}N_6 (Lok)$: *Заробітчани все йшли та йшли... уже й захід сонця став жовтіти та бліднути: ніч насовувала на землю; ясні зорі виблискували в темному небі...* (П.М.2, 140); *Небо було темне, на ньому виблискували ясні зорі;*
- 4) $N_1 - Vf - N_3$: *Чи думаєш, що тобі завжди виспівуватимуть солов'ї?* (Лупан, 236).

Дієслівні предикати на позначення ускладнено-інтенсивної дії інколи реалізують об'єктну позицію засобом прямої мови, напр.: *Пустунка, покинула замість себе в гніздечку чоловіка, щоб висиджував пташенят, а сама виспівує до нестями: «Ці-у, ці-у, чірі-чі-ку»* (Лупан, 215).

Двовалентна спрямованість дієслів оцінної ускладнено-семантичної дії з формантами **ви-** + **-ува-** прогнозується передусім семою ускладнено-інтенсивної дії і передбачає наявність лівобічної та правобічної валентності.

Валентнісні типи аналізованих груп дієслів формують структурні схеми:

Subj - Vf Praed - Obj, де дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позицію суб'єкта та ситуативно зумовленого локатива: *Сп'янілі пани, забувши шляхетський гонор, несамовито витупцювують бадьорі мужицькі танці* (Нан., 19).

Subj - Vf Praed - In, де дієслівний предикат, виражений особовою формою, програмує позиції суб'єкта та інструмента дії: *Вони (діти) зірвались із-за стола та покопотіли за батьком до стайні, вимахуючи недоїденими грудками мамалиги* (Коцюб.2, Т.1., 190).

1. Об'єктна синтаксема при двовалентних дієслівних предикатах на позначення процесу звучання, що здійснюється раз у раз, експлікована

формою знахідного відмінка з прийменником і безприйменниковою формою знахідного та орудного. Напр.:

- 1) $N_1 - Vf - \text{праер}N_4$: *Тронька підстрибнув до стелі, затанцював, буйно і вихилясом, а працівники пошти, не відаючи в чому річ, сміялися з усієї тієї okazji й дружно **виляскували** в долоні...* (Кулеба, 12);
- 2) $N_1 - Vf - N_4$: *Кувікав кабанчик, півень вже захрип, **викукуруючи** ранок, у Христі аж серце боліло, а невістка лежала (Мушк.1, 192); А поїзд **вистукував** кілометри на південь, і проворний, змирившись із своїм становищем, думав про те, як тепер поствне перед матір'ю (Кулеба, 46);*
- 3) $N_1 - Vf - N_5$: *Гарненька Яринка бігла до станції, **вицокуючи** маленькими підкованими чобітками по мерзлій землі (Козач., Т.1, 373); «Оце діждався діточок на старість, - **видзвонював** він зубами від холоду. – Не хлібом, а бебехами годують...» (Тют., 253).*

2. Двовалентні дієслівні предикати **мовленнєвої діяльності**, спрямовані на об'єкт, **процесу мислення** відкривають позицію об'єкта, представленого формою знахідного відмінка, напр.:

$N_1 - Vf - N_4$: *Вже понад два тижні мололося на Січі виборне борошно, козаки радилися по куренях і в шинках, **вишіптували** та **вигукували** найдостойніші імена, які натовп або сприймав, або забивав у пельки кулаками (Мушк.3, 307); Цікаву молитву, котру **виголошували** напередодні Покрови дівчата, що збиралися заміж, записав од своєї матері... фольклорист В. М. Скрипка (Скурат.1, 130); Митрофан раз по раз непомітно зиркав на брата, мовби вивіряв його, мовби **виважував** щось у мислі (Мушк.3, 244).*

На формально-синтаксичному рівні предикати аналізованої групи можуть мати імпліцитне вираження одного з актантів: *Ганя, рада, що її зачепили, що пожартували, **видзвонювала** й **видзвонювала** тугим голосочком, розказуючи всяку всячину... (Гуц.1, 286); Атож, мабуть, нагойдали тобі того разу пшениці співаночку, - **вищобечувала** Мавра, - то тепер і про колисочку поміркуй (Кулеба, 85).*

Об'єктна синтаксема при дієслівному предикаті ускладнено-інтенсивної дії може бути виражена підрядною частиною складного речення чи прямою мовою, наприклад: *Тронька з тієї великої радості чортовим колесом закружляв по двору, ходив на руках і голові та все вигукував: - А в нас буде куліш, а в нас буде затірка, ось ми які!* (Кулеба, 64), або бути представлена імпліцитно. У цьому разі модель речення формально містить тільки суб'єктний компонент: **N₁– Vf**: *Скоро він вивчився добре носки витягувати, марширувати, стрибати, по-московськи викрикувати* (П.М.₂, с.135); *Вона була зовсім не така, як вимальовувала уява* (Мушк.₃, 126). У такому функціонуванні дієслівна сема оцінної ускладнено-інтенсивної дії дещо втрачається.

3. При двовалентних дієслівних предикатах **руху, переміщення** можливі об'єктний або локативний компоненти, напр.:

- 1) **N₁ – Vf – ргаерN₆ (Lok)**: *Мале дитинча вирачковувало по доливіці, встеленій запашним зіллям ; Відчуття живого, майже тілесного тепла, що дихало піді мною,.. крапель, що витанцьовували на моїй спині й квітчали облуплену кабіну білими квітами;*
- 2) **N₁ – Vf – N₅ (Lok)**: *Може, то лисиця вигулювала очеретами, а може, вовк-сіроманець підшукував собі посухіший острівець...(Тют., 226);*
- 3) **N₁ – Vf – ргаерN₂ (Lok)**: *Врешті очі стомилися од поплавків, почали помічати й ... голову лиски з білою плямою на носі, яка то ховалася в очереті, то вигулькувала з нього, довгоногих жучків, що прудко бігали по воді* (Мушк.₁, 118).

При двовалентному предикаті мовленнєвої діяльності, процесу мислення, руху, переміщення у просторі, вираженому дієсловом аналізованої групи, об'єкт дії може бути представлений імпліцитно. У цьому разі модель речення формально містить тільки суб'єктний компонент: **N₁ – Vf** – *Скоро він вивчився добре носки витягувати, марширувати, стрибати, по-московськи викрикувати* (П.М.₂, 135); *Вона була зовсім не така, як вимальовувала уява* (Мушк.₃, 126); *Дівчата забули про їжу, пустуючи, вони вибрикували, як кізки* (Лупан, 191). У таких реченнях сема оцінної ускладнено-інтенсивної дії дещо втрачається.

Елементарним реченням з **тривалентним** предикатом можна вважати тоді, коли він доповнює своє значення двома об'єктами: внутрішнім і зовнішнім. Внутрішній об'єкт означає зміст висловлювання, а зовнішній має значення адресата дії або вказує на особу (предмет), з якою відбувається дія.

Типи тривалентних предикатів оцінної ускладнено-інтенсивної дії формують структурні схеми:

Subj – Vf Praed – Obj – Obj (In)

Дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, програмує позиції суб'єкта, об'єкта і знаряддя: *Женя невтомно вибивала каблуками по підлозі, і Лізі хоч-не-хоч довелося вчити новий танок* (Лупан, 210).

1. Правобічні компоненти при тривалентних дієслівних предикатах **ускладнено-інтенсивної фізичної дії**, спрямованої на об'єкт, що виконується з особливою старанністю, представлені словоформами у непрямих відмінках: об'єкт дії оформлено основним морфологічним варіантом об'єктної синтаксеми – знахідним або родовим, адресат – давальним, знаряддя або засіб – орудним відмінками, локатив – прийменниковою формою родового або місцевим відмінком. Напр.:

1) $N_1 - Vf - N_4 - N_5 (In)$: - *Та що ти кажеш! – Меделіна як **вимішувала** дерев'яною кописткою мамалигу, так і застигла з нею в руках* (Лупан, 204);

2) $N_1 - Vf - N_4 - \text{праер}N_2$: - *Його скинули не лише за сливи, - агроном старанно **виполював** бур'яниці навколо проса, що випадково виросло під черешнею* (Лупан, 152);

3) $N_1 - Vf - N_4 - \text{праер}N_6$: *Зранку **виполював** він на картоплях бур'яни, їх раптом погнало, як з води...* (Мушк.1, 165).

Дієслівні предикати ускладнено-інтенсивної фізичної дії, спрямованої на об'єкт, що виконується з особливою старанністю, можуть бути представлені словоформами іменників у непрямих відмінках: знахідним об'єкта та орудним інструментальним, напр.:

1) $N_1 - Vf - N_4$: *Зітхнула хвиля, і зітхнув Ярослав, і побачив вечір, коли стрівся з Оксаною, коли **визбирував** її коси, що впали в туман* (Ст.2, Т.6, 20); *Своїми*

невсипущими руками **виношувала, вигодовувала, обпирала й обшивала** своїх дітей; *А місяцю все хотілося бавитись у піжмурки з ним – і то закидав його аж в саме небо, то раптом так **вигойдував** на скатертину снігів, що аж кособочились хати* (Ст.3, 30);

2) $N_1 - Vf - N_5$: *Адже хіба ще тоді, за першої стрічі, не помітила, який Валерій самовпевнений і самозакоханий, **вимахував** руками-вітряками, розводився про високі матерії і нехтував усіма ними* (Мушк.1, 164); *Кухар пріє, **вимахує** варехою, гукає на своїх хлопців, на дівчат і жінок, що з грубошого приладжують страви на нинішній гетьманський обід* (Леп.1, 118).

В окремих випадках об'єктна синтаксема при тривалентному дієслівному предикатові на позначення ускладнено-інтенсивної фізичної дії, що вказує на інструмент, може бути виражена імпліцитно: $N_1 - Vf - N_4$ - *Добирався додому і, поки Марія старанно **вимішувала** мамалигу, засипав як убитий* (Лупан, 204).

У контексті тривалентний предикат на позначення ускладнено-інтенсивної фізичної дії може втрачати здатність відкривати позицію для третього актанта і характеризуються двовалентністю:

$N_1 - Vf - N_4$: *Тут він не раз орав биками під житнище, милувався м'якими, зеленими сходами, радів, що такі дружні, бачив, як жито пускає трубку, як воно колоситься, **вигойдуючи** тендітні сережки спор, слідкував за його ростом, як слідкують за зростом дитини* (Тют., 388).

2.Об'єктна позиція при тривалентних дієслівних предикатах, що позначають **прохання, благання**, цілеспрямовану дію суб'єкта для досягнення певної мети, може бути експлікована формою знахідного, а знаряддя – формою орудного відмінка без прийменника, напр.:

$N_1 - Vf - N_4 - N_5$: *По тому Мокій роздавав по копійці старцям – **виловлював** оком тих, сумарних, обминав настирливих, котрі лізли в очі, намагалися втиснути в руку маленькі, як горіхи, проскури...*(Мушк.3, 306).

В окремих випадках тривалентні предикати оцінної ускладнено-інтенсивної дії програмують лише позиції суб'єкта та об'єкта, а третій актант може бути виражений імпліцитно, тобто на семантичному рівні предикат тривалентний (*хто? у кого? про що?*), напр.:

- 1) $N_1 - Vf - N_2$: *Як тільки прийшов, зараз кинувся **вишукувати** ґрунту* (П.М., 79);
 2) $N_1 - Vf - \text{праер}N_2$: *Як не **випитувала** у неї, а вона – ні слова* (Нап., 31).

Об'єктна синтаксема при таких тривалентних предикатах може бути експлікована підрядною частиною речення: $N_1 - Vf - N_4$ – *Ниньки і вчора **вивідувала**, хто ж це тепер має інструменти в селі* (Гуц., 302).

3. Тривалентні предикати представлені незначною лексико-семантичною групою дієслів, що виражають **ставлення суб'єкта до об'єкта та їх стосунки** (*вибатьковувати, виганьблювати, виговорювати, виказувати, викохувати, висварювати, висватувати, висміювати, вихвалювати, вичитувати*).

У синтагматичних зв'язках третій компонент (*вихваляв хто? кого? перед ким? або кому?*) може реалізуватися імпліцитно, напр.:

- 1) $N_1 - Vf - N_4$: *Казав Вишневський, що той галитинець сам **вихваляє** нині малоросійські пісні та думи, а з бандуристами сердешний носить, як із порцеляновими* (Шевчук, 20);
 2) $N_1 - Vf - N_3$: - *Який-бо ти, Льоню, - суворо **вичитувала** йому Ляля, внутрішньо задоволена хлопцем, коли, перетнувши вулицю Мирного, вони зашугали вже снігами кобищанських садків* (Гонч., т.3, 54).

Тривалентні предикати оцінної ускладнено-інтенсивної дії на позначення емоційного стану суб'єкта, дії для досягнення певної мети, впливу суб'єкта на об'єкт з метою позитивних змін представлені у структурних схемах компонентами у формах знахідного, родового, орудного відмінків, напр.:

- 1) $N_1 - Vf - N_4 - N_5$: *Коли Антон вийшов на берег, сонце ще не сходило, лише **визолочувало** тонким промінням небосхил* (Вол., Озеро, 1959, 141) (СУМ, I, 400); *Із самого неба Долю **висумовувала** сльозами*;
 2) $N_1 - Vf - \text{праер}N_4 - N_5$: *Освітній ценз для сина вона **вигорьовувала** безсонними ночами над шитвом* (Смолич, Мир..., 1958, 30) (СУМ, I, 377).

Отже, переважна більшість дієслівних предикатів оцінної ускладнено-інтенсивної дії репрезентують значення рівномірної повторюваності, що здійснюється через певний проміжок часу, та уточнюється обставинними компонентами *«раз у раз, час від часу, натхненно, старанно»*.

3.10. Формування моделей семантико-синтаксичної структури речень з дієслівними предикатами на позначення оцінної ускладнено-інтенсивної дії з формантами ви- ... -ува- + -ся

Серед дієслів з формантами **ви-...-ува- + -ся** невелику групу становлять одновалентні дієслівні предикати (13 лексем).

Дієслівні предикати оцінної ускладнено-інтенсивної дії з формантами **ви-...-ува- + -ся** виявляють здатність позначати оцінку мовленнєву, мисленнєву, розумову діяльність суб'єкта, а також зміну його фізіологічного, фізичного чи психічного стану.

Структура речень з такими предикатами є типовою: **Subj – Vf Praed**.

Морфолого-синтаксична реалізація даної схеми є традиційною: правобічних компонентів одновалентні предикати не передбачають.

За цією схемою формується структура речень з одновалентними дієслівними предикатами на позначення процесу мовлення, змін фізіологічного, фізичного та психічного стану суб'єкта, які програмують тільки лівобічну позицію суб'єкта: **N₁ – Vf Praed**, напр.: *Понадуться хлопці дідові Уласові в руки, та ну **вибріхуватися та випрошуватися*** (П.М.₂).

Численнішу групу становлять двовалентні предикати з формантами **ви-...-ува- + -ся** (20 лексем). Це дієслова, які позначають конкретну ускладнено-інтенсивну фізичну дію; емоційно-психічний стан суб'єкта, прояв позитивних/негативних почуттів; тривалий негативний процес; ускладнено-інтенсивну дію, що сприймається органами чуття.

Основна структурна формула валентності таких дієслів з формантами **ви- ... -ува- + -ся** є типовою: **Subj – Vf Praed – Obj**.

На формально-синтаксичному рівні наявність великої кількості просторових прийменників зумовлює варіативність структури речення, напр.:

1) **N₁ – Vf – ргаерN₅ (Lok)**: *Перед класом ходить-вихиляється пикатий староста, якого тут називають «цензор»* (Колесн., 35);

2) $N_1 - Vf - \text{праер}N_6$ (**Lok**): *Мар'я любісінько-милісінька була, збиралася кудись іти, **вимивалася** в милі, розчісувала свої кучеряві коси і пов'язувала голову* (П.М.₁, 150).

Двовалентні дієслівні предикати на позначення ускладнено-інтенсивної фізичної дії; емоційно-психічний стану суб'єкта, прояву позитивних/негативних почуттів; тривалого негативного процесу; ускладнено-інтенсивної дії, що сприймається органами чуття, програмують позицію суб'єкта і об'єкта дії, які на формально-синтаксичному рівні речення зумовлюють варіативність його структури.

Правобічні компоненти при двовалентних дієслівних предикатах **конкретної фізичної ускладнено-інтенсивної дії**, здійснюваної з певними труднощами, представлені прийменниковими словоформами знахідного, родового, місцевого відмінків, наприклад:

1) $N_1 - Vf - \text{праер}N_4$ (**Lok**): *Декотрі, кому не вистачало місця, **видряпувалися** на високі призьби, на купи колод, ще інші намагалися вилізти на курені* (Мушк.₃, 307);

2) $N_1 - Vf - \text{праер}N_2$ (**Lok**): *- Я і плавати, і пуринати вмію!.. - І розходився так, що аж вода з ночов **випліскувалась*** (П.М.₁, 105);

3) $N_1 - Vf - \text{праер}N_6$ (**Lok**): *Все їй не було часу, все вона **вививалась** і в жіночій і в чоловічій роботі, **вививалась**, як у танку...* (Ст.₃, 8).

Двовалентні дієслівні предикати фізичної ускладнено-інтенсивної дії виявляють периферійну сему емоційного вияву стану суб'єкта, що нашаровується на денотативне значення. Такий предикат характеризується одновалентністю: $N_1 - Vf -$ *Підтоптані пани тягнуть у танок молодих панянок, **вигинаються**, кокошаться, в'ються джигунами навколо них, лисніючи спітнілими обличчями* (Нан., 19).

Такі дієслівні предикати у синтагматичних зв'язках програмують лише позицію суб'єкта, при цьому на ядерну сему нашаровується значення негативної оцінки процесу, емоційно-психічного стану суб'єкта. Наприклад, дієслівний предикат *викручуватися* реалізує сему фізичної дії, що здійснюється з великими труднощами: *Шульц тут же, на нараді, в присутності всіх, мусив*

*викручуватися і просити в мене пробачення (Д.-М., 26); Зоотехнік, не знати чому почав **викручуватися**: той, мовляв, застарий, а той – надто молодий (Лупан, 132).*

Дієслова цієї групи здатні частково утратити сему оцінної ускладнено-інтенсивної дії, якщо поєднуються з словоформою орудного порівняльного. Пор.: *Коса змією **вививається** і А тепер чогось усе туманіє, і з **темряви вививаються** Оксанині коси (Ст.2, т.4, 20).*

У правобічній позиції при двовалентних дієслівних предикатах на позначення ускладнено-інтенсивної дії, **що сприймається за допомогою органів чуття**, перебувають переважно словоформи непрямих відмінків: знахідного у позиції локатива, напр.:

$N_1 - Vf - \text{ргаер}N_4$ (**Lok**): *А коли дівчина довго в люстерко **видивляється**, то в голові у неї вітри віють, - це вже напевне (Лупан, 19).*

У контексті двовалентні дієслівні предикати на позначення ускладнено-інтенсивної дії, що сприймається за допомогою органів зору, виявляють здатність відкривати позицію актанта і характеризуються тривалентністю:

$N_1 - Vf - N_4 - \text{ргаер}N_4$: *Молодий осавул приязно вислухав дозорця, **видивляючись** на Семена та його товаришів у повечірній сутіні (Ле, 24).*

Синтаксичні конструкції з дієслівними предикатами ускладнено-інтенсивної дії, що сприймаються органами чуття, хоча й потребують об'єктного актанта, але він може бути представлений імпліцитно або засобом уведення обставинного просторового детермінанта: *Наталка блукала з Заливаєм і з біноклем, - все кудись **видивлялась** (Багр., 121).*

Висновки до розділу 3

Аналіз синтаксичних конструкцій із предикатами оцінних способів дієслівної дії потвердив, що в основному похідні одновидові дієслова зберігають властиві безпрефіксним дієсловам-мотиваторам морфолого-синтаксичні реалізації валентності тієї чи тієї семантичної групи. Аналіз речень пов'язаний із встановленням моделей речення як абстрактних синтаксичних зразків, за якими можуть бути побудовані окремі мінімальні відносно закінчені речення.

На формально-граматичному рівні головну роль у структурі речення відіграє присудок, співвідносний із предикатом, який виражає ознаку суб'єкта, і підмет, співвідносний із суб'єктом, який вказує на предмет думки. Вони несуть основне смислове навантаження у реченні, хоча у багатьох випадках наявність тільки предикативної пари не робить речення інформативно достатнім.

Дієслова на позначення фізичної дії виступають як тривалентні, мовлення – двовалентні, звучання – одновалентні. Однак словотворчі форманти похідних одновидових дієслів здатні обмежувати або, навпаки, розширювати сполучувальні можливості залежно від типу позначуваної ситуації, реалізованої в акті мовлення як контекстно зумовлені (*стукати* – чим? по чому? куди? *постукувати* – чим? по чому? куди?; *танцювати* – позначає процес або допускає вказівку на вид танцю і з ким танцювати, *підтанцьовувати* – процес і його якісну характеристику).

Основна структурна формула двовалентних дієслів оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії **Subj – Vf Praed – Obj** може реалізуватися у кількох структурних моделях:

$N_1 - Vf - N_3, N_1 - Vf - N_4, N_1 - Vf - N_5(In), N_1 - Vf - \text{праеп}N_2,$

$N_1 - Vf - \text{праеп}N_4, N_1 - Vf - \text{праеп}N_5 (In), N_1 - Vf - \text{праеп}N_6 (Lok)$

Для побудови речень з двовалентними предикатами оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії в українській мові найпродуктивнішою є структурна модель $N_1 - Vf - N_4$, яка передбачає наявність у суб'єктній позиції іменника у

називному відмінку, що виконує функцію підмета, а обов'язковій об'єктній позиції відповідає знахідний відмінок іменника у безприйменниковій формі – прямий додаток.

Другу позицію за регулярністю вживання в українській мові займають речення, побудовані за структурною схемою **Subj – Vf Praed – Obj (In)**, що реалізується у моделі $N_1 – Vf – N_5$ або $N_1 – Vf – \text{праер}N_6$. Поширеність таких структурних моделей зумовлена специфікою орудного відмінка без прийменника як одного із варіантів реалізації знаряддя дії. Керування орудним відмінком без прийменника зумовлює дієслово, семантика якого репрезентує дію (процес), спрямовану на об'єкт. Набуваючи функції локатива оцінної дії у правобічній валентній позиції, предикат реалізує дію, спрямовану на об'єкт. Дієслова оцінних способів дієслівної дії, що вимагають заповнення позиції локатива в українській мові представлені лексемами на позначення руху (семантично різнопланово), переміщення (частково).

Реалізація семантики таких предикатів притаманна дієсловом конкретної фізичної дії.

Структурні моделі: $N_1 – Vf – N_3$; $N_1 – Vf – \text{праер}N_2$; $N_1 – Vf – \text{праер}N_4$; $N_1 – Vf – \text{праер}N_5$ в українській мові продуктивні, які формують дієслова руху, переміщення, фізичного чи психічного стану особи, емоційного стану особи, процесу звучання та явищ природи тощо.

Морфолого-синтаксична реалізація схем з тривалентними предикатами оцінної переривчасто-пом'якшувальної дії різноманітна, тому що позиції об'єкта, адресата, знаряддя може бути реалізована формами непрямих відмінків. У морфологічному оформленні залежних компонентів беруть участь безприйменникові і прийменникові форми: $N_1 – Vf – N_4 – N_5$ (**In**), $N_1 – Vf – \text{праер} N_4 – N_5$ (**In**), $N_1 – Vf – N_4 – \text{праер} N_2$, $N_1 – Vf – N_4 – \text{праер}N_5$ (**In**), $N_1 – Vf – N_3 – \text{праер} N_6$ (**Lok**), $N_1 – Vf – N_4 – \text{праер} N_6$ (**Lok**), $N_1 – Vf – N_5$ (**In**) – $\text{праер} N_6$ (**Lok**), $N_1 – Vf – \text{праер}N_4 – \text{праер}N_4$, $N_1 – Vf – \text{праер} N_5 – \text{праер} N_6$ (**Lok**).

Основна структурна формула двовалентних дієслів оцінної процесно-пом'якшувальної дії **Subj – Vf Praed – Obj(Lok)**, може реалізуватися у кількох

структурних моделях, за якими будуються речення з предикатами процесно-пом'якшувальної дії шляхом заповнення відкритих валентних позицій конкретним лексико-граматичним матеріалом: $N_1 - V_f - N_3$, $N_1 - V_f - N_4$, $N_1 - V_f - N_5$ (**In**), $N_1 - V_f - \text{праер}N_2$ (**Lok**), $N_1 - V_f - \text{праер}N_4$, $N_1 - V_f - \text{праер}N_5$, $N_1 - V_f - \text{праер}N_6$.

Структурна модель $N_1 - V_f - N_4$ дієслів оцінної процесно-пом'якшувальної дії є найпродуктивнішою в українській мові для побудови речень з двовалентними предикатами оцінної процесно-пом'якшувальної дії.

Структурну модель $N_1 - V_f - N_3$ від попередньої відрізняє наявність у позиції об'єкта безприйменникової форми давального відмінка. Набуваючи функцій адресата оцінної дії у правобічній валентній позиції, предикат реалізує дію, спрямовану на об'єкт. Дієслова оцінної процесно-пом'якшувальної дії, що вимагають наявності при собі об'єкта, в українській мові представлені досить обмежено, але семантично різнопланово: *натякувати, наспівувати, нараджувати, нашіптувати* тощо.

Зазначена конструкція пов'язана насамперед з дієсловами семантики мислення та інших психічних процесів, які характеризують внутрішній стан особи.

Структурній моделі $N_1 - V_f - N_5$, за якою в українській мові продуктивно конструюються речення з двовалентними предикатами з конотативним відтінком оцінності, відповідає форма називного відмінка у позиції суб'єкта і об'єктна позиція, виражена іменником/займенником в орудному відмінку без прийменника. Дієслова оцінної дії, що вимагають наявності при собі позначення знаряддя (інструмента) дії, в українській мові представлені досить широко лексемами різних груп: *вистукувати, вицокувати, накиувати, нашльопувати, поскрипувати, похитувати, притупувати, присмачувати, підбадьорювати, підшморгувати* тощо.

Специфічною ознакою дієслів оцінної дії є їхня здатність до альтернативного керування різними відмінковими та прийменниково-відмінковими формами залежного іменника у позиції об'єкта. (*наплюскувати*

водою/воду; порипувати ногами/під ногами; випитувати її/у неї; підморгувати хлопцям /до хлопців).

Морфолого-синтаксична реалізація схем з тривалентними предикатами оцінної процесно-пом'якшувальної дії характеризується тим, що позиція об'єктів реалізується у різних формах непрямих відмінків. У морфологічному оформленні залежних компонентів цієї структури беруть участь безприйменникові і прийменниково-відмінкові форми. При цьому можливі такі варіанти поєднання: обидва додатки мають безприйменникову форму; один додаток має безприйменникову форму, а другий – прийменниково-відмінкову; обидва додатки мають прийменниково-відмінкову форму.

$N_1 - V_f - N_4 - N_5$ (**In**), $N_1 - V_f - N_4 - N_3$, $N_1 - V_f - \text{праеп } N_2 - N_5$ (**In**),

$N_1 - V_f - \text{праеп } N_4 - N_5$ (**In**), $N_1 - V_f - N_4 - \text{праеп } N_2$, $N_1 - V_f - N_4 - \text{праеп } N_4$,

$N_1 - V_f - \text{праеп } N_6$ (**Lok**) – N_5 (**In**), $N_1 - V_f - N_4 - \text{праеп } N_6$ (**Lok**).

Основна структурна формула **Subj – Vf Praed – Obj(In)**, двовалентних предикатів із семою ускладнено-інтенсивної дії може бути реалізованою у кількох типових структурних моделях: $N_1 - V_f - N_4$, $N_1 - V_f - N_3$, $N_1 - V_f - N_2$, $N_1 - V_f - N_5$, $N_1 - V_f - \text{праеп } N_4$, $N_1 - V_f - \text{праеп } N_2$, $N_1 - V_f - \text{праеп } N_6$.

Морфолого-синтаксична реалізація схеми речення тривалентних предикатів із семою ускладнено-інтенсивної дії різноманітна, тому що позицію об'єкта заповнюють різні форми іменника усіх непрямих відмінків. Залежні компоненти цієї структури експлікують безприйменникові і прийменниково-відмінкові форми. Речення з аналізованими тривалентними предикатами ускладнено-інтенсивної дії будуються за такими структурними схемами: $N_1 - V_f - N_3 - N_4$, $N_1 - V_f - N_4 - N_5$ (**In**), $N_1 - V_f - N_4 - \text{праеп } N_2$ (**Lok**), $N_1 - V_f - N_5 - \text{праеп } N_2$ (**In**), $N_1 - V_f - N_4 - \text{праеп } N_4$, $N_1 - V_f - N_4 - \text{праеп } N_6$ (**Lok**), $N_1 - V_f - N_5 - \text{праеп } N_6$ (**Lok**).

Двовалентні дієслова оцінної процесно-супровідної дії формують структурні схеми: **Subj – Vf Praed – Obj(In)**, де дієслівний предикат, виражений формою особового дієслова, відкриває позиції суб'єкта, об'єкта або інструмента дії. Структурні формули можуть бути реалізованими кількома

структурними моделями, за якими будуються речення з предикатами процесно-супровідної дії шляхом заповнення відкритих валентних позицій конкретним лексико-граматичним матеріалом: $N_1 - V_f - N_3$, $N_1 - V_f - N_4$, $N_1 - V_f - N_5$ (**In**), $N_1 - V_f - \text{праеп}N_2$, $N_1 - V_f - \text{праеп}N_4$, $N_1 - V_f - \text{праеп}N_5$, $N_1 - V_f - \text{праеп}N_6$.

Тривалентні предикати оцінної процесно-супровідної дії характеризуються тим, що позиція об'єктів реалізується у різних формах непрямих відмінків. У морфологічному оформленні залежних компонентів цієї структури **Subj - Vf Praed - Obj(In)** беруть участь безприйменникові і прийменниково-відмінкові форми: $N_1 - V_f - N_4 - N_5$ (**In**), $N_1 - V_f - N_3 - N_5$, $N_1 - V_f - \text{праеп} N_2 - N_5$ (**In**), $N_1 - V_f - \text{праеп} N_4 - N_5$ (**In**), $N_1 - V_f - N_3 - \text{праеп} N_2$, $N_1 - V_f - N_4 - \text{праеп} N_4$.

Отже, морфолого-синтаксичні схеми, реалізовані в різних типах моделей, репрезентують словоформи в непрямих відмінках: для об'єкта дії характерне оформлення морфологічним варіантом об'єктної синтаксеми – знахідним, родовим відмінком з прийменником чи без прийменника; об'єкт-засіб експлікує переважно безприйменникова форма орудного відмінка, адресат дії – граматична форма давального відмінка іменника. Прийменниково-іменниковий компонент речення варіює залежно від прийменника, який поєднується з відповідними відмінками (переважно прийменники *до*, *з*, *над*). Значення локатива частіше реалізується предикатами оцінної процесно-пом'якшувальної, переривчасто-пом'якшувальної дії, зокрема позначаючи рух (семантично різнопланово), переміщення (частково).

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження дієслів оцінних способів дії дозволяє констатувати своєрідність їхньої семантичної структури. Лінгвальний статус оцінних способів дієслівної дії у дослідженні інтерпретовано як своєрідну семантику аспектуальності, яку виражають дієслова за ознакою вияву міри, ступеня інтенсивності перебігу дії з погляду мовця як акціональні значення необмежених, повторюваних (переривчасто-пом'якшувальних, процесно-пом'якшувальних, процесно-супровідних) процесів або акціонально не протиставлених ускладнено-інтенсивних дій. Семантику дієслів оцінних способів дії розглянуто на рівні угруповань мовних одиниць у лексичній системі мови та з погляду синтаксичних функцій у мовленні, зумовлених наміром мовця відповідно до позначуваної ситуації.

Визначення СД, їх місця в дієслівній лексиці пов'язані із представленням у дієслові семантики аспектуальності як функціонально-семантичної категорії.

Ураховуючи те, що мовні значення завжди передають не механічну копію дійсності, а її відображення і своєрідне переломлення в свідомості людини, можна констатувати, що аспектуальні значення відображають і певну оцінку мовцем події чи певного процесу, стану. Типи акціональних значень відображають їхню екстралінгвальну мотивованість у системі мови і конотативні значення, реалізовані мовцем в актах мовлення, зумовлені контекстуальними зв'язками, словотвірною моделлю дієслова, його граматичною формою і залежних іменникових слів та іншими чинниками. На дослідженому матеріалі виділено чотири ЛСГ дієслів оцінних способів дії, що репрезентують процесуальну ситуацію за суб'єктивним сприйманням мовцем кратності її вияву:

- 1) переривчасто-пом'якшувальні, що позначають переривчасту неповну дію, що характеризується нерегулярною кратністю;
- 2) процесно-пом'якшувальні, що виражають конкретно-процесний, послаблений вияв дії;

3) процесно-супровідні, які позначають послаблену дію, що супроводжує іншу;

4) ускладнено-інтенсивні, що виражають підкреслену інтенсивність дії.

Спільною і специфічною ознакою дієслів розгляданих способів дії є чітке розташування елементів в ієрархічній системі організації структури угруповань дієслів всередині певної множини лексем, перетин відношень у конфігурації елементів, накладання сем тощо. Оцінна сема виявляє себе як центральний компонент семантики розгляданих дієслів, хоча в категорійній семантиці аспектуальності інтенсивність представлено як периферійне значення. Характерною ознакою дієслів оцінних способів дії є значна варіативність значень «послаблений вияв інтенсивності дії, процесу, стану» та різний ступінь віддалення від основного значення лексеми.

Семантика груп дієслів оцінної дії багаторівнева: крім значення процесуальності, вони містять конотативну архісему «послаблена інтенсивність акціональної дії, процесу, стану» і розрізняються варіантними відтінками, реалізуючи семи аспектуальної семантики (процесно-пом'якшувальної, переривчасто-пом'якшувальної, процесно-супровідної, ускладнено-інтенсивної дії).

Виділені лексико-семантичні групи (підгрупи) дієслів виражають лексичну і граматичну семантику аспектуальності того чи того оцінного способу дії різними засобами: поняттєвою морфемою (коренем), префіксами **по-, на-, при-, під-, ви-**, і суфіксами **-ва-, -ува- (-юва-), -овува-**, які виражають, крім словотвірного, і граматичне значення недоконаного виду; деяку специфіку у значення дієслів вносить також постфікс **-ся**, який взаємодіє з префіксом і суфіксом у процесі творення дієслів лексико-семантичних груп, та контекст.

Лексично інформативні префікси сприяють появі додаткових лексичних значень, фіксують увагу на моменті перебігу дії, процесу та модифікують валентність дієслів.

У розгляданих дієсловах префікси лексично інформативні: вони фіксують оцінні характеристики дій, процесів, стану у момент сприйняття їхнього перебігу, повторюваного тривання як конотативні прагматичні значення.

Категорійна семантика оцінних способів дієслівної дії перебуває на периферії ФСП аспектуальності. До ЛСГ входять лексеми зі значенням конкретної фізичної дії, спрямованої / не спрямованої на об'єкт, процесів мовлення, мислення, розумової діяльності, емоційного стану, почуттів, фізичних явищ природи тощо з нашаруванням конотативних сем послабленої інтенсивності, суб'єктивно зумовлених мовцем як оцінних характеристик перебігу дії за ознакою кратності їхнього вияву.

Дієслова оцінної ускладнено-інтенсивної дії з формантами **ви-** + **-ува-**, виступаючи лише в одному видовому значенні (внутрішньо необмеженої дії), наділені додатковими лексико-граматичними значеннями і не відображають семантики видової кореляції та функціонують переважно у розмовному мовленні та в художньому стилі (*вистіувати, витьохкувати, вирегочувати*).

ЛСГ дієслів оцінного процесно-пом'якшувального способу дії з додатковим відтінком тривалої, але послабленої дії утворюються від основ дієслів недоконаного виду за допомогою одночасного приєднання формантів **на-** + **-ува-** (**-а-**) (*награвати, наспіувати, нацокувати*).

Дієслова недоконаного виду з маркованим значенням послабленої й ускладненої дії виражають кількісний (кратний) вияв процесуальної багатократної чи повторюваної дії і в словникових дефініціях подаються за ознакою вираження оцінних характеристик: «раз у раз, часто, старанно, ретельно», «час від часу, протягом певного часу».

Прагматичні оцінні семи у переносних значеннях дієслів переплітаються з семами інших СДД, відображаючи їхні периферійні значення.

Дієслова недоконаного виду з маркованим значенням тривалої переривчасто-пом'якшувальної дії утворюються від основ дієслів недоконаного виду (крім тих, що мають односкладовий корінь з кінцевим голосним). Маркером значення переривчасто-пом'якшувальної дії виступає префікс **по-** з

одночасною заміною суфікса **-а-** на суфікс **-ува-**, суфіксів **-й-**, **-і-** на суфікси **-а-** та **-ува-** (*постукувати, походжати, подзвонювати*). Найвна в дієсловах сема «переривчасто-пом'якшувальна дія (процес)» нашаровується на основне лексичне значення слова у єдності з семою «тривала переривчаста дія (процес)», яка підсилюється й уточнюється компонентами-поширювачами складу дієслова-предиката (*злегка, стиха, обережно, потроху, час від часу*).

Дієслова оцінного СДД із семою супровідності дії полісемічні і виявляють складну організацію, вказуючи на фази розвитку дії, ступінь інтенсивності її прояву. Лише незначна кількість лексем у другому, третьому значеннях позначає дію зі значенням послабленої, недостатньої інтенсивності (*присвистувати, прискубувати, підштрикувати, підтакувати*). Такі лексико-семантичні варіанти фіксуються в СУМ як *переносні, образні, діалектні, застарілі*.

Значення супровідної дії передають префікси **при-**, **під-**, а суфікс **-ува-** (**-овува-**) виражає нерезультативну тривалість і повторюваність. Варіативні семи у багатозначних дієсловах передають позитивні або негативні оцінки, що йдуть від мовця як відповідні ситуаціям мовлення емоційно-прагматичні конотації.

У співвідношенні дієслів недоконаного виду оцінних СДД з дієсловами доконаного виду виразно проступає відмінність у відображенні категорійної семантики аспектуальності. Дієслова недоконаного виду зі значенням повторюваної переривчасто-пом'якшувальної дії (ітеративи-дуративи), утворені префіксом **по-** і суфіксом **-ува-**, відрізняються від дієслів доконаного виду з цим же префіксом: вони представляють тільки уявно видову пару (за формальним протиславленням). У системі аспектуальних класів (способів дії) це абсолютно різні значення. Так само уявно видове партнерство спостерігається і в інших ЛСГ дієслів оцінних способів дії.

Кожній сформованій дієслівним предикатом моделі речення із реалізованими обов'язковими (валентно зумовленими) компонентами властиві інтегральні характеристики, а також часткові ознаки, зумовлені

морфологічними, словотвірними та стилістичними особливостями словоформ у позиції предиката та залежних від нього предметних актантів. Дієслово як клас ознакових слів репрезентує в реченні свій категорійний статус за різними параметрами: лексичної семантики, системи морфологічних форм і синтаксичних функцій, аналіз яких уможливив також виділення угруповань, що представляють периферійні вияви лексико-граматичної семантики категорії аспектуальності. Нашарування на основне значення дієслів конотацій оцінного характеру впливають і на інтенційно-валентні властивості їх у ролі предиката.

Дієслова оцінних способів дії (процесу) виявляють здебільшого інтенційно валентні ознаки, властиві дієсловам-мотиваторам (безпрефіксним недоконаного виду, від яких вони утворені засобом конфіксації).

Згруповані на ідентичності архісеми дієслова «послаблена інтенсивність дії», дієслівні лексеми виявляють внутрішньо інтенційні ознаки на рівні слова й контекстуально зумовлені синтаксичною функцією предиката в структурі речення. Відповідно до комунікативної ситуації дієслівні предикати процесу (стану) функціонують як одновалентні (навіть у випадку імпліцитного суб'єкта), а предикати фізичної дії, руху і переміщення, мовленнєвої і мисленнєвої діяльності, ставлення тощо – як дво- або тривалентні, зумовлені типом семантичного предиката та особливістю відображуваної ситуації.

Одновалентні дієслова виражають дію суб'єкта, не спрямовану на об'єкт.

Двовалентні дієслова об'єднуються в кілька груп за ознакою спрямованості / неспрямованості дії на об'єкт. Тривалентні дієслова-предикати, крім спрямування дій на об'єкт, виражають адресатні відношення або засобу дії чи локативні.

На віддаленій від центру поля аспектуальності периферії функціонують дієслова, які у словникових статтях мають позначки «переносне», «застаріле», «образне», містячи оцінну сему, можуть переходити до розряду оцінних способів дії. Процеси переходу, що відбуваються у межах конкретного оцінного способу дієслівної дії, свідчать не тільки про багатство та різноплановість семантики дієслів, а й про функціональну і стильову

зумовленість у процесі формування речення на семантико-синтаксичному і формально-граматичному рівнях.

Семантичну структуру речення формують синтаксично релевантні семантико-синтаксичні відношення, зумовлені валентними властивостями предиката, його здатністю приєднувати ті чи ті семантико-синтаксичні компоненти, необхідні для розкриття його змісту. Дієсловом оцінної семантичної дії для повного вираження їхньої семантики необхідна лівобічна валентність. Правобічні іменникові компоненти займають позиції: об'єкта, адресата, інструменталія (знаряддя або засобу дії), рідше – локатива. Від валентності дієслівного предиката у конкретній ситуації мовлення залежить, яка синтаксема буде реалізована в семантико-синтаксичній структурі речення. Кількість правобічних іменникових компонентів визначає характер позначуваної ситуації, тобто предикат пропозиції, а їхня реалізація в структурі речення зумовлена семантикою дієслова та суб'єктивним авторським наміром мовця.

Одновалентні дієслівні предикати відкривають лівобічну позицію суб'єкта, основним морфологічним маркером якого є форма називного відмінка.

Одновалентні дієслівні предикати формують таку структурну схему: **Subj – Vf Praed**, де не передбачено інших актантів.

Морфолого-синтаксична реалізація цієї схеми є традиційною: предикат відкриває позицію суб'єкта, вираженого формою називного відмінка субстантива: **N₁ – Vf Praed (N₁ – Vf)**.

Мінімальною структурою речення з двовалентним предикатом можна вважати трикомпонентні семантично зумовлені структури. Двовалентна спрямованість дієслів оцінної семантичної дії з префіксами **по-, на-, при-, під-, ви-** прогнозується передусім їхньою семантикою і передбачає наявність лівобічної та правобічної валентності.

Структурна схема речення з дієслівним предикатом оцінної дії, спрямованої на об'єкт, передбачає обов'язкову валентну рамку предиката: лівобічну позицію займає суб'єкт-діяч, основним морфологічним маркером

суб'єктної синтаксеми є називний відмінок. Правобічні компоненти з дієслівними предикатами оцінної дії у типових виявах репрезентують словоформи непрямих відмінків: для об'єкта дії характерне оформлення основним морфологічним засобом – формою знахідного або родового відмінків; маркером інструментального компонента є форма орудного відмінка, а адресатного – форма давального. Локатив експлікує прийменникова форма родового, знахідного та місцевого відмінків.

Морфолого-синтаксична реалізація схем з тривалентними предикатами оцінної дії більшою мірою варіативна: позиції правобічних актантів займають безприйменникові і прийменниково-відмінкові форми відповідно до закріплених синтаксичних функцій у системі словозміни іменних частин мови та зумовлених контекстом мовлення.

Дослідження семантики дієслівної лексики та функціональних параметрів дієслів доповнює новими відомостями теорію лексико-семантичного поля аспектуальності, сприяє систематизації різних підходів до вивчення способів дієслівної дії, дозволяє виявити внутрішнє багатство слова і взаємодію його варіантів із близькими за семантикою мовними одиницями лексико-семантичного рівня та особливості мовної інтерпретації функціонально-семантичної категорії інтенсивності як складової категорійної семантики аспектуальності. Функціонально-синтаксичний аналіз взаємодії лексичної, словотвірної і граматичної семантики накреслює перспективи для поглибленого дослідження семантико-граматичної природи дієслів різних лексико-граматичних угруповань як класу ознакових слів, що вербалізують центральний компонент пропозиції, своєрідно відображаючи дії, процеси, стани відповідно до задуму, наміру і тактики мовця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Автом.* – Автомонов П. Ф. Коли розлучаються двоє. Трилогія. [Текст] / П. Ф. Автомонов. – К. : Держлітвидав УРСР, 1959. – 779 с. : іл.
2. *Багр.₁* – Багрянний І. Тигролови [текст] : роман. Морітурі : драматична повість / І. Багрянний. – К. : [б. в.], 2000. – 364 с. : іл., портр. – (Бібліотека школяра).
3. *Багр.₂* – Багрянний І. Сад Гетсиманський [текст] : роман / І. Багрянний. – К. : [б. в.], 2005. – 545 с. : рис. – (Бібліотека школяра).
4. *Баш* – Баш Я. Гарячі почуття : роман / Я. Баш. – К. : Дніпро, 1977. – 312 с.
5. *Бердн.* – Бердник О. П. Вогнесміх : [роман-феєрія] / худ. В.С. Соловйов / Олесь Павлович Бердник. – К. : Рад. письменник, 1988. – 541 с. : іл.
6. *Ж. «Веселочка»* – Веселочка: всеукраїнський літературно-мистецький журнал. – 2005. – №6.
7. *Виннич.* – Винниченко В. Краса и сила : повісті та оповідання / Володимир Винниченко ; [уклад. і авт. приміт. П. М. Федченко ; авт. передм. І.О. Дзеверін. – К. : Дніпро, 1989. – 750, [2] с.
8. *Вишня* – Вишня Остап. Твори в 4-х тт. / Губенко Павло Михайлович ; упоряд., приміт. І.В. Зуба ; передмова Ю.І. Цекова ; під ред. І.О. Дзеверіна. – К. : Дніпро, 1988 –
Т. 1 : усмішки, фейлетони, гуморески 1919–1925. – 1988. – 526 с.
Т. 2 : усмішки, фейлетони, гуморески. – 1988. – 461 с.
9. *Вороп.* – Воропай О. Звичаї нашого народу : [етнографічний нарис] / Олекса Воропай. – К. : Оберіг, 1993. – 590 с.
10. *Гонч.₁* – Гончар О. Т. Берег любові : [роман] ; Бригантіна : [повість] / Олесь Терентійович Гончар. – Сімферополь : Таврія, 1981. – 416 с., іл.
11. *Гонч.₂* – Гончар О. Т. Твори у 7-и т. / Олесь Терентійович Гончар. – К. : Дніпро, 1987 –

- Т. 3: Земля гуде : повість ; Партизанська іскра : кіноповість ; Микита Братусь : повість ; Щоб світився вогник : повість ; Оповідання з циклу «Південь». – 1987. – 559 с.
- Т. 7 : Собор : роман ; Твоя зоря : роман. – 1988. – 636 с.
12. *Гр.* – Грабовський П. А. Поезії / Павло Арсенович Грабовський ; упоряд. В. Святотця ; передм. Б. Олійника ; іл. худож. Н. Денисової. – К. : Дніпро, 1979. – 231 с.
13. *Грінч.* – Грінченко Б. Д. Твори [текст] : в 2 т. / Б. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1990 –
- Т. 1 : Поетичні твори, оповідання, повісті. – 1990. – 636 с.
- Т. 2 : Повісті. Драматичні твори. – 1991. – 608 с.
14. *Гуц.1* – Гуцало Є. П. Що ми знаємо про любов. Оповідання / Євген Пилипович Гуцало. – К. : Рад. письменник, 1979. – 340 с.
15. *Гуц.2* – Гуцало Є. П. Вибрані твори / Євген Пилипович Гуцало. – Т. 1. – К. : Рад. письменник, 1987. – 571 с.
16. *Дім.* – Дімаров А. А. В тіні Сталіна [текст] : повісті / А. А. Дімаров. – К. : Дніпро, 1990. – 176 с. – (Романи й повісті).
17. *Довж.1* – Зачарована Десна [текст] ; Поема про море : Кіноповісті / О. П. Довженко ; вступ. ст. В. В. Фащенко. – Одеса : Маяк, 1984. – 161 с. – (Шкільна бібліотека).
18. *Довж.2* – Довженко О. П. Україна в огні : Кіноповість, щоденник / О. П. Довженко / упоряд. і автор передм. О.М. Підсуха. – К. : Рад. письменник, 1990. – 416 с.
19. *Д.-М.* – Дольд-Михайлик Ю. П. І один у полі воїн : [текст] : пригод. роман / Ю. П. Дольд-Михайлик. – К. : Політвидав України, 1988. – 493 с., [1] : іл.
20. *Дрозд1.* – Дрозд В. Г. Спектакль [Текст] / Дрозд В. Г. – К. : Дніпро, 1989. – 189 с. – (Серія «Романи й повісті»).
21. *Дрозд2.* – Дрозд В. Г. Подих чудесного [текст] : Оповідання, роман / В. Г. Дрозд. – К. : Молодь, 1988. – 296 с.

22. *З любов'ю – З любов'ю і болем* : Спогади про Павла Тичину : [збірник, присвячений 75-річчю Уманського державного педагогічного університету] / упоряд. М. Павленко. – К. : Міленіум, 2005. – 350 с.
23. *Загр.1* – Загребельний П. Диво : [роман] / Павло Загребельний. – К. : Дніпро, 1982. – 623 с.
24. *Загр.2* – Загребельний П. Я, Богдан (Сповідь у славі) : [роман] / Павло Загребельний. – К. : Дніпро, 1986. – 492 с.
25. *Зб.1* – Збанацький Ю. О. Пообіч Талі [текст] : повісті, оповідання, спогади / Ю.О. Збанацький. – К. : Молодь, 1984. – 318 с.
26. *Зб.2* – Збанацький Ю. О. Малиновий дзвін : [повість] / Ю.О. Збанацький. – К. : Дніпро, 1986. – 366 с.
27. *Ів.* – Іваненко О. Д. Марія : [роман, повісті] / О. Іваненко. – К. : Дніпро, 1986. – 645 с.
28. *Іваничук1* – Іваничук Р. Твори : в 3-х т. / Роман Іваничук. – К. : Дніпро, 1988. –
Т. 1 : Черлене вино. Манускрипт з вулиці Руської. Мальви [текст] : романи. – 1988. – 616 с.
29. *Іваничук2* – Іваничук Р. І. Журавлиний крик : [історичний роман] / Р.І. Іваничук. – Львів : Каменяр, 1989. – 375 с.
30. *Іваничук3* – Іваничук Р. І. Орда : [історичний роман] / Р.І. Іваничук. – К. : Укр. центр духовної культури, 1994. – 192 с.
31. *Іваничук4* – Іваничук Р. І. Бо війна – війною : [роман]. Повість / Р.І. Іваничук ; худ. оформ. Л.В. Прийми. – Львів : Каменяр, 1991. – 312 с. : іл.
32. *Ільф* – Ільф І. А. Дванадцять стільців ; Золоте теля : [романи] / І.А. Ільф, Є.П. Петров ; пер. з рос. М. Пилинська, Ю. Мокрієв. – К. : Дніпро, 1989. – 598 с.
33. *Іщук* – Іщук А. О. Вербівчани : [роман-хроніка] / Арсеній Олексійович Іщук ; передм. М. Грицяя. – К. : Дніпро, 1984. – 792 с.

34. *К.-Кар.1* – Карпенко-Карий І. К. Твори : у 3-х т. / І.К. Карпенко-Карий. – К. : Дніпро, 1985 –
Т. 1. : Драматичні твори. – 1985. – 439 с.
Т. 3. : Драматичні твори, листи, статті. – 1985. – 373 с.
35. *К.-Кар.2* – Карпенко-Карий І. К. Драматичні твори / І.К. Карпенко-Карий. – К. : Наук. думка, 1989. – 608 с.
36. *Кв.-Осн.* – Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Повісті та оповідання / Григорій Федорович Квітка-Основ'яненко. – К.: Наук. думка, 1982. – 540 с.
37. *Коб.1* – Кобилянська О. Ю. Твори : у 3-х т. / Ольга Юліанівна Кобилянська. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1956 –
Т. 1. – 1956. – 590 с.
38. *Коб.2* – Кобилянська О. Ю. Земля : [повість]. Оповідання / Ольга Юліанівна Кобилянська. – Ужгород : Карпати, 1981. – 408 с.
39. *Козач.* – Козаченко В. П. Твори : у 4-х т. / В.П. Козаченко. – К. : Дніпро, 1979 –
Т. 1. – 1979. – 534 с.
Т. 3. – 1980. – 576 с.
40. *Колесн.* – Колесник П. Й. Терен на шляху : [роман] / П.Й. Колесник. – Львів : Каменяр, 1980. – 470 с.
41. *Кост.1* – Костенко Л. В. Маруся Чурай : [іст. роман у віршах] / Ліна Василівна Костенко. – К. : Дніпро, 1982. – 136 с.
42. *Кост.2* – Костенко Л. В. Вибране / Ліна Василівна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 550 с.
43. *Кост.3* – Костенко Л. В. Сад нетанучих скульптур : [вірші, поема-балада, драматичні поеми] / Ліна Василівна Костенко. – К. : Рад. письменник, 1987. – 207 с.
44. *Котл.* – Котляревський І. П. Твори / І.П. Котляревський ; передмова Є.С. Шабліовського, Б.А. Деркача. – К. : Дніпро, 1980. – 311 с.
45. *Коцюб.1* – Коцюбинський М. М. Тіні забутих предків : повість. – В кн.: Вибрані твори.. – К.: Дніпро, 1977. – 499 с.

46. *Коцюб.2* – Коцюбинський М. М. Твори : в 3-х т. / М.М. Коцюбинський. – К. : Дніпро, 1988 –
Т. 1 : Оповідання. Повісті (1891–1990). – 1988. – 318 с.
47. *Коцюб.3* – Коцюбинський М. М. Цвіт яблуні : Оповідання, новели, повісті / М.М. Коцюбинський. – К. : Рад. шк., 1989. – 560 с.
48. *Коч.* – Кочерга І. А. Драматичні твори / І.А. Кочерга. – К. : Наук. думка, 1989. – 736 с.
49. *Криж.* – Крижанівський А. С. Томагавки і макогони : [сатира і гумор] / А.С. Крижанівський. – К. : Рад. письменник, 1990. – 373 с.
50. *Кроп.* – Кропивницький М. П. Вибрані твори / М.П. Кропивницький. – К. : Дніпро, 1967. – 511 с.
51. *Кулеба* – Кулеба Г. І. Терпка роса : Повісті та оповідання / Г.І. Кулеба. – К. : Рад. письменник, 1979. – 223 с.
52. *Кул.* – Куліш П. О. Твори : в 2-х т. / П.О. Куліш. – К. : Дніпро, 1989 –
Т. 2 : Чорна рада : [хроніка 1663 року] ; Оповідання ; Драматичні твори. – 1989. – 586 с.
53. *Лавр.* – Лавриненков В. Повернення в небо : [документальна повість] / Володимир Лавриненков. – К. : Рад. письменник, 1972. – 312 с.
54. *Леп.1* – Лепкий Б. С. Мазепа : Трилогія. 1. Мотря : [іст. повість у 2-х т.] / Б.С. Лепкий ; худож. оформл. Б.Р. Пікулицького. – Львів : Каменяр, 1991. – 424 с.
55. *Леп.2* – Лепкий Б. С. Твори : в 2-х т. / Б.С. Лепкий. – К. : Дніпро, 1991 –
Т. 1 : Поезія. Оповідання і нариси. Історичні романи. – 1991. – 862 с.
Т. 2 : Повість. Спогади. – 1991. – 719 с.
56. *Газ. «Літ.Україна»* – Літературна Україна: газета письменників України. – 2006. – №37.
57. *Л. Кост.* – Ліна Костенко, Олександр Олесь, Василь Симоненко, Василь Стус. Поезія. – К. : Наук. думка, 1999. – 272 с.

58. *Лупан* – Лупан А. П. Треті півні : [роман]. Оповідання / А.П. Лупан ; авторизований переклад з молд. Слов'янової М. П. – К. : Дніпро, 1977. – 288 с. – (Серія «Скарбниця братніх літератур»).
59. *Малик* – Малик В. К. Твори : в 2-х т. / В.К. Малик. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1 : Таємний посол : [роман]. – 1991. – 461 с.
60. *Малик* – Малик В. К. Черлені щити : [роман] / В.К. Малик ; худож. Г.В. Акулов. – К. : Веселка, 1990. – 368 с.
61. *Мал.* – Малишко А. С. Поетичні твори. Літературно-критичні статті / А.С. Малишко. – К. : Наук. думка, 1988. – 736 с.
62. *Март.* – Мартич Ю. М. І стежка до криниці : [біографічні розповіді] / Ю.М. Мартич. – К. : Дніпро, 1980. – 303 с.
63. *П. М.₁* – Мирний П. Повія : [роман з народного життя] / Панас Мирний. – К. : Дніпро, 1980. – 421 с.
64. *П. М.₂* – Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні? : [роман] / Панас Мирний, Іван Білик. – К. : Веселка, 1981. – 366 с.
65. *Мушк.₁* – Мушкетик Ю. М. Позиція : [роман] / Ю.М. Мушкетик. – К. : Дніпро, 1979. – 253 с. – (Серія «Романи й повісті»).
66. *Мушк.₂* – Мушкетик Ю. М. Рубіж : [роман] / Ю.М. Мушкетик. – К. : Рад. письменник, 1984. – 462 с.
67. *Мушк.₃* – Мушкетик Ю. М. Яса : [роман] / Ю.М. Мушкетик. – К. : Рад. письменник, 1987. – 597 с.
68. *Мушк.₄* – Мушкетик Ю. М. Вернися в дім свій : [роман]. – К. : Рад. письменник, 1981. – 383 с.
69. *Нан.* – Наніїв П. І. Тричі продана : [роман] / П.І. Нанаїв. – К. : Укр. письменник, 1993. – 302 с.
70. *Н.-Лев.₁* – Нечуй-Левицький І. С. Твори : Кайдашева сім'я : [повість]. Оповідання / І.С. Нечуй-Левицький. – К. : Молодь, 1965. – 222 с.
71. *Н.-Лев.₂* – Нечуй-Левицький І. С. Твори : в 2 т. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 2 : Повісті та оповідання. – 1986. – 637 с.

72. *Ж. «Наук. сусп.»* – Наука і суспільство: науково-методичний часопис. – 1971. – №2.
73. *НУТС* – Новий український тлумачний словник. Близько 20000 слів і словосполучень [текст] / укл. Н.Д. Кусайкіна, Ю.С. Цибульник ; за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2008. – 608 с.
74. *Опіл.* – Опільський Ю. Золотий Лев : [повісті] / Юліан Опільський ; упоряд., авт. післямови Р.Т. Гром'як. – К. : Дніпро, 1989. – 414 с.
75. *Павл.* – Павличко Д. Любов і ненависть : [вірші та поеми] / Дмитро Павличко. – К. : Молодь, 1983. – 272 с.
76. *Підмог.* – Підмогильний В. П. Невеличка драма : [роман]. Повісті / В.П. Підмогильний. – Дніпропетровськ : Промінь, 1990. – 326, [2] с.
77. *Ж. «Поч. школа»* – Початкова школа: науково-методичний журнал. – 2006. – №1.
78. *Проск.* – Проскурін П. Двобій : [роман] / П. Проскурін. – К. : Дніпро, 1972. – 404 с.
79. *Расп.* – Распутін В. Г. Живи і пам'ятай : повісті / В.Г. Распутін ; перекл. з рос. Є. Гуцало, П. Мовчан, М. Кравчук, В. Шкляр ; передм. І. Драча ; іл. худож. Б. Алілова. – К. : Дніпро, 1986. – 428 с.
80. *Риб.* – Рибак Н. С. Переяславська рада : [роман] : у 2-х т. / Н.С. Рибак. – К. : Рад. шк., 1988. – Т. 1, кн. 1–4. – 479 с.; Т. 2, кн. 1–4. – 494 с.
81. *Рудан.* – Руданський С. В. Твори / С.В. Руданський. – К. : Дніпро, 1978. – 263 с.
82. *Сам.* – Самійленко В. І. Україні : [лірика, гумор і сатира, драма] / В.І. Самійленко. – К. : Укр. письменник, 1991. – 224 с.
83. *Самч.* – Самчук У. Марія. Хроніка одного життя : [роман] / Улас Самчук. – К. : Укр. центр духовної культури, 1997. – 384 с.
84. *Скл.* – Скляренко С. Д. Святослав : [роман] / С.Д. Скляренко. – К. : Держлітвидав, 1960. – 656 с.

85. *Скл.* – Скляренко С. Д. Володимир : [роман] / худож. Г.В. Акулов / С.Д. Скляренко. – К. : Веселка, 1991. – 539 с.
86. *Скурат.1* – Скуратівський В. Т. Місяцелік : [укр. нар. календар] / В.Т. Скуратівський. – К. : Мистецтво, 1993. – 208 с.
87. *Скурат.2* – Скуратівський В. Т. Покуть / В.Т. Скуратівський. – К. : Довіра, 1992. – 236 с.
88. *СГ* – Словарь української мови : в 4-х т. / упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко, 1907. – Репринтне вид. – К. : Лексикон, 1996–1997.
89. *СУМ* – Словник української мови : в 11-ти т. / ред. кол. : І.К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
90. *См.* – Смолич Ю. К. Дитинство ; Наші тайни ; Вісімнадцятилітні : Повість. Романи / Ю.К. Смолич. – К. : Наук. думка, 1987. – 752 с.
91. *Соц.-поб. каз.* – Соціально-побутова казка / упряд., передм., приміт. О. Бріциної. – К. : Дніпро, 1987. – 282 с.
92. *Стар.1* – Старицький М. П. Твори : у 2-х т. / упор. і передм. Л.С. Дем'янівської / М.П. Старицький. – К. : Дніпро, 1984 –
Т. 1 : Облога Буші. – 1984. – 645 с.
Т. 2 : Драматичні твори. – 1984. – 654 с.
93. *Стар.2* – Старицький М. П. Поетичні твори. Драматичні твори / М.П. Старицький. – К. : Наук. думка, 1987. – 384 с.
94. *Ст.1* – Стельмах М. П. Дума про тебе [текст] : роман / М.П. Стельмах. – К. : Рад. письменник, 1969. – 384 с.
95. *Ст.2* – Стельмах М. П. Твори : в 7-и т. / М.П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1982 –
Т. 1. – 1982. – 656 с.
Т. 2. – 1982. – 592 с.
Т. 4. – 1983. – 712 с.
Т. 6. – 1983. – 606 с.
96. *Ст.3* – Стельмах М. П. Чотири броди : [роман] / М.П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1989. – 606 с.
97. *Стеф.* – Стефанік В. Твори / Василь Стефанік. – К. : Молодь, 1971. – 240 с.

98. *Тют.* – Тютюнник Г. М. *Вир* : [роман] / Г.М. Тютюнник. – К. : Український Центр духовної культури, 1998. – 592 с.
99. *Тют. Гр.1* – Тютюнник Г. *Вибрані твори* : [оповідання. Повісті] / Григір Тютюнник. – К. : Дніпро, 1981. – 607 с.
100. *Тют. Гр.2* – Тютюнник Г. *Твори* : книга 2 : [повісті] / Григір Тютюнник. – К. : Молодь, 1985. – 327 с.
101. *Фр.* – Франко І. Я. *Твори* : в 3-х т. / І.Я. Франко. – К. : Наук. думка, 1991 – Т. 1 : *Поезії. Поєми.* – 1991. – 672 с.
102. *Хвил.1* – Хвильовий М. Г. *Твори* : в 2-х т. / М.Г. Хвильовий. – К. : Дніпро, 1990 – Т. 1. – 1990. – 650 с.
103. *Хвил.2* – Хвильовий М. Г. *Сині етюди* : [новели, оповідання, етюди] / М.Г. Хвильовий. – К. : Рад. письменник, 1989. – 423 с.
104. *Хотк.* – Хоткевич Г. М. *Авірон. Довбуш* : [повісті, оповідання] / Г.М. Хоткевич ; упор., авт. післямови Ф.П. Погребенник. – К. : Дніпро, 1990. – 559 с.
105. *Черемш.* – Черемшина М. *Новели. Посвяти Василеві Стефанику. Ранні твори* / Марко Черемшина. – К. : Наук. думка, 1987. – 448 с.
106. *Газ. «Черкась плюс»* – Черкаси плюс: жіноча газета. – 2009. – №1.
107. *Шевч.* – Шевченко Т. Г. *Кобзар* / Т.Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1974. – 624 с.
108. *Щерб.* – Щербак В. Ю. *Світлі танці минулого [текст]* : оповідання, повість / В.Ю. Щербак. – К. : Рад. письменник, 1983. – 343 с.
109. *Ян.* – Яновський Ю. І. *Вершники* : [роман] / Юрій Іванович Яновський. – К. : Дніпро, 1987. – 142 с.
110. *Ярем.* – Українське слово. *Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття* : в 4 кн. / упоряд. В. Яременко, Є. Федоренко. – К. : Рось, 1994. – Кн. 2. – 719 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов В. П. Выражение передачи глаголами, смежными с классом глаголов передачи / В. П. Абрамов // Лингвистическая семантика и логика. – М. : Наука, 1983. – С. 34–41.
2. Авилова Н. И. Двувидовые глаголы с заимствованной основой в русском литературном языке нового времени / Н. И. Авилова // Вопросы языкознания. – 1968. – № 5. – С. 29–35.
3. Авилова Н. И. Вид глагола и семантика глагольного слова / Авилова Н. И. – М. : Наука, 1976. – 129 с.
4. Агрелль С. О способах действия польского глагола / П. С. Агрелль // Вопросы глагольного вида. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1962. – С. 35–38.
5. Адмони В. Г. Структура грамматического значения и его статус в системе языка / В. Г. Адмони // Структура предложения и словосочетания в индоевропейских языках. – Л. : Наука, 1979. – С. 6–36.
6. Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / В. Г. Адмони – Л. : Наука, 1988. – С. 35–50.
7. Азнаурова Э. С. Очерки по стилистике слова. / Э. С. Азнаурова. – Ташкент: ФАН Узб. ССР, 1973. – 401 с.
8. Аксаков К. С. О русских глаголах / К. С. Аксаков – М. : Наука, 1855. – 116 с.
9. Акуленко В.В. Функциональное описание языка и вопросы изучения функционально-семантических полей // Романские и германские языки. Функциональный и лингвометодический аспекты описания. – К.: Наукова думка, 1985. – 196 с.
10. Категория количества в современных европейских языках / [В. В. Акуленко, А. Швачко, Е. И. Букреева и др.]. – К. : Наук. думка, 1990. – 284 с.

11. Андерш Й. Ф. Конструкции с предикатным актантом, выраженным инфинитивом, в украинском языке // Типология конструкции с предикатным актантом / Й. Ф. Андерш – Л.: Наука, 1985. – С. 130-132.
12. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. / Й. Ф. Андерш. – К.: Наукова думка, 1987. – 191 с.
13. Анисимова П. А. О способах глагольного действия / П. А. Анисимова // Русский язык в школе. – 1974. – № 2. – С. 11–17.
14. Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола / Ю. Д. Апресян – М. : Наука, 1967. – 228 с.
15. Апресян Ю. Д. Синтаксис и семантика в синтаксическом описании / Ю. Д. Апресян // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. – М. : Наука, 1969. – С. 302–306.
16. Апресян Ю.Д. К построению языка для описания синтаксических свойств слова / Ю.Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики.– 1972. – М. : Наука, 1973. – С.279-326.
17. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 325 с.
18. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и толковый словарь / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1986. – №2. – С.57 – 70.
19. Арват Н. Н. Аспекты изучения простого предложения /Н. Н. Арват. – Черновцы, Черновицкий государственный университет, 1972. – 42 с.
20. Аристотель. Сочинения : В 4-х т. – М. : Мысль, 1978– 1981.– Т.2. – 602 с.; Т.3. – 613 с.; 1984. – Т.4. – 296 с.
21. Аристова В. М. Англо-русские языковые контакты (англизмы в русском языке) / В. М. Аристова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1978. – 151 с.
22. Арнольд И. В. Оппозиции в семасиологии / И. В. Арнольд // Вопросы языкознания. – 1966. – № 2. – С. 13–17.
23. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.

24. Аспекты семантических исследований : [сб. научн. работ] / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1980. – 356 с.
25. Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка / Н. Д. Арутюнова. // Проблемы структурной лингвистики, 1982. – М.: Наука, 1984. – С. 5-23.
26. Арутюнова Н. Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – Лингвистическая прагматика. – С. 3–42.
27. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 323 с.
28. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
29. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова – М. : Наука, 1967. – 215 с.
30. Бабайцева В. В. Семантика простого предложения / В. В. Бабайцева // Предложение как многоаспектная единица языка – М. : Наука, 1983. – 269 с.
31. Баган М. П. Семантико-синтаксичні параметри безособового вживання особових дієслів у сучасній українській мові : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Баган Мирослава Петрівна. – К., 1999. – 225 с.
32. Балли Ш. Французская стилистика / Шарль Балли. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1961. – 416 с.
33. Баранник Д. Х. Два рівні граматичної структури речення / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 13–19.
34. Басманова А. Г. Именные грамматические категории в современном французском языке / А.Г. Басманова. – М. : Высшая школа, 1977. – 198 с.
35. Бацевич Ф. С. Функціональна типологія прихованих семантичних категорій дієслівної дії / Ф. С. Бацевич // Мовознавство. – 1990. – № 5. – С. 24 – 27.

36. Бацевич Ф.С. Текст, дискурс, речевой жанр: соотношение понятий// Вісник Харківського університету / Ф.С . Бацевич. —№ 520. — Серія Філологія. — Вип.. 33. Філологічні аспекти дослідження дискурсу. — Харків, 2001. — С. 3–6.
37. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії (Функціональний аналіз) / О. К. Безпояско. – К. : Наук. думка, 1991. – 172 с.
38. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія / О. К. Безпояско., К. Г. Городенська., В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 335 с.
39. Беляева Е. И. К проблеме лексико-грамматических полей в русском языке (На материале микрополей возможности и вынужденности в английском и русском языках) : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. И. Беляева. – Воронеж, 1977. – 23 с.
40. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Наука, 1974. – 447 с.
41. Билимович Н. П. Синонимика приставочных глаголов и ее стилевая дифференциация / Н. П. Билимович // Актуальные проблемы русского словообразования. – Самаркандский ун-т, 1972. – Вып. 1. – С. 28–35.
42. Биховская И. Аксиология // Культурология : XX век : Словарь / И. Биховская. – СПб.: Университетская книга, 1997. – С. 23-27.
43. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Л. : Наука, 1977. – 185 с.
44. Богданов В. В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1990. – 87 с.
45. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2-х т. / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Наука, 1963. – Т.1. – 384 с. ; Т.2. – 392 с.

46. Болдырев Р. В. Структурно-семантические процессы в русской речи. Синтаксис предложных конструкций / Р. В. Болдырев. – К. : Наук. думка, 1967. – 126 с.
47. Бондар О.І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження : [наукова монографія] ; Одеськ. держ. ун-т ім. І.І. Мечникова./ О. І. Бондар. – Одеса: Астропринт, 1996. – 192 с.
48. Бондарко А. В. Русский глагол / А. В. Бондарко, А. П. Буланин. – М. : Просвещение, 1967. – 139 с.
49. Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст / А. В. Бондарко – Л. : Наука, Ленинград. отд-ние, 1971. – 116 с.
50. Бондарко А. В. Вид и время русского глагола / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1971. – 175 с.
51. Бондарко А. В. Семантико-синтаксические глаголы действия / А. В. Бондарко. – М. : Просвещение, 1973. – 72 с.
52. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, Ленинград. отд-ние, 1976. – 255 с.
53. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1983. – 208 с.
54. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, Ленинград. отд-ние, 1984. – 175 с.
55. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / А.В. Бондарко, Т.В. Булыгина. – Л. : Наука, 1987. – 341 с.
56. Бондарко А. В. Субъектно-предикатно-объектные ситуации / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики : Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность / неопределенность. – СПб. : Наука, 1992. – С. 29–71.

57. Бондарко А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка / А. В. Бондарко, – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 736 с. (Studia philologica).
58. Боровикова Н. А. Особенности семантической структуры лексико-семантической группы глаголов разделения / Н. А. Боровикова // Семантические классы русских глаголов. – [Свердловск] : Изд-во Свердловск. ун-та, 1982. – С. 35–47.
59. Борковский В. Й., Кузнецов П. С. Историческая грамматика русского языка / В. Й. Борковский, П. С. Кузнецов. – М.: Издательство АН СССР, 1963. – 512 с.
60. Бочкарева Г. А. О границах корневых слов (На материале префиксальных глаголов со связанными корнями) / Г. А. Бочкарева // Актуальные проблемы русского словообразования. – [Ташкент] : Изд-во Ташкент. ун-та, 1978. – С. 51–64.
61. Брожек В. Марксистская теория оценки. Перевод со словацкого / В. Брожек. – М. : Прогресс, 1982. – 259 с.
62. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К.: Наукова думка, 1959. – 248 с.
63. Булыгина Т. В. Грамматические и семантические категории и их связи / Т. В. Булыгина // Аспекты семантических исследований. – М. : Наука, 1980. – С. 320–355.
64. Ван-Вейк Н. О происхождении глагольного вида / Н. Ван-Вейк. – М. : Наука, 1962. – 302 с.
65. Васильев Л. М. К проблеме типологии грамматических категорий / Л. М. Васильев // Ученые записки Башкир. ун-та. Сер. филол. наук. – Вып. 21. – № 9 (13). – Уфа, 1963. – С. 51–58.
66. Васильев Л. М. Семантические классы глаголов чувства, мысли, речи / Л. М. Васильев // Очерки о семантике русского глагола. – Уфа : Изд-во Башк. ун-та, 1971. – 71 с.

67. Васильев Л. М. Семантика русского глагола: Глаголы речи, звучания и поведения : [учеб. пособие] / Л. М. Васильев. – Уфа : Башк. ун-т, 1981. – 182 с.
68. Васильев Л. М. Типы семантических полей по их структуре и способам репрезентации / Л. М. Васильев // Слово в системе и тексте. – Новосибирск, 1988. – С. 38–46.
69. Васильев Л. М. Современная семантика / Л. М. Васильев. – М. : Высшая школа, 1990. – 292 с.
70. Васильева Т. П. К истории глаголов движения / Т. П. Васильева // Вопросы семасиологии и грамматики. – Тамбов, 1980. – С. 18–27.
71. Венрейх У. О семантической структуре языка / У. Венрейх // Новое в лингвистике. – М., 1970. – Вып. 5. – С. 163–249.
72. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М., Л. : Учпедгиз, 1947. – 784 с.
73. Виноградов В. В. О взаимодействии лексико-семантических уровней с грамматическими в структуре языка / В. В. Виноградов // Мысли о современном русском языке. – М. : Наука, 1969. – С. 5–23.
74. Виноградов В. В. Русский язык : грамматическое учение о слове : [учеб. пособие] / В. В. Виноградов. – М. : Высш. школа, 1972. – 784 с.
75. Виноградов В. В. О грамматической омонимии в современном русском языке / В. В. Виноградов // Виноградов В. В. Избранные труды : Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – С. 254–294.
76. Виноградов В.В. Русский язык: грамматическое учение о слове: Учеб. пособие. – М. : Высш. школа, 1986. – 670 с.
77. Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К. : Рад. школа, 1982. – 209 с.
78. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець., К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 236 с.

79. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 232 с.
80. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
81. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 222 с.
82. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис: Підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
83. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови / За ред. чл.-кор. НАН України І. Р. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
84. Войцехівська В. Г. Прийменникове керування префіксальних дієслів / В. Г. Войцехівська // Мовознавство. – 1968. – № 6. – С. 23–27.
85. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1985. – 226 с.
86. Востоков А.Х. Русская грамматика. Изд. 12-е / А. Х. Востоков. – СПб., 1974.– 435 с.
87. Гайсина Р. М. Синтагматическая характеристика глаголов отношения / Р. М. Гайсина // Синтаксис и интонация. – Уфа : Изд-во Башк. ун-т, 1976. – С. 27–34.
88. Гайсина Р. М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке / Р. М. Гайсина. – Уфа : Изд-во Башк. ун-т, 1981. – 105 с.
89. Гайсина Р.М. Значение и синтагматика глаголов (на материале глаголов отношения): Пособие по курсу / Р.М. Гайсина. – Уфа: Изд-во Башк. ун-та, 1981. – 195 с.
90. Гак В. Г. К проблеме синтаксической семантики: Семантическая интерпретация «глубинных» и «поверхностных» структур. Инвариантные синтаксические отношения значений и структура предложения / В. Г. Гак. – М. : Наука, 1969. – 176 с.

91. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков : [учеб. пособие для ин-тов ин. яз.] / В. Г. Гак. – Л. : Просвещение, 1971. – 208 с.
92. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания / В. Г. Гак // Семантическая структура слова. – М. : Наука, 1971. – С. 233–293.
89. Гальона Н. П. Питання про валентність як міжрівневу категорію / Н. П. Гальона // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : Проблеми граматики і лексикології української мови. – Серія 10. – Вип. 1. – К. : Вид-во НПУ, 2005. – С. 20–30.
93. Гинзбург Р. С. О системности словарного состава / Р. С. Гинзбург // Актуальные проблемы лексикологии. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1971. – 118 с.
94. Гинзбург Е. Л. Конструкции полисемии в русском языке: Таксономия и метонимия / Е. Л. Гинзбург – М.: Наука, 1985. – 223 с.
95. Гоббс Т. Избранные произведения: В 2-х т / Т. Гоббс. – М., 1964. – Т. 2. – 390с.
96. Головин Б.Н. Введение в языкознание / Б. Н. Головин – М.: Высшая школа, 1966. – 332 с.
97. Головин Б. Н. О словообразовательной типологии русских приставочных глаголов и ее зависимости от семантики производящих кореллятов / Б. Н. Головин // Учен. зап. – [Горький] : Изд-во Горьк. ун-та. – 1967. – Вып. 76. – С. 81–105.
98. Головин Б.Н. К вопросу о парадигматике и синтаксисе на уровне морфологии и синтаксиса // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействия / Б. Н. Головин. – М.: Наука, 1969. – С.73-87.

99. Гловинская М. Я. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола / М. Я. Головинская. – М. : Наука, 1982. – 155 с.
100. Городенська К.Г. Словотвір сучасної української літературної мови / К.Г. Городенська. – К. : Наукова думка, 1979. – 406 с.
101. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. – К. : Наукова думка, 1991. – 192 с.
102. Городенська К.Г. Керовані другорядні члени речення і валентність предиката / К.Г. Городенська // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Мовознавство (зб.наук.статей). – Чернівці : Рута, 2003. – С. 260–263.
103. Городецкий Б. Ю. К проблеме семантической типологии / Б. Ю. Городецкий. – М. : Наука, 1969. – 207 с.
104. Грамматика современного русского литературного языка : [учеб.пособие] / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Наука, 1970. – 319 с.
105. Грамматические концепции в языкознании XIX века : сб. науч. трудов / науч. ред. С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1985. – 293 с.
106. Грицик Н. И. Глаголы со значением приближения в украинском языке в сопоставлении с русским : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. И. Грицик. – К., 1981. – 23 с.
107. Григорян С. С. Несоотносительные приставочные глаголы совершенного вида в современном языке / С. С. Григорян. – М.: Изд. АН СССР, 1951. – 156 с.
108. Гулыга Е. В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке /Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс – М. : Просвещение, 1969. – 184 с.
109. Гуськова О. В. Оценка как компонент значения глагольного слова /прагматический аспект/: автореф. дис. ...канд. филол. наук : спец. 10. 02. 01 «Русский язык» / О. В. Гуськова. – Саратов, 1992. – 24с.

110. Гухман М. М. Грамматическая категория и структура парадигм / М. М. Гухман // Исследования по общей теории грамматики / отв. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Наука, 1968. – С. 117–174.
111. Гухман М. М. Историческая типология и проблема диахронических констант / М. М. Гухман. – М.: Наука, 1981. – 246 с.
112. Денисова С.П. Типологія категорій лексичної семантики / С. П. Денисова. – КДЛУ, 1996. – 294 с
113. Демиденко Л. П. Современный русский язык: Глагол.– 2-е изд., перераб / Л. П. Демиденко, А. Н. Наумович. – Минск: Вышэйшая школа, 1982. – 176 с.
114. Дородных А. М. Варьирование глагольных форм в современном иностранном языке / А. М. Дородных. – Харьков.: Выща шк., 1988. – 112с.
115. Дубровская Л. А. Неопределенно-личные предложения с типовым значением передачи и их парадигматические значения / Л. А. Дубровская, А. В. Величко // Филологические науки. – 1981. – № 2. – С. 5–18.
116. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення: (Просте речення, еквіваленти речення) / П. С. Дудик. – К. : Наук. думка, 1973. – 288 с.
117. Дятчук В. В. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови / В. В. Дятчук, Л. О. Пустовіт – К. : Наук. думка, 1983. – 156 с.
118. Есперсен О. Философия грамматики / под ред. и с пред. проф. Б. А. Ильиша ; [пер. с англ. В. В. Пассека и С.П. Сафроновой] – М. : Изд-во иностр. лит.-ры, 1958. – 404 с.
119. Ефимов В. И. Определение качества и количества как системы дефиниций / В. И. Ефимов. – Ростов н/Д : Изд-во Ростовского ун-та, 1973. – 96 с.

120. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1984. – 255 с.
121. Жуковская Е. Е. Семантический анализ некоторых глаголов эмоционального состояния и их производных : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / Е. Е. Жуковская. – М., 1975. – 19 с.
122. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. – К.: НМКВО, 1990. – 132 с.
123. Загнітко А. П. Система і структура граматичних категорій дієслова / А. П. Загнітко. – К. : НМКВО, 1990. – 74 с.
124. Загнітко А. П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова / А. П. Загнітко. – К.: НМК ВО, 1990. – 64 с.
125. Загнітко А. П. Семантико-синтаксичні аспекти категорії стану дієслова // Семантика і функції граматичних структур / А. П. Загнітко – К.: НМК ВО, 1991. – С. 16-31.
126. Зандау Г., Зоммерфельдт К.-Е. Семантические условия реализации валентности // Иностр. яз. в шк. – 1978. – №2. – С. 21-26.
127. Земская А. А. Типы одновидовых приставочных глаголов в современном русском языке // Исследования по грамматике русского литературного языка / А. А. Земская. – М.: Изд. АН СССР, 1955. – 541с.
128. Земская Е.А. Русская разговорная речь / А. А. Земская. – М.: Наука, 1973. – 486с.
129. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование / А. А. Земская. – М.: Просвещение, 1973. – 304 с.
130. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1982. – 368с.
131. Зубов А.В. О языковых средствах выражения категории оценки в современном английском языке (на материале англо-американской прессы) : дис. ...канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / А.В. Зубов. – М., 1975. – 174 с.

132. Ибрагимова В. Л. К истории изучения глаголов движения в отечественном языкознании / В. Л. Ибрагимова // Исследования по семантике. – Уфа : Изд-во Башк. ун-та, 1979. – Вып.4. – С. 79–92.
133. Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 39–43.
134. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1986. – 167 с.
135. Іваницька Н. Б. Функціонально-семантичні параметри абсолютивних дієслів української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Б. Іваницька –К., 2000. – 20 с.
136. Иванова Л.П. Структурно-функциональный анализ простого предложения / Л.П. Иванова. – К. : Вища школа, 1991 – 182 с.
137. Іващенко В. Л. Конотативно-оцінний аспект семантики назв осіб за родом діяльності, місцем проживання на національною належністю (на матеріалі української мови) : автореф. дис. ...канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01 «Українська мова» / В. Л. Іващенко – К., 1992. – 22 с.
138. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М. : Изд-во Московского университета, 1970. – 230с.
139. Исаченко А. В. К вопросу об императиве в русском языке / А. В. Исаченко // Русский язык в школе. – 1957. – № 6. – С. 7–14.
140. Исаченко А.В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Ч. 11 / А. В. Исаченко. – Братислава, 1960. – 210 с.
141. Кадомцева А. О. Українська мова : синтаксис простого речення / А. О. Кадомцева. – К. : Вища школа, 1985. – 128 с.
142. Калько М.І. Аспектуальність і дієслівна полісемія / М.І. Калько. – Черкаси: Брама, 2002. – 144 с.

143. Калько М.І. Способи дієслівної дії (принципи і проблеми) // Наукові записки Вінницького державного університету імені Михайла Коцюбинського. Зб. наук. пр. Серія: Філологія / Відп. ред. Н.Л. Іваницька. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського, 2002. – Вип.. 4. – С. 111 – 114.
144. Калько М. І. Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові : [монографія] / М. І. Калько. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2008. – 384 с.
145. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – М., 1975. – 171 с.
146. Караулов Ю.Н. Словарь как компонент описания языков // Проблемы описания языков мира / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1976.– 156 с.
147. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1981. – 123 с.
148. Карунц Р. Г. Глаголы звучания как база русского словообразования / Р. Г. Карунц // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Изд-во Ташк. ун-та, 1980. – С. 10–23.
149. Касевич В. В. Семантика. Синтаксис. Морфология / В. В. Касевич. – М. : Наука, 1985. – 309 с.
150. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
151. Кацнельсон С.Д. Содержание слова, его значение и обозначение / С. Д. Кацнельсон. – М.- Л., 1965. – 236 с.
152. Кацнельсон С. Д. Речемыслительные процессы / С. Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1984. – № 4. – С. 19–35.
153. Кацнельсон С. Д. К понятию типов валентности / С. Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 20–32.

154. Кенджебалина Г.Н. Семантика и прагматика оценочных глаголов русского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Г.Н. Кенджебалина. – Павлодар, 2002. – 24 с.
155. Киклевич А. К. Семантическая категория квантификации в языке и речи : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. К. Киклевич. – Минск, 1995. – 36 с.
156. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия в современном русском языке / Т. А. Кильдибекова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – 166 с.
157. Киричук Л.М. Прагмасемантичні особливості категорії оцінки в рекламному тексті: автореф. дис. канд. філол. наук : спец 10.02.01 «Українська мова» / Л.М. Киричук. – К., 1999. – 24с.
158. Клименко Н.Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Н.Ф. Клименко, М.М. Пешак, І.Ф. Савченко. – К. : Наук. думка, 1982. – 250 с.
159. Клеопатрова Л. Ф. Некоторые аспекты сопоставления семантически близких групп слов / Л. Ф. Клеопатрова // Семантические классы русских глаголов. – Свердловск : Изд-во Свердл. ун-та, 1982. – С. 93–114.
160. Ковалик І.І. Структурні типи многократних дієслів в українській мові в порівнянні з іншими мовами / І.І. Ковалик // Питання слов'янського мовознавства. – Кн. 2. – Львів, 1949.– С. 203-228.
161. Кожевникова Л. А. Некоторые вопросы синтаксической и лексико-синтаксической сочетаемости глаголов мышления / Л. А. Кожевникова // Учен. зап. / Моск. гос. пед. ин-т. иностр. яз. – 1968. – Т. 45. – С. 41–69.
162. Козлова М.А. Лексикографическое представление градации качества // Проблемы английской лексикологии и лексикографии.- М.ІМГПІІІЯ¹ им. М. Тореца, 1985. – Вып. 253. – С. 56 – 61
163. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1980. – 150 с.

164. Кононенко В. Оцінка як етнолінгвістична категорія / В. Кононенко // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 1999. – №1. – С. 11-15.
165. Копров В. Ю. Взаимодействие лексических и синтаксических значений в семантической структуре предложения / В. Ю. Копров, В. В. Логвинова // Семантические процессы в системе языка. – Воронеж, 1984. – С. 74–92.
166. Космеда Т. А. Структурно-семантична категорія оцінки та її види у статичній та динамічній / Т. А. Космеда // Проблеми зіставної семантики: Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції з проблем зіставної семантики. – К. : КДЛУ, 1997. – С.352-354.
167. Космеда Т.А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: автореф. дис... доктора філол. наук : спец. 10.02.01., 10.02.02. – Харків, 2001. – 32с.
168. Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. – Львів : Вища школа, 1980. – 184 с.
169. Кошечая И. Г. К проблеме знака и значения в языке / И. Г. Кошечая. – М. : Московский гос. пед. ин-т, 1976. – 144 с.
170. Кошмидер Э. Очерк науки о видах глагола. Опыт синтеза / Э. Кошмидер // Вопросы глагольного вида. – М. : Наука, 1962. – С. 105–167.
171. Крушельницкая К. Г. Грамматическое значение в плане взаимоотношения языка и мышления / К. Г. Крушельницкая // Язык и мышление. – М. : Наука, 1967. – С. 214–234.
172. Кузнецов А. М. Структурно-семантические параметры в лексике : [на материале англ. яз.] / А. М. Кузнецов. – М. : Наука, 1980. – 64 с.
173. Кузнецова Э. В. Категория типичных идентификаторов как основа для выделения лексико-семантических групп глаголов / Э. В. Кузнецова // Актуальные проблемы лексикологии. – Новосибирск, 1971. – Ч. 1. – С. 35–59.

174. Курилович Е. Заметки о значении слова / Е. Курилович // Курилович Е. Очерки по лингвистике. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – С. 237–250.
175. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови : Морфологія. Ч. 1 / І. К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – 142 с. ; Ч. 2 / І. Кучеренко. – 1964. – 159 с.
176. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика : Введение / Дж. Лайонз // [под ред. И. Б. Шатуновского; пер. с англ. В. В. Морозова, И. Б. Шатуновского]. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
177. Левицкий В. В. Типы лексических микросхем и критерии их размещения / В. В. Левицкий // Научные доклады высш. школы. Филол. науки. – М., 1988. – № 5. – С. 66–73.
178. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова : морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – 265 с.
179. Леута О. І. Валентнісно-інтенційні характеристики як основа сполучуваності дієслів у складі синтаксичних структур / О. І. Леута // Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць / під ред. А. П. Грищенка]. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 194 с.
180. Леута О.І. Поле дієслівних речень як лінгвістичний конструкт / О. І. Леута // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. Редактор А.П. Грищенко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – Випуск 2. – С.31- 43.
181. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : [монографія] / Олександр Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
182. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.

183. Локк Д. Избранные философские произведения : В 2-х т. / Д. Локк. – М. : Просвещение, 1960. – Т. 1–2. – 320 с.
184. Ломов Ю. С. Очерки по русской аспектологии / Ю. С. Ломов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – 140 с.
185. Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории / Т. П. Ломтев. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1972. – 198 с.
186. Ломтев Т. П. Грамматическое и логическое в предложении / Т. П. Ломтев // Исследования по славянской филологии : сб., посвящ. памяти акад. В. В. Виноградова. – М., 1974. – С. 198–219.
187. Ломоносов М. В. Российская грамматика. Полное собрание сочинений. – Т. 7 / М. В. Ломоносов. – М. – Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1952. – С. 389 – 772.
188. Лосев А. Ф. О понятии языковой валентности / А. Ф. Лосев // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – №5. – С. 403- 411.
189. Локк Д. Избранные философские произведения: В 2-х т / Д. Локк. – М. : Просвещение, 1960. – Т.1-2. – 320 с.
190. Масицька Т. Є. Валентність у системі дієслівних граматичних категорій / Т. Є. Масицька // Теоретичні проблеми граматики : [темат. зб. наук. праць]. – Донецьк : ДОДУ, 1995. – С. 113–122.
191. Масицька Т. Є. Семантико-синтаксична валентність дієслова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. Є. Масицька. – К., 1996. – 16 с.
192. Масицька Т. Є. Валентно-пов'язані і валентно-непов'язані члени речення / Т. Є. Масицька // Функціонально-комунікативні вияви граматичних одиниць : [зб. наук. праць]. – К., 1997. – С. 30–38.
193. Масицька Т. Є. Семантичні типи дієслівних предикатів / Т. Є. Масицька // Граматична структура дієслівної валентності. – Луцьк : Ред. вид. Волин. держ. ун-ту, 1998. – С. 29–40.
194. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності / Т. Є. Масицька. – Луцьк : Ред. вид. Волин. держ. ун-ту, 1998. – 206 с.

195. Маслов Ю. С. Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Ю. С. Маслов // Известия Академии наук СССР. – Серия литературы и языка. – М., 1948. – Т. 7. – Вып. 4. – С. 303–316.
196. Маслов Ю. С. Глагольный вид в современном болгарском языке (значение и употребление) / Ю. С. Маслов // Вопросы грамматики болгарского литературного языка. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 312 с.
197. Маслов Ю. С. Вопросы глагольного вида. Сб. науч. труд. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1962. – 435с.
198. Маслов Ю. С. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии / Ю. С. Маслов. // Вопросы общего языкознания. – М.: Изд. ЛГУ, 1965.
199. Маслов Ю. С. К основам сопоставительной аспектологии / Ю. С. Маслов // Вопросы сопоставительной аспектологии. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. – С. 4–44.
200. Маслов Ю. С. Очерки по аспектологии / Ю. С. Маслов. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1984. – 261 с.
201. Медведєва Л. М. Слово як сфера взаємодії лексичних і граматичних значень / Л. М. Медведєва // Мовознавство. – 1987. – № 3. – С. 28–34.
202. Мединська Н. М. Структура семантичного поля дієслів багатократно-дистрибутивної і розподільної дії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Мединська. – К., 2000. – 19 с.
203. Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе. – М. : Изд-во иностр. лит., 1951. – 491 с.
204. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / О.С. Мельничук.— К.: Наук. думка, 1966. — 324 с.
205. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. – Л. : Наука, 1945. – 387 с.

206. Мещанинов И. И. Соотношение логических и грамматических категорий / И. И. Мещанинов // Язык и мышление / [отв. ред. Ф. П. Филин]. – М. : Наука, 1967. – С. 7–16.
207. Мещанинов И. И. Глагол / И. И. Мещанинов. – Л. : Наука, 1982. – 293 с.
208. Милославский И. Г. Морфологические категории современного русского языка / И. Г. Милославский – М., 1981. – С. 254.
209. Митяй З.О. Структура функціонально-семантичного поля неповноти ознаки : автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» – К., 2001. – 24 с.
210. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій : Монографія / М.В. Мірченко. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Веза» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 340 с.
211. Мур Дж. Принципы этики / Дж. Мур. – М. : Наука, 1984. – 328 с.
212. Мусієнко В. П. Формування значення інтенсивності дії в процесі семантичного розвитку дієслова / В. П. Мусієнко // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 15–19.
213. Мучник И. П. Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке / И. П. Мучник. – М. : Наука, 1971. – 298 с.
214. Некрасов Н. П. О значении форм русского глагола / Н. П. Некрасов. – СПб., 1865. – 315 с.
215. Нефедьев М.В. Глаголы с приставками на-, об – (-обо-) в русском языке XI – XVIII вв.: автореф. дис...канд. филолог. наук : спец 10.02.01 «Русский язык». – Москва, 1992. – 22 с.
216. Никитевич В. М. Грамматические категории в современном русском языке / В. М. Никитевич. – М. : Учпедгиз, 1963. – 246 с.
217. Нікітіна Ф.О. Виділення і визначення ЛСП / Ф. О. Нікітіна // Мовознавство. – 1981. – №1. – С. 11-15.

218. Николаева Т. М. Событие как категория текста и его грамматические характеристики / Т. М. Николаева // Структура текста. – М., 1980. – С. 203–210.
219. Ніколаєва Н. Г. Морфолого-синтаксична реалізація і варіанти мінімальних структурних типів речень з тривалентними предикатами мовлення української мови / Н. Г. Ніколаєва // Науковий часопис Національного пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. Вип. 2. – К. : Вид-во НПУ, 2006. – С. 162–170.
220. Овчиннікова І. І. Лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / І. І. Овчиннікова. – К., 1993. – 23 с.
221. Озерова Н. Г. Лексическая и грамматическая семантика существительного / Н. Г. Озерова. – К. : Наук. думка, 1990. – 191 с.
222. Островська О. М. Лінгвостилістичні засоби реалізації категорії оцінки (на матеріалі американської художньої прози) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. : спец. 10.02.04. «Герм. мови» / О. М. Островська. – Львів, 2001. – 174 с.
223. Падучева Е. В. О логическом анализе русских кванторных прилагательных / Е. В. Падучева // Научно-техническая информация. – 1972. – Сер. 2. – № 2. – С. 20–27.
224. Падучева Е. В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива / Е. В. Падучева. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.
225. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Е. В. Падучева. – М. : Школа «Языки русской культуры», 2004. – 607с.
226. Падучева Е. В. О семантике синтаксиса: Материалы к трансформационной грамматике русского языка / Е. В. Падучева. – М. : Наука, 1974. – 262 с. Падучева Е. В. О семантике синтаксиса. Материалы

- к трансформационной грамматике русского языка : [монография] / РАН ; Всероссийский ин-т научной и технической информации. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : URSS. КомКнига, 2007. – 294 с.
227. Панфилов В. З. Типы модальных значений и их роль в конструировании предложения / В. З. Панфилов // *OfarkV Slovsuste – SVntaxe.* – Brno, 1980. – С. 35–49.
228. Паулини Э. Система в языке // *Языкознание в Чехословакии (Сб. статей 1956–1974)* / Э. Паулини. – М., 1978. – С. 7–17.
229. Пеленкова М. А. Несоотносительные глаголы несовершенного вида в современном русском языке / М. А. Пеленкова. – М. : Наука, 1958. – 117 с.
230. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – [7-е изд.]. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1956. – 511 с.
231. Питання теорії мови в зарубіжному мовознавстві / [Н. С. Родзевич, Н. П. Романова, О. Ф. Савранчук та ін.]. – К. : Наук. думка, 1976. – 256 с.
232. Плотников Б. А. Основы семасиологии : [учеб. пособие] / Б. А. Плотников. – Минск : Вышэйшая школа, 1984. – 223 с.
233. Плющ М. Я. Орудний суб'єкта в активних і пасивних конструкціях / М. Я. Плющ // *Синтаксис словосполучення і простого речення: синтаксичні категорії і зв'язки.* – К., 1975. – С. 109–113.
234. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення: [навч. посіб.] / М. Я. Плющ. – К. : Вид-во Київ. пед. ін-ту, 1978. – 107с.
235. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення // М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1986. – 176 с.
236. Плющ М. Я. Засоби вираження інтенсивності дії в «Енеїді» І. П. Котляревського / М. Я. Плющ // *Творчість Івана Котляревського в*

- контексті сучасної філології : зб. наук. пр. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 81–89.
237. Плющ М. Я. Граматика української мови : у 2 ч. : [підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.]. – Ч. 1 : Морфеміка. Словотвір. Морфологія / М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2005 – 288 с.
238. Попенко О. М. Дієслівні інтенсифікатори надмірного ступеня градації динамічної ознаки / О. М. Попенко // Проблеми грамматики і лексикології української мови. – К.: НПУ, 2002. – С. 55 – 63.
239. Попенко О. М. Функціонально-семантична категорія інтенсивності дії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Попенко. – К., 2005. – 21 с.
240. Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка / З.Д. Попова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 148 с.
241. Полевые структуры в системе языка / [З. Д. Попова, И. А. Стернин, Е. И. Беляева и др.] ; под ред. З. Д. Поповой. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 198 с.
242. Порциг В. О способах действия индоевропейских презентных образований [Отрывок] / В. Порциг // Вопросы глагольного вида : сборник / сост. сб., редакция, вступ. статья и прим. проф. Ю. С. Маслова. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1962. – С.41–44.
243. Поспелов Н. С. О двух родах грамматических значений глагольных форм времени в современном русском языке / Н. С. Поспелов // Вопросы языкознания. – 1966. – № 2. – С. 31–47.
244. Потапенко Т. А. Лексико-семантическая характеристика глаголов разрушительного воздействия на объект / Т. А. Потапенко // Филологические науки. – 1983. – № 2. – С. 50–56.
245. Потенбня А. А. Из записок по русской грамматике : [у 4-х т.] / А. А. Потенбня. – М. : Просвещение, 1968. – Т. 3. – 551 с.
246. Потенбня А. А. Из записок по русской грамматике Т. 4. Вып. 2. Глагол / А. А. Потенбня. – М. : Просвещение, 1977. – 406 с.

247. Потебня А.А. Мысль и язык / А. А. Потебня // Слово и миф. – М. : Правда, 1989. – С.17-200.
248. Почепцов Г.Г. Синтагматика английского слова / Г. Г. Почепцов. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 145-146.
249. Принципы и методы семантических исследований : [сб. научн. работ]/ отв. ред. В. Н. Ярцева. – М., 1976. – С. 303.
250. Прокопович Е. Н. Формы глагольного времени в их употреблении / Е. Н. Прокопович // Русский язык : функционирование грамматических категорий. Текст и контекст : Виноградовские чтения, XII–XIII. – М. : Наука, 1984. – С. 23–31.
251. Руденко Л. М. Обставинна детермінація в структурі тексту (семантично-синтаксичний і стилістичний аспекти) / Л. М. Руденко. – К. : Україна-Віта, 1996. – 213 с.
252. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.
253. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ / В. М. Русанівський. – К.: Рад. школа, 1977. – 110 с.
254. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1988. – 240 с.
255. Русская грамматика : в 2 т. / [гл. ред. Н. Ю. Шведова] / Т. 1. (Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология). – М. : Наука, 1980. – 784 с.
256. Сазонова Я. Ю. Міжрівневі зв'язки у системі української мови (на матеріалі дієслів з безособовим конструктивно зв'язаним значенням) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Я. Ю. Сазонова. – Х., 1997. – 167 с.
257. Сенів М. Г. Система просторових і часових відношень (функціонально-семантичний аналіз на матеріалі латинської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / М. Г. Сенів. – К., 1997. – 51 с.

258. Секанинова Элла. Классификация приставок в словянских языках (на основе структурно-семантического анализа) / Элла Секанинова // Языкознание в Чехословакии: Сборник статей 1956 – 1974 / Под ред. А.Г. Широковой. – М.: Прогресс, 1978. – 345-351 с.
259. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.
260. Селиверстова О.Н. Компонентный анализ многозначных слов / О.Н. Селиверстова – М. : Наука, 1975. – 240 с.
261. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи / [пер., вв. статьи и примеч. А. М. Сухотина ; предисл. С. Л. Белевицкого]. – М.– Л., Соцэкгиз, 1934. – 224 с.
262. Серебренников Б. А. Категории времени и вида в финно-угорских языках пермской и волжской групп / Б. А. Серебренников ; [отв.ред. К. Е. Майтинская]. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – 141 с.
263. Сигалов П.С. История русских прерывисто-смягчительных глаголов / П. С. Сигалова // Вопросы русской аспектологии // На русском языке. Ученые записки Тартуского университета. – Выпуск 434 / Отв. редактор М.Шелякин. – Тарту, 1977. – 146-161.
264. Сидоренко Т. М. Семантичні засади виділення дієслів зі значенням кількісної характеристики дії або стану / Т. М. Сидоренко // Проблеми граматики і лексикології української мови. – К.: НПУ, 2002. – С. 71 -85.
265. Сидоренко Т. М. Кількісні способи дієслівної дії в українській мові: автореф. дис. ... кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова»/ Т. М. Сидоренко. – Ніжин, 2005. – 25 с.
266. Сидорова Н. П. Системная организация лексико-семантической группы глаголов звучания и их взаимосвязи с другими глагольными группами : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык»/ Н. П. Сидорова. – М., 1978. – 21 с.

267. Сильницкий Г. Г. Семантические типы ситуаций и семантические классы глаголов / Г. Г. Сильницкий // Проблемы структурной лингвистики, 1972. – М. : Наука, 1973. – С. 11–23.
268. Слесарева И. П. Проблемы описания и преподавания русской лексики / И. П. Слесарева. – М. : Русский язык, 1980. – 214 с.
269. Слинько І. І. Історичний синтаксис української мови / І. І. Слинько. – К. : Вища школа, 1973. – 215 с.
270. Слинько І. І. Парадигматика простого речення української мови : односкладне речення / І. І. Слинько // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 22–29.
271. Словник української мови: В 11-и т./ Ред.. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
272. Слово и грамматические законы языка : Глагол / [Н. Шведова, В. Белоусов, Г. Касимова, М. Коробова]. – М. : Наука, 1989. – 296 с.
273. Смотрицкий М. Граматіки славенскіѦ правильное сѣнтагма / М.Смотрицкий. – Єв'є, 1619.
274. Соколов О.М. Вопросы структурно-семантической дивергенции в лексике / О.М. Соколов. – Нежин : «Гидромакс», 2009. – 332 с.
275. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С.О. Соколова. – К. : Наукова думка, 2003. – 283 с.
276. Соколовская Ж.П. Проблемы лексической синонимии в современной лингвистике. [Учебно-методическое пособие для филологических факультетов] / Ж. П. Соколовская. – Кишинев, 1970. – 66 с.
277. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення / М. І. Степаненко. – К. : Вид-во НАН України, 1997. – 216 с.
278. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення / М. І. Степаненко. – Полтава: АСМІ, 2004. – 404 с.; бібл. 405 – 442; список скорочень 443 – 460 с.

279. Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – М.: Наука, 1975. – 311 с.
280. Степанова М. Д. Теория валентности и валентный анализ (на материале немецкого языка) / М. Д. Степанова. – М.: Изд. МГПИИЯ, 1975. – 110 с.
281. Столярова Э. А. Лексико-семантическое поле в разговорной речи / Э. А. Столярова // Словарные категории. – М.: Наука, 1988. – с.186-191.
282. Стоянов И. А. Глаголы умственной деятельности в болгарском языке / И. А. Стоянов. – К. : Наук. думка, 1977. – 127 с.
283. Сучасна українська літературна мова : підручник / за заг. ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
284. Сучасна українська літературна мова [в 5-ти кн. / за заг. ред. академіка АН УРСР І. К. Білодіда] – К. : Наук. думка, 1969. – [кн. 2] – Морфологія. [авт. : І. І. Ковалик, І. Г. Матвіяс, Д. Х. Баранник та ін. ; відп. ред. В. М. Русанівський]. – 1969. – 583 с.
285. Теньер Люсьен. Основы структурного синтаксиса : [редкол. : Г. В. Степанов (пред.) и др. ; вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака ; пер. с франц.]. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
286. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 242 с.
287. Тимченко Є. К. Номінатив і датив в українській мові / Є. К. Тимченко. – К. : Вид-во УАН, 1925. – 64 с.
288. Тимченко Є. К. Вокатив і інструменталь в українській мові / Є. К. Тимченко. – К. : Вид-во Укр. АН, 1928. – 188 с.
289. Тихонов А. Н. К вопросу о чисто видовых приставках в современном русском языке / А. Н. Тихонов // Труды Самаркандского ун-та. Новая серия. Вып. 118. Исследования по русскому языку. Самарканд, 1962. – С. 125–139.

290. Тихонов А.Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка. Курс лекций / А. Н. Тихонов. – Самарканд: 1971. – 387с.
291. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – 752 с.
292. Товстенко В. Р. Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Товстенко Вікторія Ростиславівна. – К., 2000. – 221 с.
293. Улуханов И. С. Изменения в лексической сочетаемости как причина семантических изменений / И. С. Улуханов // Актуальные проблемы лексикологии. – Минск : Изд-во БГУ, 1970. – С. 17–49.
294. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания / И. С. Улуханов. – М. : Наука, 1977. – 256 с.
295. Уфимцева А.А. Лексичне значення: принципи системного опису лексики/ А. А. Уфимцева. – М., 1962. – 246 с.
296. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка [текст] : научное издание / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.
297. Уфимцева А. А. Лексическое значение : принцип семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 240 с.
298. Фетискина М. Д. К проблеме связи глаголов действия и видовой соотносительности. (Группировка способов действия со значением интенсивности) / М. Д. Фетискина // Функциональный анализ грамматических категорий. – Л., 1973. – С. 55 – 65.
299. Фетискина М. Д. О семантических причинах видовой соотносительности глаголов в современном русском языке / М. Д. Фетискина // Учен. зап. / Тарт. ун-т., 1979. – Вып. 482.– Вопр. рус. аспектологии. – № 4. – С. 74–92.
300. Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов // Езиковедски исследования в чест на акад. Стефан Младенов / Ф. П. Филин. – София, 1957. – С. 537–538.

301. Филин Ф.П. О двух значениях глаголов, образованных посредством префикса на- и суффикса -ся / Ф. П. Филин // Вопросы грамматики. Сб. статей к 75-летию академика И.И. Мещанинова. – М.-Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1960. – С. 446 – 453.
302. Филичева Н. И. Понятие синтаксической валентности в работах зарубежных языковедов / Н. И. Филичева // Вопросы языкознания. – 1967. – №2. – С. 25-29.
303. Філософський енциклопедичний словник / За ред. Шинкарука В.І. – К.: АН УРСР, 1973. – 450 с
304. Фортунатов Ф. Ф. Сравнительное языковедение. Общий курс. – Избр. тр. : в 2-х т. / Ф. Ф. Фортунатов. – М. : Учпедгиз, 1956. – 546 с.
305. Храковский В. С. Проблемы деривационной синтаксической теории : автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. С. Храковский. – Тбилиси, 1972. – 43 с.
306. Чевельгина Н. Ф. Инхоативные глаголы и соотносительные сочетания в отношении к словопроизводству / Н. Ф. Чевельгина // Семантические классы русских глаголов. – Свердловск : Изд-во Свердл. ун-та, 1982. – С. 51–70.
307. Чейф У. Л. Значение и структура языка / [пер. с англ. Г. С. Щура, послесл. С. Д. Кацнельсона]. – М. : Прогресс, 1975. – 270 с.
308. Черепанов М. В. Виды мотивации глагольных словообразовательных структур и утрата мотивированности / М. В. Черепанов // Вопросы сочетаемости языковых единиц. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1974. – С. 21–35.
309. Черняк В. Д. Значение слова и синонимическое гнездо / В. Д. Черняк // Языковые значения. – Л. : Наука, 1976. – 215 с.
310. Черткова М. Ю. Ответы на анкету аспектологического семинара филологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова / М. Ю. Черткова, В. А. Плунгян, А. А. Рябчиков [та ін.] // Вопросы языкознания. – 1997. – № 3. – С. 125–136.

311. Чудинов А. П. Семантическое варьирование русского глагола : [учеб. пособие] / А. П. Чудинов ; Свердлов. гос. пед. ин-т. – Свердловск : Свердлов. ГПИ, 1984. – 72 с.
312. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – 2-е изд. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
313. Швачко С. А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках / С. А. Швачко. – К. : Вища школа, 1981. – 143 с.
314. Шведова Н. Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения / Н. Ю. Шведова // Славянское языкознание : VII Международный съезд славистов. – М., 1973. – С. 458–483.
315. Шведова Н. Ю. Лексическая классификация русского глагола / Н. Ю. Шведова // Славянское языкознание : IX Международный съезд славистов. – М., 1983. – С. 39–50.
316. Шевчук О. С. Семантичні можливості граматичної категорії часу в сучасній українській мові / О. С. Шевчук // Грамматическая семантика глагола и имени в языке и речи. – К. : УМК ВО, 1988. – С. 61–69.
317. Шелякин М. А. Приставочные способы глагольного действия и категории вида в современном русском языке (к теории функциональной семантической категории аспектуальности): автореф. дис.... докт. филол. наук : спец 10.02.01 «Русский язык» / М. А. Шелякин. – Л., 1972. – 44 с.
318. Шелякин М. А. Понятие способов глагольного действия / М.А. Шелякин // Вопросы русской аспектологии : [ученые записки Тартуского государственного университета] / Отв. редактор М. Шелякин. – Тарту, 1977. – 164 с.
319. Шелякин М. А. О спорных вопросах видо-временной системы русского глагола / М. А. Шелякин // Уч. зап. Тартус. ун-та. – Вып. 524 ; Труды по русской и славянской филологии. – 1980. – С. 3–20.
320. Шелякин М. А. Категория вида и модальность / М. А. Шелякин // Уч. зап. Тартус. ун-та. – Вып. 825 ; Труды по русской и славянской

- филологии : Системные и функциональные аспекты языка. – 1988. – С. 8–23.
321. Шендель Е. И. Совместимость / несовместимость грамматических и лексических значений / Е. И. Шендель // Вопросы языкознания. – 1982. – № 4. – С. 78–83.
322. Шишкина Л. С. Деривационные типы глагольных основ и их сочетаемость с приставками (На материале глаголов движения русского языка) / Л. С. Шишкина // Актуальные проблемы русского словообразования. – Самарканд : Изд-во Самарканд. ун-та, 1972. – Вып. 1. – С. 53–71.
323. Шмелев Д. Н. Абстрактное и относительное употребление форм времени русского глагола / Д. Н. Шмелев // Русский язык в национальной школе. – 1960. – № 6. – С. 3–10.
324. Шмелев Д. Н. Русский язык в его функциональных разновидностях : (К постановке проблемы) / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1977. – 168 с.
325. Шутова Е. И. О глагольной интенции / Е. И. Шутова // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. – М.: Наука, 1969. – С. 307-310.
326. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л., 1974. – 428 с.
327. Щерба Л.В. О частях речи в русском языке / Л. В. Щерба. // Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – 428 с.
328. Щур Г. С. Теории поля в лингвистике [текст] / Г. С. Щур. – М. : Наука, 1974. – 255 с.
329. Юм Д. Сочинения: В 2-х т. – Т.1 : Трактат о человеческой природе / Д. Юм. – М.: Наука, 1966.
330. Ягубова М.А. Лексико-семантическое поле «оценка» в русской разговорной речи : автореф. дис. ...канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М.А. Ягубова.– Саратов, 1992. – 21 с.
331. Якобсон Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол / Р. О. Якобсон // Принципы типологического анализа языков различного

- строю. – М.: Наука, 1972. – 101 с.
332. Янко-Триницкая Н. А. Возвратные глаголы в современном русском языке / Н. А. Янко-Триницкая. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 247 с.
333. Ярцева В. Н. Взаимоотношения грамматики и лексики в системе языка / В. Н. Ярцева // Исследования по общей теории грамматики. – М. : Наука, 1968. – С. 5–57.
334. Ярцева В. Н. Иерархия грамматических категорий и типологическая характеристика языка / В. Н. Ярцева // Типология грамматических категорий : Мещаниновские чтения. – М. : Наука, 1975. – С. 5–23.
335. Admoni W. Der Deutsche Sprachbau. – Л. : Просвещение, 1972. – 312 s.
336. Brinkmann H. Die deutsche Sprache Gestalt und Leistung. 2 Aufl. Neuuberarb. – Dusseldorf: Schwann, 1971. – 939 s.
337. Hockett C. F. A. Course in Modern Linguistics. – New Vork : Macmillan, 1958. – 287 s.
338. Trier I. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes, Heidelberg, 1931. – 253 s.